

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

AZERBAYCAN'DA DEVLET SİYASETİ OLARAK ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Malak NASIBLI

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

AZERBAYCAN'DA DEVLET SİYASETİ OLARAK ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Malak NASIBLI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

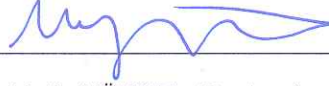
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

MALAK NASIBLİ tarafından hazırlanan "AZERBEYCAN'DA DEVLET SİYASETİ OLARAK ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK" başlıklı bu çalışma, 27.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından YÜKSEL LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Metin YÜKSEL (Başkan)

Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR (Danışman)

Doç. Dr. Gökhan SAVAŞ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

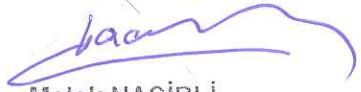
Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

22/7/2019

Malak NASİBLİ

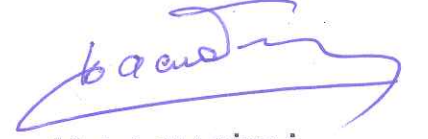
¹"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Malak NASİBLİ

TEŞEKKÜR

Tezin en zor kısmı neresiydi diye sorsalar teşekkür kısmıdır derim. Çünkü bu teşekkür, ilki samimiyetimi tam anlamıyla içermediği için ikinci kez yazılmıştır.

Tez yazımı süreç olarak değerlendirilmelidir diye düşünmekteyim. Bunun için de bu süreçte en çok katkıları bulunan, beni her anlamda destekleyen bana ilham olan herkese teşekkürü kendime borç bilirim.

Bu tezi araştırma sırasında bulduğum bilgiler doğrultusunda bana bir daha haklı gurur yaşatan, bundan 101 yıl önce doğuda ilk demokratik cumhuriyet kurma vizyonuna sahip Cumhuriyetimizin kurucu atalarına ithaf ederim. Olmasaydınız olmazdık.

İlk teşekkürü 3 yıl önce beni yolcu ederken de, bugün de dün de güvenen, yarın da gözükapalı güvenecek olan annem ve babama etmek isterim. Yanınızda olmadığım zamanlarda da hep doğru olduğuna inandıklarımı yapmaya, size yakışır evlat olmaya çalıştım. En içten teşekkürü borç bildiğim bir diğer önemli insan tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Ali Çağlar'dır. Her ne kadar zorluklar yaşasam da her zaman desteğini esirgemediği, bana güvendiği için hocam her zaman minnetle ve saygıyla hatırlayacağım Hacettepe akademisyenlerdinden biri olacaktır.

Diğer bir teşekkür beni her zaman motive eden, yaşam enerjisi veren değerli ağabeyim Elçin'e ve güler yüzüm, kardeşim Eldeniz'e olacaktır.

Türkiye'ye geldiğim günden beri akademik ve günlük hayata dair ister kıymetli tavsiyeleri ve ister kendi olumsuz tecrübelerini açık gönüllülikle benimle paylaşan, değerli arkadaşlarım Jamila Allahverdiyeva ve Tural İsmayilzade'ye de canı gönülden teşekkür ederim. Azerbaycan'dayken yurtdışı eğitim hayalleri kurduğumuz, birlikte o güzel günleri göreceğimize inandığım ailem kadar yakın olan arkadaşım Nergiz Bedelova da süreçte beni yalnız bırakmayan değerli insanlardandır. Sürecin farklı dönemlerinde en küçük üzüntümde, hastalığımda, yorgunluğumda beni unutmayan arkadaşlarımdan, geleceğin parlak doktoru Farid Zeynalli'ya, Sadraddin Mammadli'ye, ebedi ve ezeli küçük kardeş Emre

Tıraş'a ve Güljikhan Ajalova'ya teşekkür ederim. Çokkültürcülük konusunu seçmemde özellikle beni cesaretlendiren çok değerli lisans hocam Doç. Dr. Kanan Allahverdiyev'e, Dr. Nisa Hajiyeva'ya ve Yar.Doç. Kadir Dede'ye minnettarım. Son olarak, tüm bunlar yaşanırken hayattan bir şeyler Öğrenmemde Katkısı olan herkese çok teşekkür ederim.

Melek Nasibli

ÖZET

NASİBLİ, Malak. Azerbaycan'da Devlet Siyaseti Olarak Çokkültürcülük, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Çokkültürcülük, ülkede etnik ve kültürel değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan bir politikadır. Çokkültürcü devlet politikasının temel amacı, ülkede yaşayan tüm toplulukların etnik-kültürel değerlerinin korunmasını, geliştirilmesini ve toplum geneline entegrasyonunu sağlamaktır. Azerbaycan Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın topraklarında yaşayan tüm halkların, özellikle etnik azınlıkların etnik-kültürel değerlerinin korunması ve geliştirilmesini kendisinin devlet politikasının hem amacı hem de aracı olarak belirleyen bir yaklaşım sergilemektedir. Araştırmada ilk olarak bu politikanın dünya üzerindeki tanımı ve geçtiği tarihi yol incelenmiştir. Burada özellikle çokkültürcülüğün farklı kavramlar üzerinden okunması vurgulanmıştır ki, Azerbaycan Devleti bu okumayı kültür kelimesi üzerinden yapmaktadır. Daha sonraki bölümde, interdisipliner alan olan çokkültürcülüğün Azerbaycan edebiyatına, basınına, sanatına, genel anlamda kültürüne yansımalarına bakılmıştır. Bu bölümde ayrıca dönem konjoktürü göz önünde bulundurularak, 20.Yüzyıl'ın başlarında Azerbaycan'da kurulmuş olan Demokratik Cumhuriyetin siyasetinin birfiil çokkültürcü bir siyaset olmasının okuması yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma, aynı zamanda çokkültürcülüğü esas alarak resmi düzeyde ve anayasal çerçevede etnik azınlıkların hak ve özgürlüklerinin temin edilmesi yolunda devlet tarafından atılan adımları da içermektedir. Son bölümdeyse, SSCB dağıldıktan sonra 1991 yılında bağımsızlığına tekrar kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin geçen 28 yıl süre zarfında iç ve dış siyasetinde çokkültürcülüğün önemi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürcülük, devlet siyaseti, etnik gruplar, çokkültürlü yapı, din, Uluslararası Çokkültürcülük Merkezi, uluslararası işbirliği

ABSTRACT

NASIBLI, Malak. Multiculturalism as a State Policy in Azerbaijan. Master of Arts, Ankara, 2019.

Multiculturalism is a policy aimed at preserving and developing ethnic and cultural values in the country. The main objective of the multicultural state policy is to ensure the preservation and development of the ethnic-cultural values of all communities living in the country and the embracement of those values by the entire society. The Republic of Azerbaijan takes an approach that determines the protection and enhancement of the ethnic-cultural values of all communities living within the borders of Azerbaijan, in particular ethnic minorities, as both the objective and the instrument of its state policy. This research, first of all, examines the definition of this policy around the world and its historical path. In particular, it is suggested that multiculturalism has been elaborated with reference to various concepts, and the Azerbaijani administration employs the concept of culture. In the next section, as an interdisciplinary field, the reflections of multiculturalism in the Azerbaijani literature, press, art, and culture in general are examined. In this section, taking into consideration the conjuncture of the period, the politics of the Democratic Republic of Azerbaijan established in early 20th Century is discussed to be a de facto multicultural policy. Moreover, the research explores the steps taken by the state to ensure the rights and freedoms of ethnic minorities on the basis of multiculturalism at the official level and within the constitutional framework. In the last chapter, the role of multiculturalism in the 28 years of domestic and foreign policy of the Republic of Azerbaijan, which regained its independence in 1991 after the dissolution of the USSR, was investigated.

Keywords: Multiculturalism, state policy, ethnic groups, multicultural structure, religion, International Multiculturalism Center, international cooperation

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMA BİLGİLERİ	3
1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI, KONUSU, KAPSAMI, METODU VE TEMEL KAVRAMLARI.....	3
2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ	6
2.1. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TARİHSEL ARKA PLANI	6
2.2. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TEORİK ÇERÇEVESİ.....	19
3. BÖLÜM: AZERBAJCAN`DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK POLİTİKA VE UYGULAMALARI	24
3.1. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN AZERBAJCAN`DAKİ TARİHİ GELİŞİMİ	24
3.1.1. Yeni Dönemde Azerbaycan Çokkültürcülüğü	29
3.1.2. Sovyetler Döneminde Milletlerarası İlişkilerin Özellikleri.....	33
3.2. AZERBAJCAN ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜNÜN KAYNAKLARI	35
3.2.1. Azerbaycan Çokkültürcü Geleneğinin Edebiyattaki Yansımaları	35
3.2.2. Azerbaycan Çokkültürcülüğünün Basındaki Yansımaları	42
3.2.3. Azerbaycan Kültüründe Çokkültürcülük	47
3.2.4. Merasimler	51
3.2.5. Sanat	52
3.2.6. Mimarlık ve Heykeltıraşlık.....	55
3.2.7. Tiyatro ve Sinema.....	61

3.3. AZERBAYCAN CUMHURİYETİNİN İÇ SİYASETİNİN ÖNEMLİ BİLEŞENİ- ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK	65
3.3.1. Azerbaycan`da Dini Çeşitlilik	70
3.3.2. Çokkültürcülüğün Anayasal Hukuki Temelleri.....	79
3.3.3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dil Konusunda Çokkültürcülük	81
3.3.4. Çokkültürcülük ve Azerbaycan`da Milli Diasporaların Faaliyetleri.....	86
3.3.5.1. Rus Diasporası.....	87
3.3.5.2. Tatarlar.....	89
3.3.5.3. Ukraynalılar	90
3.3.5.4. Yahudiler	91
3.3.5.5. Polonyalılar	92
3.3.5.6. Yunanlılar	93
3.3.5.7. Almanlar	95
3.4. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN AZERBAYCAN'IN DIŞ SİYASETİNDEKİ YERİ.....	96
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	105
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU.....	112
Ek 2. ETİK KOMİSYON MUHAFİYETİ FORMU.....	114
EK 3. AZERBAYCAN'IN DİL GRUPLARI HARİTASI	116
ÖZGEÇMİŞ.	117

KISALTMALAR

SSCB-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Azerbaycan SSC-Azerbaijan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

Sov.KPMK-Sovyet Komunist Partisi Merkezi Komitesi

AHC-Azerbaijan Halk Cumhuriyeti

BM-Birleşmiş Milletler

BDB-Bağımsız Devletler Birliği

UNESCO-United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

GİRİŞ

Bu tezin amacı, Azerbaycan`da devlet siyaseti olarak çokkültürcülüğün nasıl ele alındığı, nasıl işlendiği ve uygulandığı ile ilgili konuları açıklamak ve tartışmaktır. Medeniyetlerin kesiştiği bir coğrafyada bulunan Azerbaycan'ın zengin kültürel-manevi mirasa ve hoşgörü geleneklerine sahip olması uluslararası alanda kabul edilen gerçeklerdendir. Mevcut milli-kültürel çeşitlilik ve etnik-dini tolerans ortamı onu çok uluslu, çokdinli yaşam alanı olarak dünya çapında kültürlerarası diyalogun eşsiz mekanı konumuna getirmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bugün bu kültürel, dilsel, etnik renkliliğin korunmasına yönelik ve başarıyla gerçekleştirilen devlet politikası çokkültürcülük alanında yüzyıllardan beri toplanan büyük tarihi tecrübenin korunması, geliştirilmesi, toplumda bu yönde kazanılmış eşsiz gelişmelerin uluslararası tebliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Çokkültürcülük politikası, ülkenin demokratik gelişiminin, insan haklarının ve özgürlüklerinin korunmasının bir parçasıdır. Birçok Batılı devletin çokkültürcülüğün iflas ettiğini belirttiği bir zamanda, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet politikası olarak çokkültürcülüğü ilan etmiştir.

Çokkültürcülük, ülkede etnik ve kültürel değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan bir politikadır. Çokkültürcü devlet politikasının temel amacı, ülkede yaşayan tüm halkların etnik-kültürel değerlerinin korunmasına, geliştirilmesine ve toplum genelinde bu halkların entegrasyonunu sağlamaktır (Kymlica 2004). Azerbaycan'ın topraklarında yaşayan tüm halkların, özellikle ulusal azınlıkların etnik-kültürel değerlerinin korunması ve geliştirilmesi konusunda Azerbaycan Cumhuriyeti kendisinin devlet politikasının hem amacı hem de aracı olarak yaklaşım sergilemektedir.

Azerbaycan Devleti, çokkültürcülüğü bir devlet politikası olarak benimsemiş ve uygulamaktadır. (İlham Əliyev: "Multikulturalizm Azərbaycanında həm dövlət siyasətidir, həm də həyat tərzidir", 2018). Dünyanın, özellikle Avrupanın kimlik ve farklılık politikalarının kriz yaşadığı bir zamanda Azerbaycan gibi çoketnoslu ve

çokkültürlü devlette birlikte yaşam olanaklarına yönelik politika ve uygulamaları tartışmak ve aksayan yönlerini belirlemek büyük önem arz etmektedir. Özellikle, Azerbaycan`ın yaşamakta olduğu Dağlık Karabağ çatışmasının barışçıl yollarla çözümlenmesine zemin yaratacak şartları, çokkültürcülük perspektifinden tartışmak ve bulmaya çalışmak varılması düşünülen hedeflerden biridir. Aynı zamanda çokkültürcülüğün, bir tanınma ve kimlik politikası olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye Cumhuriyeti`nin Kürtler ve Suriyelilerle ilgili gelecekte yapılması muhtemel çalışmalarına katkı yapacak bir literatür yaratılması da söz konusu olacaktır.

Bu araştırmada, özellikle literatüre- ikincil verilere dayalı, kuramsal bir araştırmadır. Ancak bununla birlikte, özellikle, Azerbaycan`daki Uluslararası Çokkültürcülük Merkezi, çalışmaları, yayınları, üniversite öğrencilerine yönelik uyguladıkları staj ve dersler; gereksinim duyulan verilerin elde edilmesinde önemli bir kaynak oluşturmuştur. Ayrıca Azerbaycan`daki Arşivlerden, Devlet İstatistik Kurumu`ndan, Dini Kurumlarla İş Kurumundan, Devlet Uluslararası Çokkültürlülük Merkezinden, Cumhurbaşkanlığı Milletlerarası İlişkiler, Çokkültürlülük ve Dini Konular Merkezi Danışmanlığından ve Devlet Kütüphanesindeki kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bundaki temel amaç, teorinin pratiğe nasıl yansıdığını açığa çıkarmaktır.

Toplanan veriler, öncelikle, konularına göre sınıflandırılmıştır. Daha sonra, araştırmacı tarafından, ilgili başlıklar altında değerlendirilerek, tartışılmış ve analiz edilmiştir. Çalışma, tamamen araştırmacının kendi olanakları ile gerçekleştirilmiş olup, her hangi bir kişi veya kurumdan araştırma veya finans desteği alınmamıştır.

Tezin sosyal bilimlerde yapılacak gelecek araştırmalar açısından Azerbaycanla ilgili Türkçe literatüre katkı sağlayacağı açıktır. Ayrıca konu, interdisipliner bir alan olduğu için Azerbaycan`ın etnik, kültürel, dini yapısıyla ilgili bilgiler de verilmiş olacaktır. Bununla birlikte çalışmanın Dağlık Karabağ çatışmasının çözümüne yönelik, dolaylı da olsa katkı sağlayacak bilgiler üretebileceği düşünülmektedir.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMA BİLGİLERİ

Tez çalışması konu ve metot bakımından özgün bir çalışmadır. Literatür taramasından çıkan sonuçlara göre çokkültürcülük konusunda 12 tez bulunmaktadır. Bu tezlerden 4'ü doktora, 8'i yüksek lisans düzeyine ait olup 2'si İngilizce 10'u Türkçe yazılmıştır. Aynı zamanda çokkültürlülükle ilgili tezlere bakıldığında 35 tez bulunmaktadır ki, bunlardan da 8'i doktora, 27'si yüksek lisans düzeyine denk gelmektedir. Bu tezlerin büyük bir kısmında etnik ve dini kimlikler üzerinden değil göçmenler üzerinden çalışmalar yapılmıştır. Çokkültürcülük interdisipliner bir alan olduğu için yazılan tezler Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Sosyoloji, Tarih, Eğitim, Barış ve Çatışma Çalışmaları ve Edebiyat alanlarını kapsamaktadır.

Genel olarak çokkültürcülük çalışmalarında göçmenler üzerine odaklanılarak, çokkültürcülüğün Batılı ülkelerde yaşayan göçmenlerin mevcut durumları üzerinden değerlendirmesi yapılmıştır.

Mevcut çalışmada Türkçe literatürde yer almayan, bugüne kadar çalışılmamış yeni model olarak dünyaya sunulan Azerbaycan'ın çokkültürcülük modelinden bahsedilmesi hedeflenmektedir ve bu da çalışmanı özgün kılmaktadır. Sonuç olarak tezin siyaset kuramı alanındaki literatüre katkısından bahsetmek mümkündür. Çokkültürcülüğün tek bir tanımının olmadığını, daha çok farklı çokkültürcülüklerin tartışıldığı söylenilebilir. Bu çokkültürcülükler de ana akım ve eleştirel akım olarak sınıflandırılabilir. İlk önce her iki akım ve onları oluşturan tarihi koşullara göz attıktan sonra Azerbaycan'ın çokkültürcülük modelinin bu modellerden hangisine daha uygun olduğunun bulunması hedeflenmektedir.

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI, KONUSU, KAPSAMI, METODU VE TEMEL KAVRAMLARI

Çalışmanın ana sorunsalı, Batı ülkelerindeki çokkültürcülüğün tarihsel arka planına değinerek günümüzde Azerbaycan'daki duruma ışık tutmaktır. Batı'da çokkültürcülük kavramı farklı tarihi süreçlerden geçmiş, değişik siyasal ve

toplumsal bağlamlarda kendini gerçekleştirmiştir. Çokkültürcülük reel, pratik bir alan olduğu gibi, birçok açıdan da pratikte uygulanması zor olan veya tüm toplumu kapsayamayan teoriler şeklinde bir tartışma düzeyinde kalmıştır. Bu açıdan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi olarak farklı bir çokkültürcülük modeline sahip olması, bu modelin geliştirilerek ve değiştirilerek farklı toplumlara uygulanabilmesi için ülkenin aynı zamanda tarihsel arka planına bakılması gerektiğini düşünülmektedir. Söylemsel-içeriksel düzeyde yapılacak bu araştırma, hem çokkültürcülük kavramının net anlaşılması adına, hem de kavramın Azerbaycan'ın mevcut siyasal, toplumsal, kültürel yapısıyla ilişkisini ortaya çıkarmak adına fayda sağlayacaktır. Bu bakımdan tezin temel vurgusu, çokkültürcülük kavramının Batı'daki uygulama düzeyleriyle Azerbaycan'ın iddia ettiği çokkültürcülük algısının söylemsel analizi konusundadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından günümüze, çokkültürlülük konusunda uygulanmakta olan çalışmalar, ilgili politikalar ve sonuçları çalışmanın kapsamını oluşturulmuştur.

Araştırma tarama-değerlendirme şeklindedir. Konuyla ilgili özellikle Azerbaycan, Rus ve Türkiye literatürü taranmış ve sosyal bilimlerde çokkültürcülüğün hangi teoriler ve kavramlarla açıklanabileceği de değerlendirilmiştir. Türkiye'de yapılmış olan çokkültürcülük üzerine çalışmalarda Azerbaycan'ın çokkültürcülük modeli şu zamana kadar çalışılmamıştır. Çokkültürcülüğün tek bir tanımının olmaması, çeşitli çevrelerde farklı şekillerde tanımlanması bu kavramın bağlamsal olarak incelenmesini talep etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı geçmişten günümüze ve farklı bağlamlarda ortaya konulmuş olan çokkültürcülük yaklaşımlarının karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi ve Azerbaycan modelinin kısmen başarılı bir model olarak araştırmaktır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemini esas alarak söylemsel ve içeriksel teknikler kullanılmıştır. Araştırmanın deseni, tarama-değerlendirme şeklinde oluşturulmuştur. Araştırmanın amacı dünyada, özellikle Avrupa'da kimlik ve farklılık politikalarının krize uğradığı bir zamanda Azerbaycan gibi çoketnoslu ve çokkültürlü devlette birlikte yaşam olanaklarının araştırılması, tarihen süregelen bir modelin mevcudiyetini vurgulayarak gelecekte ister dünyadaki çatışmaların çözümlenmesinde, isterse de Dağlık Karabağ çatışmasının çözüme ulaşmasında birlikte yaşam pratiğinin

tartışılması ve benimsenilmesidir. Bu amaç doğrultusunda cevap aranan soruların ilki, Azerbaycan`ın çokkültürlülük siyasetinin ülkede yaşayan halkların kendi yaşam tarzlarını, kültürlerini rahatça sürdürebilmeleri üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Diğer önemli hususu da Ermenistan`ın güvenlik ikilemi doğrultusunda Azerbaycan`ın çokkültürlülüğünün Dağlık Karabağ topluluklarına vaadi oluşturmaktadır. Şöyle ki, Azerbaycan devleti Azerbaycan`ın çokkültürlülük siyasetinin Dağlık Karabağ sorununun çözümünde birlikte yaşam formülü için etkili olacağını iddia etmektedir.

Araştırmanın zaman sınırlaması bağımsızlığın yeniden kazanıldığı 1991 yılından günümüze kadar belirlense de, bir takım olguları açıklamak için tarihin çeşitli dönemlerinde yaşanmış olaylara da değinilmiştir.

Araştırmanın verileri literatüre dayalı ve ikincil veriler tekniği ile toplanmıştır. Daha sonra, toplanan bu veriler araştırmanın amaçları doğrultusunda sınıflandırılmış ve araştırmanın içeriğine uygun olarak analiz edilmiştir. Araştırmaada çsoğunlukla ikincil kaynaklar, ulaşılması mümkün olduğu taktirde ise birincil kaynaklar kullanılmıştır. Çokkültürlülüğün hem disiplinler arası bir araştırma konusu, hem de devlet politikalarının bir parçası olması nedeniyle farklı alanyazını, siyasilerin söylemleri, daha önceki araştırmalara kaynak olarak başvurulmuştur.

Tez kapsamında aynı zamanda, çokkültürlülük kavramının şekillenme süreci ve konjüktürüne bakılmış ve Azerbaycan`ın bu kavramla teorik ve pratik ilişkileri araştırılmıştır. Aynı zamanda çokkültürlülükle ilgili diğer kavramlara da değinilmiştir. Çokkültürlülük disiplinlerarası bir alan olduğu için bu konuyla ilgili sosyologlar, hukukçular, tarihçiler, filozoflar ve siyaset bilimcilerin çalışmalarına rastanılmaktadır. Objektifliği korumak adına ister tarihsel arka plandan, isterse de modellerden konuşurken her bir alanı kapsayacak düşüncelere yer verilmiştir.

2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TARİHSEL ARKA PLANI

20. Yüzyıl'da yaşanan olaylar, tarihi koşullar, özellikle sosyal bilimlerde paradigmalardan değişimini kendisiyle birlikte getirmiştir. O zamana kadar, kabul gören aksiyomlar, kurallar sorgulanmaya başlamış, yeni varoluş biçimleri, şekilleri üzerinde tartışmalar alevlenmiştir. Bazı olaylar (Dünya Savaşları, Ekonomik Buhranlar, 68 Harekatı) 20. Yüzyıl'ın sonlarına doğru 70-80 lerdeki tartışmaların zeminini hazırlamıştır. Kökleri Yeniçağa giden, 20. Yüzyıl'ın temel problematiklerinden olan bireysellik ve kolektiflik tartışmaları bazı pratik siyaset kuramı sorunlarında birbiriyle çatışan iki farklı yol izlenimini sunmaktadır. Ve 20. Yüzyıl'daki gelişmeler, toplumların, bireylerin bu gelişmeler fonunda kendilerini bulma, kurgulama tepkileri de bir çok kere bu akademik tartışmalardan okunmaktadır. Bu tartışmalardan biri çokkültürcülük tartışmasıdır. Çokkültürcülük her şeyden önce, hiç olmayacak kadar reel, pratik bir alandır, arkasında, II Dünya Savaşı'nın sonuçları, De-kolonizasyon, III Dünya ülkelerinden yaşanan göç gibi çeşitli somut sebepleri barındırmaktadır. Çokkültürcülük ideolojik olarak, kimlik politikasıdır, farklılıkların tanınması, kabul görülmesidir ki, ideolojik altyapısı süreç yaşandıkça kendiliğinden oluşmuştur. Çok somut, direkt hayatın içinden bir örnek olduğu için Kanada gibi bu olguyla iç-içe yaşayan bir ülkede/toplumda ortaya çıkmıştır. Kimlik politikası olduğu için yalnızca farklı etnik-kültürel grupları içermez. Stanford Ansiklopedisi'ndeki tanıma göre çokkültürcülüğe tüm mazlum gruplar; afro-amerikanlar, kadınlar, cinsi azınlıklar, engelliler dahil edilse de, daha geniş araştırma etnik ve dini azınlık olan göçmenler (ABD'de yaşayan latin kökenli crillolar, Batı Avrupa'da yaşayan müslümanlar) ve milli azınlıkları (Katalonlar, Basklar, Gallerliler, Kvebekler) ve yerli halklara (ABD'deki Kızılderililer, Yeni Zellanda'da Maoriler ve s.) da atnım içerisinde yer verilmiştir (Multiculturalism, 2016).

Çokkültürcülük, farklılıkların tanınması politikasıdır. Şöyle ki, çokkültürcülüğün kapsama alanına giren göçmenler, etnik azınlıklar, engelliler, translar, gaylar ve lezbiyenleri birleştiren ortak nokta, çoğul olan gruplar tarafından oldukları gibi tanınıp kabul görmeyi istemeleridir. Farklılıklar yüzünden sorunlar hep vardı, insanlar farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda farklarından dolayı kötü muamele gördüler, bazen sürgün edildiler, bazen tercihleri devlet mertebesinde anormallik, sapkınlık olarak görüldüğü için kendi rızalarıyla makbul görülene döndüler. Bazen de öldürülerek yok edildiler. Bunun içindir ki, çokkültürcülükten bahsedilirken farklılıkları değil, devletin bu farkı yaratanları muhatabı olarak görüp, onlarla anlaşmaya varmağa, onları tanıma ve muhafaza etmeğe başladığı zamanlardan başlamak gerekmektedir. Bir çok düşünür, çokkültürcülüğün fenomen olarak ortaya çıkış tarihini Soğuk Savaş sonrası olarak kabul etmiştir. Fikirselsel olarak Avrupa'da humanizm döneminde oluşmaya başlayan insanmerkezci görüş zirveye 20. Yüzyıl'ın sonlarında yasalarla, somut hale getirilmesiyle ulaşmıştır denebilir. Azınlık hakları problemi ilk defa Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası düzeyde masaya yatırılmıştır. Şöyle ki, savaş sonrası parçalanan imparatorluklar ve bölünme sonucunda onların yerine oluşan ulus-devletlerin bünyesinde barınan milletlerin azınlık haline gelmesi, onların hukuklarının güvence altına alınması savaş sonrası anlaşmalarla çözüme çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı, Almanya tarafından bu bölünmelerin haksızlığına vurgu yapılarak Çekoslovakya ve Polonya'daki Alman nüfusun tehlike altında olduğu bahanesiyle başlatılmıştır. İroniktir ki, 21. Yüzyıl'da bile aynı retorik Rusya tarafından Kırım savaşında Ukrayna'ya karşı kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan, yani Avrupa'nın büyük yıkımından sonra, ülkeler çözüme azınlık hakları üzerinden değil, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi üzerinden üretmeğe çalışmışlardır. Bu geçerli sözleşmeyle insanların her açıdan eşit doğduğu ve eşit olduğu, bunun için de her türlü haktan yararlanıp, yasalar karşısında eşit yargılanabilecekleri beyan ediliyordu. Bu sözleşme sonrası, artık insan hakları ve uluslararası hukuk terminolojisinde azınlık hakları yerine, insan hakları tabirleri kullanılmaya başlanmıştır. II Dünya Savaşı sonrası çokkültürcülüğün esas temellerinden olan liberalizmde de dalgalanmalar yaşanmıştır. Şöyle ki, Soğuk Savaş döneminde temelleri atılan bir sıra hareketler,

özellikle LGBT hareketi, çokkültürcülüğün etki alanına dahil olan bileşenlerin çeşitliliğini artırmıştır. Aynı zamanda savaştan pek çok kayıpla çıkan Avrupa'ya yapılan göç kendisiyle birlikte hem çeşitlilik, hem de yükselen ırkçı, milliyetçi dalgayı getirmiştir. Liberalizmin bir başka hayal kırıklığı da, Sovyet Birliği'nin dağılması sonucu, bir çok bölgede, özellikle Balkanlar'daki etnik çatışmalar sonrasında yaşanmıştır.

Çokkültürcülüğe bir çok grup dahil olsa da, en bilineni göçmen politika düzenlenmesi olarak kabul görendir. Göçmen politikası olarak çokkültürcülük de bir sıra tarihi aşamalardan geçmiştir. Bu aşamalara, erime potası, entegrasyon ve çokkültürcülük isimleri verilebilir. Erime Potası aşamasına en uygun örnek göçler sonucu oluşan ABD olabilir. Şöyle ki, 15. Yüzyıl'da Avrupa kıtasından göç eden insan kitlelerini homojen bir yapı içerisinde eriten bu modelin, 19. Yüzyıl'ın sonlarına kadar başarılı olduğu da söylenebilir. Daha sonra, Dünya'nın farklı yerlerinde yaşayan olaylar sonucu farklı bölgelerden gelen insanların, anglo-sakson, protestan ve beyaz göçmenler gibi kolay assimile edilmediği fark edilince, yeni ve bu sefer farklı bir yol izlenilmiştir. Bu zaman uygulanan siyaseti tanımlamak için erime potası metaforu yerine, sebze çorbası kullanmak daha uygun olmuştur (Roark, 1998). İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya yönelen şiddetli göç dalgasına karşı devletlerin entegrasyon siyaseti uyguladıkları söylenebilir. Ama hiçbir zaman bu süreç asimilasyondan bağımsız olmamaktaydı. Son 30 yılda bir çok ülke çokkültürcü siyaset yürütmeye başladı. Bu ülkeler aynı siyaseti farklı, kendine özgü bir şekilde yürüttüler. Burada tamamen farklı iki seçeneğe (Alman ve İngiliz modeli) göz atılabilir. Bu seçenekleri kıyaslar ve onlarda genel olanı aramaya kalkarsak, çokkültürcülüğün kendisinin bizzat nasıl siyaset olduğunu kavramış oluruz. Avrupa'da yayılmış mitlerden birine göre hükümetlerin çokkültürcü siyaset yürütmelerinin temel nedeni, azınlıkların kendi özelliklerini savunmasıdır. Eğer siyasi elit kesim hep kültürel asimilasyondan rahatsız oluyorsa, bu mesele göçmenlerin kendisini son zamanlara kadar rahatsız etmiyordu. 1940'larda, İngilizlerin "işçi kollar"a olan ihtiyacı, Hindistan, Pakistan ve Karayipler'den göçmenlerin gelmesine sebep oldu. Bu arada, Britanya Hükümetini "Britanya ulusal kimliği" konusu rahatsız etmeye başladı. Göçmenler gurur duydukları vatanlarının kurallarını,

geleneklerini ve adetlerini kendileriyle birlikte getirdiler. Ama nedense kültürel kimliklerini korumak onları daha az rahatsız ediyordu. Onlar kültürlerinin siyasi boyutlarının farkında değildiler. Göçmenler kendilerine karşı özel muamele istemiyorlardı, üstelik kendilerine karşı böyle muameleni de beğenmiyorlardı. Öncelikle göçmenleri ırkçılık ve eşitsizlik rahatsız ediyordu, daha sonra dinleri ve milliyetlerine ait meseleler sorun olmaya başladı (Brighton, 2007). Sürecin devamı olarak Asya'dan olanlar ve siyahiler, yeni nesil aktivistler Asya Gençlik Hareketi, Racetoday gibi kurumları yarattılar. İş yerlerindeki ayrımcılığa, sınır dışı, polis sertliğine karşı grevler ve protesto gösterileri yapmaya başladılar. 70'li yılların sonu-80'lerin başlarında şehirlerde yaşanan endişe doruk noktasına ulaşmıştı. Bundan sonra İngiliz Hükümeti eğer siyasi sistemde azınlıkların yeri duruma uygun hale getirilmezse rahatsızlıkların daha da artacağını gördü denebilir. Bu süreç siyaset olarak çokkültürcülüğü "doğurdu". Devlet ulusal, hem de yerel düzeyde etnik toplulukların yasal siyasi süreçlere dahil edilme stratejisini hazırladı. Cemaatleri somut kurumlar ve topluluk temsilcilerinin temsil etmesi gerektiği düşünülürdü. Britanya modelinde çarkdaki sorunu ikinci büyük şehir olan Birmingham'ın Hentskord kasabasında yaşananlara bakarak görmek olanaklıdır. 1985 yılında bu kasabada; nedeni işsizlik, fakirlik ve daha da önemlisi, polis zulmü olan kargaşalar başladı. Olaylarda 2 kişi hayatını kaybetti, onlarca kişi zarar gördü. Bundan sonra belediyeler 9 "şemsiye grubu" yarattı. Belediyeye azınlıklarla iletişim kurmaya başladı. Bu grupların yaratılış amacı olarak ihtiyaç ve kaynakların belirlenip, toplumdaki gruplar arasında bölünmesi hedefleniyordu. Belediyeler böylece azınlıkları siyasi sürece dahil edebileceklerini ümit ediyordu. Ama sonra grup temsilciliğiyle ilgili sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Grupların kendi dahilinde de çatlaklar vardı. 2005 yılında Birmingham Hayır Kuruluşunun Başkanı Coy Vormington'a göre "Bu siyaset insanları nereden geldiğine göre (kökeninin nereden olması) ayırdı ve sonuçta kaynaklar etnik veya dini ilkeler üzerinden bölünmeye başladı. Topluluklar, insanların ihtiyaçları ve kaynakların adaletli bölüşümünü düşünmek yerine, etnik rekabeti düşünmeye zorlandı. Bu grupların hiç birine ait olmayan azınlıklar sürecin dışında kaldılar." Sonuç ise felaket oldu. Henskord olaylarından sonra Lozers ilçesinde de kargaşalar

yaşandı. 1985 yılında siyahiler ve asyalılar polis zulmüne karşı bir cephede savaşıyorlarken artık en küçük kıvılcımla bir birine düşman duruma gelmişlerdi.

Almanya çokkültürcülüğe farklı şekilde yaklaşırsa da çıkış noktası aynı denebilir. Bütün diğer Batı Avrupa ülkeleri gibi, Almanya da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "işçi" kıtlığı yaşıyordu ve bunu kapatmak adına yurtdışından çalışanları aktif olarak davet ediyordu. Almanya'ya Akdeniz kıyılarından, başta Yunanistan olmakla İspanya, İtalya ve daha sonra Türkiye'den işçiler gelmeye başlamıştı. Hükümet yetkilileri, onlara ihtiyacın bittiği zaman geri ülkelerine döneceğini düşünüyordu. Ama bu "Gastarbeiter"ler (ki bunların büyük çoğunluğu Türklere) zamanla geçici vatandaştan daimiyeye dönüştüler. Bir yandan Almanya onların emeğinden yararlanırken, diğer yandan onların çocukları Almanya'yı vatanları olarak görmeye başlamışlardı (Dirke, 1994). İlginç olan ise, Alman Hükümeti onlara vatandaşlık vermeyi reddediyordu. Son zamanlara kadar Almanya'da vatandaşlık kan bağına (jus sanguinis) dayalı veriliyordu. Şöyle ki, yalnızca ebeveynleri Alman vatandaşı olan bir kişi Alman vatandaşı olabilirdi. Bu sorun sadece ilk nesil göçmenlere değil, ayrıca onların Almanya'da doğmuş çocuklarına da "güverteye girmeye" olanak vermiyordu. 1999 yılında vatandaşlık hakkında yeni kanun kabul edildi ve bu yasa göçmenlerin vatandaşlığına izin verdi. Buna rağmen Türklerin büyük bölümü vatandaş değillerdi. Göçmenleri eşit olarak kabul etmek yerine Alman siyasetçiler "Türk sorununu" çokkültürcülüğün yardımıyla çözmeye karar verdiler. 80'li yıllarda hükümet göçmenleri kendi kültürlerini, dil ve yaşam tarzını korumaya teşvik ediyordu. Mesele sadece çeşitlilik için çalışmakta değildi, daha çok herkes için genel kültürün yapılmasından kaçınılıyordu. Sonuç olarak toplumda Alman yaşam tarzına paralel yaşayan yeni topluluklar ortaya çıktı. Birinci jenerasyon göçmenler modern ve geniş bakış açısına sahiptiler. Hatta onlardan dindar olanlar bile, pratikte radikal değildilerdi. Günümüzde Almanya'daki her 3 yetişkin göçmen Türk'ten 1'i camiye gitmektedir. Bu, birçok Batı Avrupa ülkesinden ve hatta Türkiye'nin birçok bölgesinden daha yüksek bir göstergedir. Analoji olarak ilk jenerasyon Türk kadın göçmenlerin başörtüsü yokken, şimdi onların kızları kapanıyorlar. Şöyle ki, Alman toplumunda yaşamak bir türlü teşvik edilmiyor, hatta bir çok Türk'e hiç Almanca da öğretilmiyordu. Bu

çokkültürcü politika Türkleri Alman toplumuna karşı duyarsız olmaya yöneltti, Almanların Türk kültürüne karşı düşman, zıt bakışını güçlendirdi.

Fransız asimilasyon politikaları genellikle çokkültürcüğe ters bir politika olarak kabul olunur. Fransa çokkültürcülük politikasını "kendini beğenmiş" bir tarzda reddeder. Tüm diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak Fransa, herkese herhangi ırkın, ulusal, kültürel topluluğun üyesi olarak değil vatandaş olarak yaklaşıyor (Murugkar, 1994). Aynı zamanda şaşırtıcıdır ki, Fransa'da da toplum Britanya, Almanya'da olduğu gibi bölünmüş durumdadır. 2010 yılından sonra, Fransız sosyal politikası bir daha sorgulanır oldu. İlk önce Charlie Hebdo karikatür dergisinin Paris ofisinde 12 çalışan radikal İslamcılar tarafından öldürüldü. Daha sonra KOSER süpermarketinde 4 kişi katledildi. Fransız siyasetçileri uzun süre, çokkültürlülük politikasının B.Britanya toplumunda "ev yapımı cihadçılar" yarattığını düşünüyorlardı. (Homegrown jihadist). Ancak bu siyasetçiler neden bu gibi olayların asimile edilmiş Fransa'da da yaşandığını açıklamakta yetersiz kalıyorlardı. Şimdiyse onlar eritici siyaset yürüten Fransa'da İslamcılarının kök attığını kabul etmeye başladılar (Fredette, 2014). Fransa'da 5 milyon Müslüman olduğu sıkça belirtilmektedir. Bunun Avrupa'nın en büyük Müslüman cemaati olduğuna inanılıyor. Fakat Fransa'nın Kuzey Afrika nüfusu hiçbir zaman bir topluluk teşkil etmedi ve özellikle de dini zeminde birleşmediler. Çoğu dinden uzak kişilerdi ve çoğu durumda dine karşıt bir tavır sergileyen insanlardı.

Teorik olarak, Fransız hükümeti İngiliz çokkültürcülüğünü reddediyor. Fakat uygulamada, Kuzey Afrika'ya "çokkültürcü" bakış açısından yaklaşarak, onları bir topluluk olarak kabul ediyordu. İslam korkusu, Fransa'da değerlerin ve kimliğin yıkımı gibi daha şiddetli krizlere yol açtı. Britanya'daki çokkültürcülük politikası, toplumun parçalanmış olduğunu ve parçalanmanın derinleşmesine yol açtığını kabul etti. Fransa'da, asimetrik siyaset paradoksal olarak aynı sonuca yol açtı (Malik, 2015). Halk tarafından baskıya maruz bırakılan ve itibarlarını kaybeden siyasiler, genel olarak Fransız kimliğini pekiştirmeye çalışıyorlardı. Ancak, değer ve düşünce sistemi üzerinden bunu yapamamalarından dolayı, düşmanlıkları farklı boyutlara taşıdılar. Fransız hükümeti, Kuzey Afrika nüfusunu, Fransız vatandaşı olarak tanımlamak yerine, ayrımcılık ve ırkçılığın varlığını gözardı

etmeyi seçti. Çoğunluk Kuzey Afrika göçmenlerini bir Fransız vatandaşı değil de, bir Arap veya Müslüman olarak görüyordu. Ancak ikinci kuşak göçmenler İslam'dan ve kendi milli değerlerinden Fransız toplumundan oldukları kadar uzaklardı. Kendilerinin belirttikleri gibi onlar hiç de iki medeniyet arasında sıkışıp kalmadılar, her iki kültürden de uzak kaldılar. Bu da sonuç olarak radikal İslami eğilimlerin güçlenmesine yol açtı.

Çokkültürcülük sözcüğü, ilk kullanıma girdiği zamanlar enstrümental işlev taşıyordu. Tüm çevrelerce bilinmektedir ki, çokkültürcülük kavramı önceleri Kanada'da (1960'lı yılların sonu) ortaya çıkmıştır. 1971 yılından sonra ise resmi kabul görmüştür. Hedef tüm etnik, dil, din farklılıklarına mensup grupların ihtiyaçları konusunda devleti "hassas" olmaya davet etmektir. Resmi olmayan tanımdaysa, amacın Kanada'da yaşayan anglofon ve francofonlar arasında çatışmaları siyasi münazara formatına geçirmekle kutuplaşmadan kaçınmak olduğu belirtiliyordu. Bir süre sonra Avusturalya çokkültürcülüğü motto olarak kabul etti. Hükümet perspektif taşımayan asimilasyon siyasetine ve "renkli bireylerin" dışlanmasına son verdi, milliyet ve dininden bağımsız biçimde tüm vatandaşları için daha iyi ve rahat bir ortam oluşturmaya çalıştı. Kanada ve Avusturalya'da çokkültürcülük şekilleri farklıydı. Şöyle ki, Kanada farklı etnik grupların korunması ve onlara önceliğin verilmesini hedefliyordu. Avusturalya'da ise bu durum bireyin topluma entegresi ve kendi kültürünü seçme özgürlüğü şeklinde karşımıza çıkıyordu. Daha sonraki dönemlerde İsveç Hükümeti aynı yolu takip etti. 1975 yılında göçmenler ve azınlıkları "aynı çatı altında" birleştirdi. Her üç örnek de çokkültürcülük büyük teori çerçevesinde karşımıza çıkıyor (Grand theory): Daha çok, ayrımcılık ile mücadeleyi birleştiren, etnik sivil toplum kuruluşların (sivil toplum kuruluşlarının) birleşmesi, göçmenlere kendi dillerinde eğitim almaya izin verme politikası, üstelik hoşgörünün desteklenmesi vb.

ABD'deyse çokkültürcülük hükümet tarafından planlı bir siyaset olarak değil de 1970'lerin başlarında siyasi münazaralar şeklinde ortaya çıktı. Irkçılıkla mücadelede ilk kez siyah derililerin itirazlarına göçmen azınlıklar destek verdiler. Her iki grup da çokkültürcülük ve farklılıklarının toplumsal kabulü için mücadele veriyordu. Tüm bu örneklerden yola çıkarak, aslında hiçbir zaman tek tip

çokkültürcüğün olmadığını, aslında hep çokkültürcülüklerin olduğunu söyleyebiliriz. Aksi takdirde, çokkültürcülük nedir sorusuna verilen farklı cevaplar arasında bocalayıp kalırız. Peki çokkültürcülük nedir? Uygur dünyayı açıklayacak, anlatacak kuram mıdır? Veya Zizek`in söylediği gibi, modernleşme, post-modern hatta tersine modernleşme midir? Azınlık hakların liberal teorisi, kapitalizme hizmet eden ideoloji, liberalizmin krizi ya da onun düştüğü krizden çekip çıkaracak güç müdür? Yoksa burjuva eklektisizmi veya tüketici kültürü müdür? Üstelik o feminist yahut anti-feminist bir kuramdır? En nihayetinde, geçici çözüm usulü, yoksa kalıcı çare midir? Tüm bu bakış açıları bir daha bize, çokkültürcülük yerine çokkültürcülüklerin üzerinde tartışılması gerektiğini göstermektedir (Demirhan 2014). Peki çokkültürcülüğün bu kadar farklı okuma pratiğinin olmasına sebepler nelerdir? İlk başta, kelimenin özünde bulunan kültür kelimesi, çokkültürcülüğü farklı akademisyenlerce farklı kategorilere ayırmaktadır. İlk önce kültür kelimesinin homojen olmayan yapısı ve tarihi etimolojisinden başlayıp, daha sonra çokkültürcülükle olan bağına bakmakta fayda olacaktır.

Kültür kelimesinin günümüzdeki kavramsal tanımına en yakın tanımı ilk defa 18. Yüzyıl`da ortaya çıkmıştır. Anlamı, sonunda bir mahsul veren, bir tür manevi ve entellektüel süreçtir. Ama bu dönemde kültür ve sanat iç-içe olmakla beraber, yukarıdaki tanımda ortaya çıkan üründen kasıt da çoğu zaman edebiyat, opera, dram vs. olmaktadır. Bunun içindir ki, 19. Yüzyıl`a gelindiğinde romantizmin de etkisiyle ulus-devletler içerisindeki tekil kültür anlayışına artık halk kültürü de dahil edilmekteydi. 20.Yüzyıl`daysa, antropolojinin etkisiyle kültür belirli bir grubun yaşam tarzı olarak sunulmaktaydı. Bu tanım artık farklı ve paralel hayat tarzlarını tanımakla beraber, tektipli ve herkese dayatılan pozitivist kültüre de meydan okuyordu. R. Williams, kültürün sadece sanatta ve eğitimde değil, gündelik davranışlarımızda bile dışa vuran belirli bir yaşam pratiği olduğunu savunmaktaydı (Williams, 1961). Bunun içindir ki, çokkültürcülük tartışmalarında kavramın içerdiği gruplar arasında özellikle gay, lezbien, transeksüel ve biseksüellerin kültür taşıyıcısı olup olmadığı sıkça tartışılmaktadır. Çokkültürcülük en basit tanımıyla, kültürel çeşitliliği bir arada tutmayı hedefleyen bir birleştirici yapıdır. Aynı zamanda dil, din, etnisite, cinsel tercih, kimlik farketmeksizin,

herhangi tek ve egemen kültür baskısı altında bırakmayacak şekilde herkesce dilediği hayatın yaşanabileceği normatif bir yaklaşımdır. Üstelik, asimilasyonun, ızalasyonun etnosentrizmin ve kültürel homejenliğin dışında kalan farklılıklara tolerans, saygı ve destek politikasıdır. Burada da başka bir tartışma ortaya çıkmaktadır, şöyle ki, hangi grubun kültür taşıyıcısı olduğu konusundaki gibi, farklı devlet ve hükümetler çokkültürcülüğü bazen çokkültürlülükle karıştırmakadrlar. Şöyle ki, çokkültürcülük (multiculturalism) artık tanıma politikası olmaktan bir adım daha ileri giderek, destek politikasına da dönüşmek üzeredir. Çokkültürlülük (multicultural) ise, bir devletin sınırları içerisinde farkı kültürel grupların varlığı durumudur.

Temel yaklaşımda çokkültürcülük farklı kültürlerin tanınmasıdır, ancak temel sorun neyin kültür olup neyin olmadığı tartışmasıdır. Akademik çevrelerce kültürel kimlik tanımında, farklı etnik gruplar, dini gruplar ve ülke dahilindeki azınlıkları baz alınmaktadır. Bireylerin düşünce tarzı veya yaşam şekilleri çoğu zaman kültür ögesi olarak görülmemektedir ki, bu da onları çokkültürcülük taşıyıcısı olarak tanımaya engel oluşturmaktadır. B. Parekh'in bu konuda görüşleri bu savı açıklayıcı denebilir.

Parekh'e göre, toplumda halihazırda 3 tür kültürel çeşitlilik vardır. Bunlardan ilki, kendi kültürleri sıradan olmayıp, mevcut değerlerle çatışmayan sadece o değerleri çeşitlendirmeğe çalışan LGTB bireylerinin kültürleridir (Parekh, 2006). Yani, farklı cinsi seçim tarihleri olan bireyler toplumun egemen kültürel değerlerine alternatif ve paralel bir değer üretememekte, yalnızca ona farklılıklar ilave etmektedirler. Parekh'e göreyse bu, kültürel çeşitlilik durumudur. İkinci durum, temel toplumsal değerleri eleştirerek onların yeniden inşasına çalışılmasıdır. Buna örnek olarak feministler ve çevrecileri gösterebiliriz. Feministler ataerki yapıyı, çevrecilerse insan merkezci düşünceyi eleştirerek yeniden inşa için mücadele ediyorlar. Bu kültürel çeşitlilik grubunun değerleri de toplumun temel değerleriyle ters düşmekte, ama bu değerlerin savunucuları kendi değerleriyle yaşamak istememektedirler. Diğer bir deyişle, eski ve doğru bulmadıkları değerleri değiştirerek bu değerler üstüne kendi değerlerini inşa etmek istemektedirler. Bunun içindir ki, onlar alt kültürel değil, perspektifsel

farklılık unsurlarıdır. Üçüncü grupsa, inanç, adetleriyle yaşamak isteyen göçmenler, dini gruplar ve yerel halktan oluşan gruplardır. Parekh, sadece üçüncü kategorideki insanları çokkültürcülüğün taşıyıcıları olarak görmektedir. Başka bir deyişle, tercih edilen değil de içine doğulan kimlikleri bu kategoriye ait kabul eder. Çokkültürcülük tartışmasının akademik çerçevesini belirleyen önemli akademisyenlerden olan Kymlicka da çokkültürcülük tanımını yaparken ona dahil olan grupları; ulusal azınlıklar, göçmenler, etno-dinsel gruplar, metikler ve Afro-Amerikanlar olarak ayırır da, çevreciler, gaylar, lezbienler, transeksüel ve biseksüellerden bahsetmez. Çağdaş siyaset teorisinde çokkültürcülüğe daha geniş perspektiften bakan düşünürler de vardır. Young, kimliklerimizin oluşumunda dahil olduğumuz kültürel ve toplumsal grupların etkili olduğunu, bireysel tercihlerimizin bu grupların tesiri sonucu şekillendiğini savunmuştur (Young, 1997). Bunun içindir ki Young, kişilerin cinsel tercihlerini, özellikle LGTB bireylerini toplumsal kültürel grup statüsünde değerlendirmiştir.

Çokkültürcülük aynı zamanda bazı akademik çevrelerce kültürel melezleşmeyle karşılaştırılmaktadır. Bu kavram ortaya çıktığı zaman itibariyle, ırkçılığın meşrulaştırılmasına hizmet etmiştir. Bu düşünce etrafında farklı bakış açıları şekillense de, en yaygın olan fikir, kültürel melezleşmenin küreselleşmeyle birlikte geliştiği ve yayıldığı fikridir. Çokkültürcülük ve karşısında konumlandırılan kültürel melezleşme arasındaki en belirgin fark, kültürel melezleşmede kültürlerin transfarmasyona uğradığı, ancak çokkültürcülükte kültürlerin değişmediğinin savunulmasıdır. Ancak iletişim teknolojilerinin bu denli gelişimi dünyanın iki uç noktasını birbirine yakın hale getirmiştir ki, bu kadar yakınken her hangi bir kültürün diğerinden etkilenmemesi kesinlikle söz konusu olamaz.

Bu tartışmaların bir diğeri ise çokkültürcülüğe alternatif olarak gösterilen kültürlerarasılıktır. Bu teori, Charles Taylor tarafından, çokkültürcülüğün derman olamayacağı toplumlar için ortaya atılmıştır. Taylor bu politikayla, tanınmadan daha çok entegrasyon, yani bütünleşmeye önem atfetmiştir. Ayrıca Taylor, çokkültürcülüğün kültürlerarası hiyerarşiden yoksun olduğunu belirterek, onun bir çok kültürün hiçbirinin resmileştirilmediği şekilde bir arada yaşama pratiği olduğunu düşünmektedir. Taylor, coğrafi faktörü de dikkate alarak, kadim tarihe

sahip olan kültürlerin merkeze alınıp, diğerlerinin onun etrafında farklılık olarak konumlandırılması gerektiğini söyler. Bunun için, Avrupa ve Kanada'nın Quebec bölgesi için kültürlerarasılık, Kuzey Amerika ve Kanada'nın geri kalan bölgeleri içinse çokkültürcülüğün etkili olduğunu belirtir. Açıklama olarak, Avrupa ve Quebec bölgesinin köklü tarihi kültüre sahip olmasını, Amerika ve Kanada'nınsa göçmenler tarafından oluşturulduğunu gösterir (Taylor, 2012). Taylor'un modeline eleştirel bir bakış açısından baktığımızda, bu modelin sadece göçmenler için geçerli olabilecek farklı bir modelden bahsettiğini görebiliriz.

Çokkültürcülük tartışmasında kilit konulardan biri de devletin farklı olan gruplara müdahale özgürlüğünün meşru olup olmaması konusudur. Bir devletin resmi sınırları dahilinde, her hangi kültürel grubun kendi ayrık kültürünün toplumsal ve insani değerlere ters düşüp düşmemesi, bu tersliğin kime ve neye göre belirleneceği ve belirlendiğinde devlet tarafından müdahale yapılma gereğinin duyulacağı retoriği de kafaları karıştıran diğer bir retoriktir. Kymlicka bu konuda net bir tavır sergilenmesi taraftarıdır. Ona göre, her bir kültür saygıyı hak eder ve kültürel gruplar devletce tanınmalıdırlar, ancak her hangi bir grubun kültür dediği olgu, en temel özgürlüklerle çakışıyorsa, devlet oraya müdahale etmelidir (Kymlicka, 2007). Bu konuya farklı yaklaşan düşünürlerden diğeri ise C. Kukathas'tır. Düşünür çokkültürcülüğü açıklarken liberal teoriden yararlanmaz, hatta daha da ileri giderek, kültürel hakların varlığını kabul etmez. O'na göre, kültürel haklar, kültürler gruplar ve milletler gibi sonradan yaratılmış, toplumsal inşa ürünüdür ve yapaydırlar. Kültürler ve değerleri dinamiktir ve zamanla değişir ki, onları temel almak doğru değildir. Zaten birey hakları grup haklarını da kapsayacak kadar genel olduğu için, birey haklarının karşılanması kafidir (Kukathas, 1995). Aynı zamanda Kukathas, bireyin her hangi bir gruba üye olabileceği konusunda değil, sadece bireyin gruptan çıkmak istemesi özgürlüğü durumuna engel oluşturacağı durumlarda devletin bir müdahalede bulunması gerektiğini savunmaktadır.

Çokkültürcülüğe övgüyle yaklaşanlar kadar onu eleştiren düşünürler de mevcuttur. Bu konuda ironik dil kullananlardan biri Martin Matustik'tir. Düşünüre göre, bugün elinde siyasi gücü bulunduranlar çokkültürcülüğü yaygınlaştırarak

yeni bir Platon mağarası inşa etmekte. O çokkültürcülüğü 3 farklı gruba ayırmaktadır: İlki, oynak çokkültürcülüktür. Burada semboller heterojenleşir, insanlar daha çok özgürleştiklerini düşünür. Üstelik tam tersi olaylar yaşanır, marjinal hayatlar değil de, ırkçılık bir post-modern davranış şekli olarak açıkça yaşanılır. İkinci kategoriye ise, çokortaklı çokkültürcülük demektir. Bu kategoride sembollerin iş dünyasında kar amaçlı kullanılmasını Disneyland, United Colors of Benetton gibi büyük şirketlerin üzerinden örneklendirir. Matustik'e göre bugün ekonomide çokkültürcü, çok ortaklı ve çok uluslu bir Avrupa entegrasyonu inşa edilmiş durumdadır ki, zamanında Hitler böyle bir yapıyı sadece hayal edebilirdi¹ (Matustik, 1998). Son kategoriye ise düşünür, emperyal çokkültürcülük demektir. Bunu da, S.Huntington üzerinden açıklar. Huntington'un Medeniyetlerin Çatışması tezinde Batı kültürünün dominantlığından ve en doğru değer olarak diğer ülkelere ihraç edilmesinin yanlışlığından bahs eder. O, alternatif olarak direniş çokkültürcülüğünü önerir. Bu model, sembolik veya söylemsel olarak değil, reel insanların yaşam şekillerini kapsayacak ve radikal siyasi, ekonomik diretimlere dayanacak bir model olacaktır.

Matustik gibi konuya eleştirisel bir perspektiften yaklaşan başka bir isim de Bill Martin'dir. Martin çokkültürcülükte en önemli hususlardan birinin, sınıf etkeninin gözden kaçırıldığını savunmaktadır. O mevcut tüketici çokkültürcülüğe karşı, dönüştürücü çokkültürcülük modelini önermiştir. Aynı zamanda düşünür mevcut politikaları burjuva eklettisizmi ve indirgemeci bulmaktadır. Martin, çokkültürcülüğün sadece paranızın yeşil olduğu zaman derinizin rengiyle ilgilenmediğini ironik bir şekilde belirtir. Bu modelde marksizm sistematığı ve direniş kültüründen yararlanmak gerektiği vurgulanır. Aynı zamanda bu modelde toplumun yeniden inşa edilmesinin gerektiği savunulur (Martin, 1998).

Post yapısalıcı perspektiften yaklaşan diğer bir düşünürse, N. Frayser'dir. Frayser önceki iki düşünürden farklı olarak, yeni bir tarif sunmamış, mevcut olanın hataları üzerinden değerlendirme yapmıştır. Şöyle ki, Frayser'e göre, insanlar

¹ Bunu K. Ohmae küreselleşme bağlamında "kalifornizasyon" terimiyle açıklamaktadır- "dünyanın her yerinde aynı ihtiyaçlara sahip tüketicilerin mevcut olduğunu ve bu tüketicilerin üretilen mahsüllerin nerede üretildiği gerçeği fark etmeksizin tüketmesi"

söylenilenden daha farklı ve karmaşık bir şekilde amaçlarında olduğu gibi kimlik ve topluluklarda da iç-içedirler, ama sadece bir sıfatla tanımlamak olanaklı değildir. Farklılıklarının azalması, itirafı, kabulü, yeniden dağıtım ve tanınma politikasıyla direkt ilgilidir. Ancak bu iki kavram birbiriyle paradoksal bir ilişki içerisindedir. Yeniden dağıtım zamanı esas alınan eşitlikse, tanımada esas farklılıktır. Frayser bu ikilemin kesin bir çözümünün olmadığını, sadece geçici olarak çare önerilebileceğini, çareninse yapısökümde saklandığını belirtmektedir. Bu yapısöküm aynı zamanda dönüştürücü güce sahiptir. Yazar çokkültürcülüğün geçici çareler ürettiğini savunur. O'na göre bu durum, homoseksüellik ve homofobi temel alınarak gay ve lezbiyenlerin değerlendirilmesi sırasında homoseksüeliteyi temele koyan bir anlayışın mahsulüdür. Oysa dönüştürücü çare için aynı soruna hiyerarşik olmayan bir bakış açısıyla yaklaşarak, homoseksüelite-heterseküelite queer teorisi üzerinden yapısökümüne uğrar. Frayser'e göre yeniden dağıtımda geçici çare olarak liberal refah devleti örneği verilebilir. Servetin gruplar arasında yüzeysel ve yanlış yeniden dağıtımını onları bir-birine yabancılaştırır, uzaklaştırır ve daha da farklılaştırır. Tanınma konusundaki yanlış ve hatalı siyasetse çokkültürcülüktür. Dönüşümcü modelde, yeniden dağıtım için ideal model olarak sosyalizm, tanınmadaysa yapı-söküm gösterilmektedir (Frayser, 1998).

Çokkültürcülüğü tersine modernleşme olarak tanımlayan ve eleştiren bir diğer düşünür ise S. Zizek'tir. Zizek'in tersine modernleşmeden kastı, etnik olanın yeniden inşası ve ulusal olanın etnik kökene doğru ayrışmasıdır. Zizek aynı zamanda post-modern siyasetin kapitalizmi farklı şekilde kullanarak insanları sömürdüğünü iddia etmektedir. Tarihen kapitalizm sömürgecilik üzerinden yayılmıştır, günümüzdeyse, çokkültürcülük adı altında kendi ulusunda sömürülecek yeni alanlar yaratmaktadır. Düşünürece göre çokkültürcülük, kapitalizmin ideolojisi ve ırkçılığın meşru kılan kaynaklardandır. Çokkültürcülük merkeze bir kültürü koyarak ötekileştirdiği tüm diğer kültürlerle yukarıdan aşağı bakar (Zizek, 1997). Bu genel açıklama ve değerlendirmelerden sonra, bir sonraki alt başlıkta çokkültürcülüğün teorik çerçevesi üzerinde durulmuştur.

2.2. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN TEORİK ÇERÇEVESİ

Temel olarak konuya bakıldığında çokkültürcülüğün iki büyük ideolojiden beslendiğini söylemek olanaklıdır. Bunlar, liberal egalitarian (eşitlikçi) ve kommunitarian (cemaatsal) yaklaşımlardır (Todd, 2004). Liberallere, özellikle Kymlicka`ya göre, kişi istediği değerleri seçer. Topluluk hayatına kıyasla hak ve özgürlüklerini kişi daha üst seviyede tutar. Liberaller özerklik ve eşitlik gibi liberal değerlere dayanıyorlar. Kymlicka, kommunitarianizm ve milliyetçilik teorilerini eleştirerek, liberalizmin insanın kendisine saygı ile onun mensup olduğu grubun kültürü arasında derin ilişkinin varlığını gösterdiğini belirtmektedir. Düşünüğe göre, azınlıklar kendi kültürlerini korumada güçlük çektiklerinden dolayı özel muameleye ihtiyaçları vardır (Kymlicka, 1997). Kommunitarian modelin savunucularıysa, bireyin topluluğun anahtarı olduğu fikrini reddeder. Atomizm yerine, bütüncülüğü savunuyorlar. Taylor'un "tanıma politikası", bütüncülüğün toplumsal kültürel değerlerinin önemini gösterir. Teorisyen farklı kültürlerle aynı önemin verilmesi yerine, geleneksel liberal toplumun azınlıklara özel haklar vermek isteyen bir toplumla değiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir (Taylor 1995).

Literatürde çokkültürcülüğün zayıf ve güçlü biçimlerinin varlığı üzerine farklı görüşlerin olduğunu söylemek mümkündür. Çokkültürcülüğün zayıf ve güçlü biçimleri birbirinden ayrılmaktadır. Kukathas`a göre, çokkültürcülüğün zayıf ve güçlü biçimleri, toplumdaki etnik-kültürel çeşitliliklere yönelik yürütülen politikalar (Parekh, 2000). Çokkültürcülüğün zayıf biçimi azınlıklara etnik ve kültürel değerlerini koruma özgürlüğü verir. Bununla birlikte, azınlıklar kendi değerleriyle bu değerleri koruyamazlar ve sonuçta toplumdaki baskın etnik-kültürel değerleri kabul etmek en iyi yol olur. Bir başka deyişle, kasıtlı olarak, dış etkenlerin etkisi olmaksızın, kendi istekleriyle milli çoğunluğun kültürel değerlerini kabul etmek onlara avantaj sağlar. Kendi kültürel kimliklerini, etnik ve kültürel değerlerini korumak, maliyetli ve zordur. Mevcut durumu kabullenmekten başka yol yoktur. Asimilasyona, yani içinde yaşadıkları topluma entegre olduklarını memnuniyetle karşılarlar.

Zayıf çokkültürcülüğün aksine, güçlü biçim, etnik azınlıkların etnik ve kültürel değerlerini korumak için özgürlük verilmesini ve yaşadıkları toplumun her alanına aktif olarak katılmaları için tüm koşulların yaratılmasını gerektirir. Çokkültürcülüğün güçlü biçimi, toplumdaki etnik ve kültürel çeşitliliğe karşı hoşgörü göstermekle sınırlı değildir. Bu biçim aynı zamanda devletin bu çeşitliliği, maddi, hukuki ve manevi desteklerle geliştirmesinin önemli olduğunu itiraf eder. Kukhatas, bu çokkültürcülük biçimlerinin her birinin liberalizm teorisine dayandığını belirtmektedir. Bununla birlikte, zayıf çok kültürlülük, klasik liberalizme ve güçlü çokkültürcülükse modern liberalizme dayanmaktadır.

Daha önce çokkültürcülüğün tekil olmadığı, farklı perspektifler ve farklı akademik okumalardan ele alınabileceği belirtilmişti. Şimdiyse, buna başka bir boyuttan, dönem konjoktürü ve tartışmaların yeniden ele alınmasını gerektirecek bazı olayların yaşanması nedeniyle , Kymlicka'nın çokkültürcülüğü aşamalar olarak incelemesi konusu tartışılmıştır (Kymlicka, 2016).

Kymlicka, çokkültürcülüğü 3 farklı aşamaya ayırır: İlk kademedede- Cemaatçilik olarak çokkültürcülük; ikinci olarak, Liberal anlamda çokkültürcülük ve son olarak da ulus oluşturma süreci olarak çokkültürcülük aşamalarından bahsetmektedir.

İlk aşama, 1989 öncesine kadar uzanır. Esas olarak çokkültürcülüğün liberal veya kommünteryan bir doğası olduğu konusu üzerine tartışılmaktadır. Bireyciler, bireyin ahlaki açıdan topluluktan önce geldiğini düşünmektedirler. Onlara göre cemaat, yalnızca onu oluşturan bireylerin refahına katkıda bulunduğu için önemli bir yapılanmadır. Eğer birey kültürel pratiği korumanın anlamsız olduğu düşüncesindeyse, cemaatin bu pratiği devam ettirmekte bağımsız bir çıkarı olmaz, topluluk bireyin bu pratiği değiştirme ya da engelleme teşebbüsüne engel oluşturma hakkına sahip değildir.

Cemaatçilerse bu "özgür birey" formülüne karşı çıkarmaktadır. İnsanların belli toplumsal roller ve ilişkiler içersinde olduğunu belirtmektedirler. Bu yerleşik bireyler, iyi hayata dair bir kavrayış oluşturamaz, bu şekil bir kavrayışı değiştiremezler, sadece kendi iyiliklerini belirleyecek olan yaşam biçimlerini topluluktan miras olarak alırlar. Bu bakış açısını savunanlar aynı zamanda, grup

pratiklerini bireysel tercihlerin sonucu olarak değil, bireyi toplumsal pratiğin son ürünü olarak görürler. Üstelik cemaatin menfaatinin, bireyin menfaati düzeyine indirgenilmesine karşı çıkarlar. Birey yahut cemaatin öncelikli olması konusu çokkültürcülüğü akademik çevrelerce ilk tartışma düzeyine sokmuştur. Sonuç olarak bu aşamada çokkültürcülük komüniteryen (cemaatçi) bir olgu olarak kabul görmeye başlamıştır.

İkinci aşamada, Kymlicka aslında, çokkültürcülüğün liberaller ve kommüniteryenler arasında olmaktan ziyade, liberallerin kendi aralarında liberalizm tartışması olarak okumanın doğru olacağını iddia etmiştir (Kymlicka, 2016). Eğer gruplar gerçekten liberal değerlerin taşıyıcılarıysa, niye özel statü veya hak talebinde bulunmaktalar? Yahut geleneksel ortak yurttaşlık haklarına sahip olmakla liberal toplumun katılımcısı olmak yerine niye etno-kültürel gruplar olarak toplumdan kendilerini dışlamaktalar? Yani esas soru, temel liberal ilkeleri paylaşanların azınlık haklarına gerek duyup-duymamaları şeklindedir. Şöyle ki, çokkültürcülük egemen ve evrensel, Avrupamerkezli beyaz, erkek, heteroseksüel modele baş kaldırı olarak ortaya çıkmıştı. İlk başta bir homoseksüel ve bir heteroseksüelin aynı olmadığı zihniyetine karşı mücadele veriliyordu ve cemaat için kültür taşıyıcısı olarak farklı statü talep edildi. Başa döndüğünde, asıl itirazın bir heteroseksüelin bir homoseksüelle eşit olmamasına, daha ziyade toplumsal normlarda heteroseksüelitenin normal, homoseksüeliteninse sapma kabul edilmesine değil miydi? O zaman başta her iki bireyin birbirine eşit kabul edilmemesinden acı çeken birey, sonradan niye farklı statü uğruna savaştı veya niye bunu istedi/kabul etti? Toparlayacak olursak, evrensel egemen insan (erkek, beyaz, heteroseksüel) formülü dışına taşan insanlar, ilk başta farklı olduklarına vurgu yaparak eşitlik uğruna savaştılar. Daha sonra farklı tavır, davranış, kültür grubu ve saire şeklinde tanınmak istediler (Komüniteryen okuma).

Bu noktada Kymlicka yine farklı bir müdahalede bulunur, şöyle ki, bazı topluluk gelenekleri bireysel insan haklarına ters düşmektedir (Kymlicka, 2016). Örneğin, kadınlara karşı cinsiyetçi olanlar, çocukları eğitimden uzaklaştıranlar gibi. Bunun için Kymlicka "iyi" ve "kötü" olarak azınlık haklarını ayırır. Bireysel haklarla çatışanlar kötü, bu haklara ters düşmeyenlere ise iyi azınlık hakları olarak kabul

edilir. Düşünür daha önce “Çokkültürcü Yurttaşlık” kitabında da belirttiği üzere bu konuda yaşanan çelişkiyi çözmek adına iki türlü kısıtlamanın yapılması gerektiğini vurgulamaktadır: İç kısıtlamalar ve dışa yönelik korumalar. İlki, grup içi davranışları, ikincisiyse gruplararası davranışları düzenler. Kymlicka son olarak çokkültürcülüğün gerçek anlamda liberal bir konu olduğunu düşünmektedir denebilir (Kymlicka 2004).

Üçüncü aşama dediğimiz, “Ulus Oluşturma Sürecine Bir Yanıt Olarak Çokkültürcülük Aşaması”nı Kymlicka ileriye yönelik bir kademe olarak görmektedir. Çünkü, düşünür tüm liberal devletlerin aslında doğal sınırları dahilinde tek bir kültürü yayma politikasını izlediğini düşünmektedir. Bu politika yalnızca kültürel emperyalizm veya etnik merkezilik olarak algılanmamalıdır. O aynı zamanda güven, dayanışma, fırsat eşitliği ve müzakereci demokrasinin temellerini sağlamlaştırmaktadır. Liberaller temelde dine yaklaştıkları gibi kültüre yaklaşmaktadırlar. Özel hayatta serbest ama başkalarına saygılı olduğu sürece devletin ilgi alanına girmeyen bir sorun olarak görülmektedir Liberal kültür, bir dinin resmi olarak benimsenmesine karşı olduğu gibi, başka olası kültürel bağlılıklara yeğlenen resmi kültürlere de izin vermez. Bu aşamada karşımıza şöyle bir formül çıkar:

İyi ihmalcilik > Liberal tarafsızlık

İyi ihtimalcilik din üzerinden anlatılacak olursa, devlet bir dini diğeri karşısında ayrıcalıklı kılmaz. Liberal tarafsızlıktaysa, devletler bir dili (örn. İngilizce) ya da bir dini (örn. Hıristiyanlık) resmi olarak kabul eder, aynı zamanda geride kalanlara da tolerans gösterir.

Çokkültürcülüğün bu aşamasında devletler, toplumsal kültür aracılığıyla insanların sempatisini kazanır, aidiyet hissi aşılar. Toplumsal kültür, bir ülkede hem kamusal, hem özel toplumsal kuruluşlarda yaygın kullanılan ortak dili merkeze alan toplumdur. Amerikan yönetimi bilinçli toplumsal kültür yaratarak yurttaşlarını bununla bütünleştirmeyi hedeflemiştir. Amerikan ulusunu oluşturmak, zaten eşit haklardan faydalanmak demek olduğu için, bir Hispanicin İspanyolca yerine İngilizce konuşması onu düşüncede daha çok, daha eşit bir

Amerikan yapar. Bu aşamada görüldüğü üzere, devletler zaman zaman iyi ihtimalcilik yerine liberal tarafsızlığı seçerek farklı kültürel grupların eşit olmasını, homojen bir ulus oluşmasını sağlarlar.

3. BÖLÜM: AZERBAJCAN`DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK POLİTİKA VE UYGULAMALARI

3.1. Çokkültürcülüğün Azerbaycan`daki Tarihi Gelişimi

Bu bölümde Azerbaycan`da çokkültürcülük politika ve uygulamalarına yer verilmiştir. Bu çerçevede öncelikle, çokkültürcülüğün Azerbaycan`daki tarihi gelişimi açıklanmıştır. Daha sonra Azerbaycan`da yeni dönemdeki çokkültürcülüğe yer verilmiştir. İlave olarak Azerbaycan`daki çokkültürcülüğün kaynakları değerlendirilmiştir. Ayrıca, Azerbaycan`da çokkültürcülük iç ve dış siyaset açısından da tartışılmıştır.

Azerbaycan`daki çokkültürcü ortamın objektif ve subjektif nedenleri vardır. Bu nedenlerin başında tarihi ve coğrafi nedenler sayılabilir. Eski dönemlerden günümüze Azerbaycan coğrafyasının Kafkasya bölgesinde farklı bir önemi olmuştur. Polietnik ve çokdinli bir yapıya sahip bir ülke olarak komşu coğrafyalardaki insanlarla da kültürel iletişim halinde olarak kültürünü zenginleştirmiştir. Ataları eski zamanlarda ilkel dinlere, Zerdüştlüğe inanan Azerbaycan halkı, daha sonra tek Tanrılı dinleri/ İslam`ı benimsemiştir.

Azerbaycan çokkültürcülüğünün monoteizme kadar olan döneminde Zerdüştlük önemli yere sahiptir. Zerdüştlükte hayır ve şer arasındaki savaştan bahsedilir. Zerdüştlüğün önemli ayinlerinden biri "ateşe tapma" (Ateşperestlik) dir. Zerdüştlüğün ölümünden sonra düşünceleri bir sıra değişikliklere uğrayarak yeni din şeklini almıştır, Zerdüştlük, İran`ın batısından Aras Nehri`ne kadar uzanan alanda yani, Azerbaycan`ın güneyindeki geniş coğrafyada yayılmıştır. Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta`dır. Sasaniler döneminde Zerdüştlük Devlet dini olarak kabul edilse de, Müslüman dünyasında "Ehli-kitap" olarak tanınmadığı için Hilafet döneminde kötü muameleye maruz kalmıştır (Əliyev E. , 2002).

Azerbaycan çokkültürcülük tarihinde Hristiyanlık da önem arz etmektedir. Hristiyanlığın Kafkas Albanya`sında yayılması Havari (Apostolik) Faddey ve Vardomey`in isimleriyle ilgilidir. 4. Yüzyıl`ın başlarında Alban hükümdarı Urnayr

Hristiyanlığı devlet dini ilan ettikten sonra Alban Apostolik kilisesi ağını büyüterek bir çok bölgeye yayılmıştır. 5.Yüzyıl'da Hristiyan dinindeki mezhepsel bölünmeler sonucunda bu asra kadar diofizit olan Alban Havari (Apostolik) kilisesi Sasani hükümdarlarının bölgesel politikaları sonucunda diofizitlikten uzaklaşmıştır. 7. Yüzyıl'da Sasani`lerin bölgedeki gücü zayıflasa da Zerdüştlük, Putperestlik ve Manilik taraftarları hala mevcut durumdaydı. 7. Yüzyıl'da Azerbaycan coğrafyası yeni tektanrılı din olan İslam`la tanışmıştır. İslam`ın yayılması ülkenin bütün bölgelerinde eşzamanlı olmamıştır. Zerdüştlük ve Putperestliğin yayıldığı bölgelerde, özellikle Azerbaycan`ın güney toprakları olan- Mil, Muğan, Kaspî kıyılarında, Kür ve Araz nehirleri boyunca İslam hızlı yayılmıştır. Arsak, Uti, Kambisena vilayetlerinde yaşayan Hristiyan Albanlar Hristiyanlıktan vaz geçmemişlerdir. Araplar, bu bölgede yaşayanları "Ehli-kitap" olarak kabul ettiği için dinlerine saygı göstermişler. Aynı zamanda bölgede Bizans`ın gücünü zayıflatmak adına Hristiyanlığın monofizit mezhebine geçmelerini sağlamışlardır (Bünyadov, Z; Yusifov, Y., 1994).

8. Yüzyıl'da Arap hilafetinden kurtulmanın yolunu Bizans`a sığınmakta gören Alban Havari (Apostolik) Kilisesi diofizitliğe ² dönmek istemiş ama başaramamıştır. Şöyle ki, Ermeni-Grigoryan Kilisesi katalikosu İlya 704 yılında Halife Ebd-el-Malik`e mektup yazarak Alban kilisesini "ihanette" suçlamıştır. Bu olay sonucunda, Alban Kilisesi bağımsızlığını (avtokefallık) kaybederek Ermeni Katalikosluğu tabiyetine geçmiştir. Arsak, Uti bölgesinde yaşayan Hristiyan ahali dini-kültürel asimilasyona uğrayarak Grigoryanlaşmıştır (Bünyadov, Z; Yusifov, Y., 1994) . Ülkenin kuzey-batı bölgesi, Ereti- Kambisena vilayetlerinde yaşayan yerel halk olan İngiloylarsa Gürcü Provaslav Kilises`nin baskısıyla/etkisiyle Gürcüleşmiştir.

Azerbaycan tarihçileri ülkeyi etnografi müzesi diye tanımlamaktadırlar. (Bünyadov, 2007) Titul halk olan Azerbaycan Türklerinin yanı sıra burada birçok dini, milli ve etnik azınlık yaşamaktadır. Bu azınlıklar arasında Udiler, Kınalıklar,

² Nestûrîliği/ diofizitliği diğer Hristiyan mezheplerinden ayıran farklılıklar literatürdeki pratikle ilgili olmaktan ziyade doktrin açısından olan farklılıklardır. Buna göre monofizit Hristiyanların ileri sürdüğü gibi İsa tek tabiatlı (sadece tanrı) değildir. O hem tanrı hem insandır (çift tabiatlı, diofizit)

Kırızlar, Buduklar, Tatlar, Lezgiler, Talışlar, Yehudiler ve Ruslar bulunmaktadır. Bu halklar Kafkasdilli, İrandilli ve Türkdillidirler. Bir kısmı bu toprakların köklü ahalisi olan bu azınlıkların bir kısmı da tarihin farklı dönemlerinde yaşanan sosyal-siyasal olaylar sonucunda ülke topraklarından göç etmişlerdir.

2009 yılı nüfus sayımına göre Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki nüfusun % 8,4'ünü azınlıklar oluşturmaktadır (Əhali/ Əhalinin milli tərkibi, ana dili və sərbəst danışdığı dillərə görə bölgüsü, 2009). Azerbaycan'ın köklü- (autochthon) nüfus grubuna dahil olan azınlıklardan biri eski Alban kabilelerinden gelen Udilerdir. Kafkas dillerinin Nak-Dağıstan dil grubuna ait Udiler hakkındaki bilgilere M.Ö 5. Yüzyıl'da yaşamış eski Yunan tarihçisi Herodot'un "Tarih" kitabesinde rastlayabiliriz. M.Ö 1. Yüzyıl'da yaşayan diğer tarihçi Strabon da "Coğrafya" kitabında Kafkas Albanyası'nda yaşayan 26 farklı dilde konuşabilen Alban soyları arasında Udilerin ismini söyler. Udiler genellikle Kafkas Albanya'sının Uti ve Arsak vilayetlerinde yaşamışlardır. Udiler hakkındaki diğer bir bilgiye de 19.Yüzyıl'da Azerbaycan'a seyahat eden ünlü Fransız yazar A. Düma'nın "Kafkas Seferi" kitabında rastlayabiliriz. 19. Yüzyıl'ın 2. yarısındaki kayıtlara bakıldığında, Yelizavetpol eyaletinde³ yaşayan Udilerin kendi etnik kimliklerini koruduğu ifade edilse de, Türkmençay (1828) ve Edirne (1829) Anlaşmalarından sonra Ermenileşme süreçleri başlamıştır (Cavadov, Q; Hüseyinov, R., 1999).

Sovyet döneminde Yelizavetpol eyaletinde yaşayan Udilerin bir kısmı SSCB'nin farklı bölgelerine yayılmış, Ermenistan SSC'de kalanlarsa asimilasyona uğrayarak Ermenileşmişlerdir.

Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Oğuz şehrinde, Gebele ilinin Nic kasabasında yaşayan Udilerin sayısı 4000 kişiye yakındır ve dilleri de iki diyalekte-Nic ve Vartaşen ayrılır (Əhali/ Əhalinin milli tərkibi, ana dili və sərbəst danışdığı dillərə görə bölgüsü, 2009).

Alban soylarından olan İngiloylar, Kafkas Albanyası'nın Kambisena vilayetinde adı geçen 26 dilde konuşan kabilelerden biridir. İngiloyların ataları olan "Gel" kabileleri hakkındaki bilgilere, Yunan tarihçilerinin eserlerinde rastlanılmaktadır.

³ Rusça'da Guberniya- vilayet, eyalet anlamında kullanılmaktadır.

Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyetinin Gakh, Zakatala ve Balaken şehirlerinde yaşayan İngiloyların dilleri fonetik açıdan araştırılmamıştır. Ancak Marrin`e göre İngiloyları kendileri hakkında yazdıklarından değil, Gürcü kaynaklarından öğrenmekteyiz (Şirinbəy, 2007). Orta çağlarda Hristyanlık Kafkas Albanyası`nda yayılırken İngiloylar da Hristyanlığı kabul etmişlerdir. Günümüzde İngiloylar Udilerden farklı olarak hem Hristyanlığa, hem de İslam`a inanmaktadırlar. Şöyle ki, I. Şah Abbas Kartli-Kahetiya bölgesine sınırda yaşayan Azerbaycan topraklarında İslam`ın temellerini güçlendirmek adına bu bölgede yaşayan Hristyan kitleye İslam`ı kabul ettirmiştir. 1830`lu yıllarda Çarlık Rusyası kendi içindeki Müslüman bölgelerde iktidarını güçlendirmek için Hristyanlaştırma politikası yürütmüş ve 1850`li yıllarda Hristyanlığı hızla ve zorla yaymaya çalışmışlardır. İngiloylar bu sürece itiraz etmiş ve 1863 senesinde Çarlık Rusyası`na karşı çıkan Zakatala isyanında bu sürecin önemli etkisi olmuştur. Bu olayların sonucunda Rusya Hristyanlaştırma politikalarından vazgeçmiş ve halkı serbest bırakmıştır (Şirinbəy, 2007).

Azerbaycan Cumhuriyeti`nde yaşayan azınlıklardan İran dilli Talişlar Azerbaycan tarihçiliğinde Kadusilerin halefleri olarak görülürler. Azınlıklar içerisinde Avtokton (autochton-yerli) grubuna aittirler. Taliş dili Hint-Avrupa dillerinin Hint-İran grubuna aittir. Talişlar genellikle Müslüman topluluklardır. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti`nin güney-doğusunda, özellikle, Lenkeran, Astara ve kısmen Masallı, Lerik şehirlerinde yaşıyorlar. 2009 senesinde yapılan nüfus sayımındaki rakamlara göre Talişların sayısı 111.996 kişidir (Əhali/ Əhalinin milli tərkibi, ana dili və sərbəst danışdığı dillərə görə bölgüsü, 2009).

Diğer bir azınlık grubu da Tatlar allakton (gelme) topluluklardır. Onların Azerbaycan`a yerleşmeleri orta çağda gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Sasani hükümdarları 3.-6. Yüzyıllar`da Kafkas Albanyası`nı kendisine bağlamak amacıyla göç politikası uygulamıştır. A.A. Bakıhanov "Gülüstani-İrem" kitabında Sasani şahlarının bu politikasına değinerek gelenlerin ülkenin stratejik öneme sahip arazilerine yerleştirildiğini (Abşeron yarımadasından Derbend`e kadar uzanan sahil boyu arazilerde yerleştirilmişlerdir) yazmıştır. Bu azınlık gruplar Sasani hükümdarları için sosyal zemin oluşturmuştur (Bakıxanov, 2005).

Kafkas araştırmacısı Rus tarihçiler İ. Berezin`in ve P. Zeydlis`in yazılarında Tatların Kafkasya coğrafyasına yerleşiminin I. Hosrov Enüşirevan`ın döneminde de benzer politika aracı olarak devam ettiği belirtilmektedir (Зейдлиц, 1871).

Abşeron yarımadasındaki Tatlar hakkında 20.Yüzyıl`ın başlarına ait kaynaklarda olan bilgilere göre 1917 devrimine kadar Bakü`nün 37 köyünden 34`ü Tatlara ait olmuştur (Зейдлиц, 1871).

Dini sınıflandırmaya göre Tatlar İslam`a, Hristiyanlığın Ermeni-Grigoryan kanadına ve Yahudi dinine itaat ediyorlar. Günümüzde müslüman Tatlar, Abşeron yarımadasında Kuba ve Deveçi illerinde, Yahudi Tatlar Kuba ilinin Kırmızı Kasabasında, Oğuz ilinin Vartaşen köyünde, Bakü ve Dağıstan`da yaşamaktadırlar. Ermeni – Grigoryan Tatlar, şamahı ilinin Medrese, Kerkeç, Dere-Kerkeç, Kelehana, Meseri, Sapiyan köylerinde, Göyçay İsmayılı illeri ve Abşeron`da Deveci ilinin Gilvar köyünde yaşamaktadırlar ve kendi dillerini korumuşlardır. Müslüman Tatların maddi ve manevi kültür öğeleri Azerbaycanlılarla benzemektedir. Tatlar İrandilli tayfalar olup, Hint-Avrupa dil ailesinin İran grubuna aitlerdir. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti`nde 10.000`den fazla Tat yaşamaktadır. (Əhali/ Əhalinin milli tərkibi, ana dili və sərbəst danışdığı dillərə görə bölgüsü, 2009)

Azerbaycan`da yaşayan azınlıkların Allakton (gelme) grubuna Yahudiler dahildir. Yahudiler`in Azerbaycan`da 3 cemiyeti resmi olarak kayıtlıdır: Dağ Yahudileri, Avrupa Yahudileri (aşkenazlar) ve Gürcistan Yahudileri. Bu cemaatlardan en eskisi Dağ Yahudileridir. Onlar Azerbaycan`da en eski zamanlardan beri Kuba ve Derbent`te yerleşmişlerdir. 19.Yüzyıl`ın sonlarından itibaren Avrupa Yahudileri (aşkenazlar) Bakü`ye yerleşmişler. şöyle ki, 1913 nüfus sayımına göre sayıları Bakü`de 9.690`tır. Gürcistan Yahudileri Azerbaycan`a sonradan gelmişlerdir. Günümüzde Azerbaycan`da 700 Gürcistan Yahudisi bulunmaktadır. Genel olarak Azerbaycan`daki Yahudilerin sayısı 9.100 kişidir. Dağ Yahudileri Tat dilinin diyalektiyle konuşmaktadırlar. Aşkenazlarsa Hint-Avrupa dil grubunun Alman kanadına ait İdiş dilinde konuşmaktadırlar. (Беккер, 2000,)

Kürtler de modern Azerbaycan toplumunun bir parçasını oluşturmaktadır. İrandilli Kürtler eski dönemlerde Orta Asya`dan geçerek Ön Asya`da yerleşen Maday tayfalarındandır. 19. Yüzyıl`ın başlangıcında Kürtler, özellikle İrevan Hanlığı`nda yaşamışlar ve bu dönemde sayıları 10737 kişiye ulaşmıştır. Dini mensubiyet açısından Kürtler Müslüman, Yezidi, Nestorianlığa ayrılmışlar ve I. Dünya Savaşı sırasında sayıları Bakü, Yelizavetpol ve İrevan eyaletlerinde 114.000`den fazla olmuştur. 1918-1920 Ararat Cumhuriyeti`ni soykırım politikası sonucunda Taşnaklar İrevan topraklarında 43.000 Kürt- Müslümanı ve 7.000 Yezidi Kürdü katletmiştir. 1988 yılında Ermeni milliyetçiliğinin daha bir sonucu olarak Ermenistan SSC`de “Etnik Temizlik” yapılarak Azerbaycanlılarla birlikte 18.000 Kürt Azerbaycan SSC`ne kovulmuştur (Arzumanlı, V; Mustafa, N., 1998). Bütün bu durumlar, geçmişte çokkültürcülüğün geçirmiş olduğu acı deneyimleri göstermektedir denebilir.

3.1.1. Yeni Dönemde Azerbaycan Çokkültürcülüğü

Azerbaycan çokkültürcülüğü 19. Yüzyıl`dan sonra yeni aşamaya geçmiştir. 19. Yüzyıl`ın ilk yarısında Azerbaycan`nın kuzey hanlıklarını işgal eden Rusya İmparatorluğu 19.-20. Yüzyıllar`da göç politikaları uygulamıştır. Burada amaç köklü ahali olan Azerbaycanlıları asimilasyona uğratmak, bu Müslüman toprakları imparatorluk dahilinde eritmek olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Çarlık Rusyası Hristiyan etnosları ülkeye yerletirmiştir (özellikle, Ruslar, Almanlar ve Ermeniler) ve bu göç politikası sonucunda ahalinin etnik demografisinde ciddi değişimler yaşanmıştır (Bünyadov, Z; Yusifov, Y., 1994).

19. Yüzyıl`ın başlangıcından Almanlar Azerbaycan çokkültürcülük tarihinde önemli izler bırakmıştır. Bölgeye ilk Alman göç dalgası Almanya`nın Vürtemberg krallığında yaşayan tarikatçıların gelmesiyle başlamıştır. Güney Kafkasya`ya göç eden Almanların bir kısmı Azerbaycan`da yerleştirilerek 1818-1819 yıllarında bölgede bir Alman kolonisi kurulmuştur. Bu kolonilerden Yelenendorf ve

Annenfeld - Gence topraklarına, Yekaterinfeld ve Aleksandergilf – Borçalı⁴ topraklarına yerleştirilmiştir.

Kuzey Azerbaycan`a yerleştirilen Almanlar Rusların imparatorluk politikalarını tam tatmin etmeseler de Azerbaycan`ın sosyal-ekonomik hayatına Batılı öğeleri dahil etmişlerdir. Örneğin bağcılık, üzümcülük, şarapçılık, tütüncülük gibi yeni ziraat alanlarının, maden suyu imal teknolojilerinin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır (Nadiroğlu, 2011). I. Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan`daki Almanların sayısı 15.990 kişiye ulaşmıştı. 20. Yüzyıl`ın başlarında yaşanan olaylardan Almanlar da etkilenmiştir. 1941`den sonra SSCB`de “istenmeyen etnik grup” olarak tanımlanan Almanlar ülkenin doğusuna - Sibiryaya ve Orta Asyaya sürülmüşlerdir. (Зейналова, 2002.) 20. Yüzyıl`ın sonlarında Azerbaycan bağımsızlığını tekrar kazandıktan sonra Almanların somut anıtları restore edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İ. Aliyev 30 Ağustos 2016 yılındaki talimatıyla “Güney Kafkasya`da Alman Kolonilerinin kuruluşunun 200. yıldönümü” kutlanmıştır.

19. Yüzyıl`ın 30`lu yıllarında Romanovlar Rusya İmparatorluğu`ndan Azerbaycan topraklarına dilleri Hint-Avrupa dil ailesinin Slavyan grubunun Doğu kanadına ait olan Rusları yerleştirmişlerdir. Azerbaycan ahalisine karışan Ruslar Hristiyan tarikatçı – Molokan, Duxobor, Subbotnik, Skopslar, Prigunlar olmuşlardır (Quliyeva, 2012).

Şöyle ki, Çarlık Rusyası işgalin ilk dönemlerinde ülkeye Rusya`nın merkez eyaletlerinden tarikatçı Rus köylülerini yerleştirilmiş ve Rus Provaslav Kilisesi`ne karşı çıkan kesimin sosyal tabakalaşmasını zayıflatmayı amaçlanmıştır. 19. Yüzyıl`ın 50`li yıllarından sonra imparatorluğun göç politikasında Rus Provaslav-Hristiyanların göçü önem arz etmeğe başlamıştır. Bu göçler sonucunda Azerbaycan`ın 3 eyaletinde (guberniya/vilayet): Bakü, Yelizavetpol ve İrevan, 1886 istatistiklerine göre 86.356 Rus yaşamıştır. 1897 yılında yapılan genel Rusya İmparatorluğu nüfus sayımına göre Azerbaycan`daki Rusların sayısı 119.236 kişiye ulaşmıştır.

⁴ Günümüzde Gürcistan topraklarıdır.

20. Yüzyıl'ın başlarında Rusya İmparatorluğu'nun Rus Provaslav göç politikası sonucunda 1912 yılı için Bakü eyaletinde 60, Yelizavetpol'da 29 Rus Provoslav yaşam alanları yaratılmıştır. Şöyle ki, Romanovlar sülalesinin çöküşü sırasında Azerbaycan'daki Rusların sayısı 249.385 kişi olmuştur (Вердиева Х. Ю., 2016) .

1920-1930'lu yıllarda yaşanan mekaniki göçler sırasında da Azerbaycan'daki Rusların sayısı çoğalmış, 20. Yüzyıl'ın 80'li yıllarında sayıları 500.000'den fazla olsa da, SSCB'nin çöküşü sonrasında "tarihi vatana" dönme dalgası sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Rusların sayısı azalmıştır ve 2009 nüfus sayımı rakamlarına göre 119.307 Rus kayıtlara geçmiştir (Əhali/ Əhalinin milli tərkibi, ana dili və sərbəst danışdığı dillərə görə bölgüsü, 2009).

Azerbaycan tarihçilerinin kayıtlarına göre vatanları Asya'nın Frigiya vilayeti olan Frakiya tayfalarından gelen Ermeniler M.Ö. 2. Yüzyıl'da kurulan ve 387 yılında yok olan Ermeniye devletinde yaşamıştır. Bu yokoluştan sonra dünyanın çeşitli bölgelerine yayılan ve farklı tarihi süreçlerde Azerbaycan'a da yerleşen azınlık kategorisine dahil olan Ermenilerin sayısı 1830'lu yıllarda Rusya İmparatorluğu'nun göç politikası sonucunda yükselmiştir. 1828-1830'lu yıllarda İran ve Osmanlı devletlerinden 120.000'e kadar Ermeni, Kuzey Azerbaycan topraklarına göç etmiş ve özellikle İrevan, Nahçıvan, Ordubat ve Karabağ topraklarına yerleştirilmiştir. 1978 yılında Azerbaycan SSC'nin Ağdere ilinin Markuşevan köyünde Ermeniler 1828 yılında Marağa'dan⁵ buraya gelen 200 Ermeni ailesinin göçünün 150. yıldönümüne anıt dikmiştir. Ermenilerin yerleştirilme politikası zaman zaman devam etmiştir. Şöyle ki, 1830'larda Azerbaycan ahalsinin % 9'unu Ermeniler oluşturuyorken 20. Yüzyıl'ın başlarında bu rakam % 32.65 olmuştur. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka nokta

⁵ "Türkmençay Anlaşması"na kadar başta Osmanlı ve Safevi olmakla bölgedeki birçok Türk devletinin topraklarına içerisinde bulunan Karabağ, 1828 yılındaki "Türkmençay Anlaşması"ndan sonra Rus egemenliğine girdi. Karabağ'ın kara talih de bundan sonra başladı. Kafkasları elinde tutmak için Rusya, İran ve Osmanlı coğrafyasından getirdiği yaklaşık 200.000 ermeni ailesini Karabağ ve bugünkü Ermenistan'a yerleştirdi. Buna paralel olarak da bu bölgedeki Azerbaycan Türklerini Osmanlıya, İran'a veya Azerbaycan'ın doğusuna sürdü. Bunun en büyük ispatı da "Marağa 150. Yıl" anıtıdır. 1978 yılında şuan Ermeni işgali altındaki Ağdere şehrinde büyük bir törenle açılan anıt, Ermenilerin Karabağ'a yerleşmesinin 150. yılı şerefine bizzat Ermeniler tarafından yapıldı. Ancak Ermenilerin Karabağ üzerinde hak iddiaları ortaya çıkınca 1988 yılında da yine Ermenilerin kendileri tarafından da yıkıldı. Çünkü bu anıt, Ermenilerin buranın yerli halkı olmayıp sonradan yerleştiklerinin en büyük göstergesiydi.

1830`lardaki Ermenilerin aslen Grigoryanlaşmış Albanlar olmasıydı. Ermeniler, inanclarına göre kategorize edilirken 3 gruba ayrılırlar: Ermeni Grigoryanlar, Ermeni Katolikler ve Ermeni Provaslavlar (Вердиева, Хаджар; Гусейн-заде, Раф., 2013).

20. Yüzyıl`ın başlarından Azerbaycan`da çokkültürcülük yükselen bir durumdaydı. 28 Mayıs 1918`de “Bağımsızlık Hakkında Bildiri” (İstiqlaliyyet Bəyənəməsi) kabul eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, devletin sınırları dahilinde yaşayan tüm insanların hukuk eşitliğini tanıdığını beyan etmiştir. Kurulduğu zamandan itibaren ülkenin egemenliği yolunda mücadele veren Cumhuriyet, Azerbaycan halkının hoşgörü geleneğinden vaz geçmeyerek devletin yasa çıkaran kurumu olan Meclisi şekillendirirken ülkenin sosyal-siyasal hayatında önemli yere sahip olan azınlıklara da yer ayırmıştır. Şöyle ki, etnik oranlara göre Parlamentoyu oluşturan 120 vekilin 80`i Müslümanlara, 21`i Ermenilere, 10`u Bakü Rus Milli Şurasına, 1 tanesi Alman Milli Konseyine, 1 tanesi Yahudi Milli Konseyine, 1 tanesi Gürcü Milli Konseyine ve 1 tanesi de Polonya Milli Konseyine verilmiştir. Bununla birlikte Bakanlar Kurulu, eğitim alanlarını millileştirirken azınlık halkların çocuklarının da çıkarlarını göz önünde bulundurarak bir orta okulu olan şehirlerde paralel olarak Halk Eğitim Bakanlığının da izniyle üst hazırlık sınıflarından başlayarak, Rusca bölümlerin de açılmasına izin vermiştir (Mahmudov, Y; Ağayev, İ və başqaları., 2004).

Cumhuriyet döneminde insanların dil, din ve milliyeti farketmeksizin hükümet tarafından tüm kesimlere sosyal destek ve yardım sağlanmaktaydı. Hükümet 1919 yılında Müslüman Kadın Hayır Cemiyetleriyle birlikte, Rus Hayır Cemiyeti, Yehudi Hayır Cemiyeti, Ermeni ve Yehudi Ulusal Konseyleri ve diğer cemiyetlerinse çocukların, yaşlıların ve diğer fakir insanların ihtiyaçlarının giderilmesi için para ayırmıştır.

Gayri Müslümanların tarih ve kültürüne saygıyla yaklaşan AHC çokkültürlü ortamın oluşması yolunda ülkede Alman kolonilerinin kurulmasının 100. yıldönümü için kutlama programı hazırlamış ve bu kutlama 9 Temmuz 1919`da Yelenendorf`ta düzenlenmiştir. Azerbaycan`da Almanlara karşı hoşgörü örnekleri bununla da sınırlı değildir. I. Dünya Savaşı sırasında Çarlık rejimi Alman-

kolonistlere karşı sınırlandırıcı yasalar getirmek istediğinde; Gence`de yaşayan bir grup kanaat önderi Yelizavetpol eyaleti valisi G. S. Kovolyov`dan, Azerbaycan`da yerleşik olan kolonistlerin bu kurallara tabi tutulmamasını rica etmişlerdir (Вердиева Х. , Немцы в Северном Азербайджане., 2009). Burada da açıkça görülmektedir ki, yerel halk, kendinden olmayanlara hep sahip çıkmıştır ve bu tür ilişkiler Azerbaycan topraklarında devam etmiştir denebilir.

3.1.2. Sovyetler Döneminde Milletlerarası İlişkilerin Özellikleri

Bolşevikler 28 Nisan 1920`de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`ni işgal ettiler. İktidarı ele geçirdikten hemen sonra mayısın 15`inde Askeri Devrim Komitesinin kararıyla Dini İtikat Bakanlığı (Diyanet) Zakafkasya Müslümanları İdaresi ve Şeyhülislam Kurumu iptal edildi. 21 Mayıs 1921`de Ümumazerbaycan Sovyetler Kurultayında kabul edilen Azerbaycan SSC`nin Ana yasasına göre, dini ayinler düzenlemek ve din aleyhine propaganda yürütmek özgürlüğü tanınmıştır. Ama bu maddeler sadece kağıt üzerinde kalmış ve proleterya diktatörlüğü dine karşı mücadeleye başlamıştır. Sonuç olarak 1929 yılında Azerbaycan SSC`de 120 mescit, 1930 yılında ise 400 mescit kapatılmıştır. 1936 yılında Bakü`nün en meşhur mescitlerinden olan Bibiheybet mescidi patlatılmıştır. 1920-1944 yıllarında Kafkas Müslümanları Dairesinin faaliyeti dondurulmuştur (Zeynalova, 2004).

Dine karşı savaşan bolşevikler aynı zamanda Azerbaycan SSC`deki Hristiyan kiliselerini de kapatmış veya dağıtmıştır. Şöyle ki, Bakü`deki "Kızıl Kilise" olarak bilinen Alexander Nevsky kilisesi 1936 yılında havaya uçurulmuştur. Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) çıktıktan sonra SSCB İslam dinine karşı tutumunu değiştirmiştir. Durumu etkileyen olay, Kuzey Kafkasyayı ele geçiren Alman generallerinden bazılarının İslamı kabul edip camide namaz kılmaları olmuştur. Sovyet iktidarı toplumsal ve politik durumu göz önünde bulundurarak insanları ortak düşmana yönlendirmek için dine karşı takındığı radikal tavırdan uzaklaşarak 14 Nisan 1944`te SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı Zakafkasya (Transkafkasya) Müslümanların Ruhani Dairesinin yeniden hizmet vermesine izin vermiştir.

SSCB'nin milletlerarası ilişkiler politikasından konuşulduğu zaman bolşevizmin "Tüm ülkelerin proleteryası, birleşin!" sloganına dikkat etmek gerekmektedir. Sovyetler milli meseleleri bolşevik proleter ideoloji ilkeleri çerçevesinde çalışarak, yapay tarihi unsur olan "Sovyet Halkı" üzerinden, halklara formaliteden özgürlük vererek, SSCB'nin haritasında devlet sınırlarını "cetvelle" belirleyerek yürütüyordu. Bu politika da Azerbaycan SSC'si muhaf olmamış ve alfabe 2 kere değiştirilmiş, özgürlük, egemenlik isteyenler "Pantürkist" "Panislamist" ve "Vatan haini" damgasını yiyerek sürgün edilmiş veya öldürülmüştür. Bu siyaset sadece Azerbaycanlılara karşı kullanılmamış, Büyük Vatan Savaşı (Harbi) çıktıktan sonra 1941 yılı ekim ayında yayımlanan 001487 sayılı kararla Almanlar, Orta Asya ve Sibiryaya sürgün edilmişlerdir. Milli mesele konusunda zorlama politikalar SSCB'nin çöküşü sırasında da birtakım çatışmaların başlamasına neden olmuştur (Вердиева X. , 2013). Gorboçov'un Sovyet KPMK (Sovyet Komünist Partisi Merkezi Komitesi) Genel Sekreteri olduğu (1985-1991) döneminde Dağlık Karabağ sorunu patlak vermiştir (Qaffarov, 2008).

Cumhuriyetin düşüşünden sonra, demokratik başarıları darbe olsa da bazı prensipler, özellikle de azınlık halklarının korunması konusunda ciddi adımlar atılmış ve bu adımlar 5 Aralık 1937'de kabul edilen Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Ana Yasasına yansıtılmıştır.

Ana yasanın 130'cu maddesine göre Azerbaycan SSC'nin vatandaşlarının hukuken eşitliği vurgulanarak, ırkçı veya milli ayrıklığın, yahut nefret, itinasızlığın tebliği kanunen cezalandırılmış ve böylece hukuken çokkültürcü bir zemin oluşturulmağa çalışılmıştır.

Azerbaycan SSC'nin 1978 yılında kabul edilen Anayasanın 50'ci maddesinde Azerbaycan SSC vatandaşlarının vicdan özgürlüğü ilan edilerek her hangi bir dine itikat etme veya hiçbir dine inanmama, dini ayinlere uymak veya ateizmi yaymak hukuken hak olarak tanınmaktaydı. Bu Anayasanın değindiği bir diğer konu ise dil meselesiydi. 73'cü maddeye göre, Azerbaycan SSC'nin devlet dilinin Azerbaycan dili olduğu ilan edilmiş ve Azerbaycan SSC'de Rusca ve ahalinin konuştuğu diğer dillerin tüm devlet ve kamu kuruluşlarında hukuki eşitliğinden dolayı özgürce kullanılmasına imkan yaratılmıştır (Qaffarov, 2008). Diğer bir deyişle,

Azerbaycan Türkçesi ana dil olarak belirtilmiş olsa da diğer dillerin de özgürce kullanılmasına ve eşitliğine vurgu yapılmıştır.

3.2. AZERBAYCAN ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜNÜN KAYNAKLARI

Genellikle, Azerbaycan çokkültürcülüğünden söz edildiği zaman onun sanatsal, bilimsel-feslefi ve siyasi-hukuki kaynaklarından bahsedilir. Ancak bunun yanı sıra kültür ve sanat alanlarına; özellikle müzik, mimarlık, tiyatro, sinema hatta mutfak geleneklerine de bakmak gerekmektedir. Çünkü, çokkültürcülük ve çokkültürlülük sadece azınlıklar için uygulanan tektarafli politikalar değildir. Çokkültürcülük bir sentezse, bu sentezden etkilenen ve etkileyen (tez/anti-tez; alan-veren) kültürleri de incelemek yerinde olacaktır.

3.2.1. Azerbaycan Çokkültürcü Geleneğinin Edebiyattaki Yansımaları

Klasik Azerbaycan edebiyatında çokkültürcü düşünceler birkaç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunları şu şekilde açıklamak olanaklıdır:

1. Farklı dinleri temsil eden halkların isimleri saygıyla anılır ve onlar için saygı ve dostluk hisleri beslenilir.
2. Diğer dinleri temsil eden kutsal kişilere büyük saygı duyulur, onların davranışları ve ahlaklı yaşam tarzları örnek olarak sunulur veya takdir edilir.

Azerbaycan edebiyatında çokkültürcü düşüncelerin yer aldığı en eski örnekleri "Avesta"da bulabiliriz. Azerbaycan`la beraber bir zamanlar ateşperest olmuş bir sıra Yakın Doğu halklarının ortak anıtı olan "Avesta"nın "Katlar" isimli en eski kısmında Zerdüşt yüzünü Baş Tanrıya - Mezda`ya dönerek şöyle der: "Ey Mezda ellerimi duaya kaldırarak ... tüm insanların doğru yola gelmesi için senin yardımını istiyorum" (Zerdüşt, 1995).

Birçok Türk halklarının, aynı zamanda Azerbaycan`ın eski destanlarından olan "Aslı ve Kerem" destanında ve eski aşk efsanelerinden olan Şeyh Sinan efsanesinde Hristiyan kız ve Müslüman erkeğin saf sevgisinden bahsedilir. Şeyh

Sinan efsanesi ilk defa 17. Yüzyıl'da İmam Cemal Renci isimli çok bilinmeyen bir Azerbaycan şairi tarafından masnevi şeklinde şiire çevirmiştir. Bu eserin orjinal yazısı, günümüzde Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Füzuli Elyazıları Enstitüsünde korunmaktadır. Bu efsaneye daha sonra Azerbaycan yazarı H. Cavit'in yaratıcılığında da rastlanılmaktadır.

Azerbaycan edebiyatçılarının birçoğu, bizzat çokkültürcülüğün içinde doğmuş ve onun öğeleri/taşıyıcıları olmuşlardır. Şöyle ki, 12. Yüzyıl'da yaşamış meşhur şair Efzelettin Hagani Şirvani'nin(1126-1199) annesi İslamı kabul etmiş Nesturi kızı olmuştur (Şirvani X. , 2004). Hagani'nin eserlerini incelediğimizde şairin Hristiyanlık hakkında derin bilgilerinin olduğu ve bu dine her daim saygıyla yaklaştığı görülmektedir. Hagani'nin öğrencilerinden Mücirettin Beylegani'nin annesiye yine farklı bir millettendir; Hebeş kızı olmuştur. Azerbaycan'ın en sevilen şairlerinden olan Nizami Gencevi de çokkültürcü değerleri yaşam tarzında yaşatan örneklerdendir. Şöyle ki şair, dönem hükümdarı tarafından ona hediye edilen hizmetçiyle evlenmiştir.

Bilindiği üzere klasik Azerbaycan edebiyatı, İslamın kabulünden sonra yaygın olan geleneğe uygun olarak 3 dilde: Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış ve bu gelenek 20. Yüzyıl'a kadar devam etmiştir.

Klasik Azerbaycan edebiyatından söz ederken üzerinde en çok durulması gereken şair Nizami Gencevi'dir(1141-1209). Şairin eserlerinin ana temasını adalet, hoşgörü, eşitlik, tüm insanlara sevgi, hümanizm ve bilge hükümdar ideası teşkil etmektedir.

Nizami "Yedi Güzel" ve "İskendername" manzumelerinde farklı halkların temsilcilerinin parlak suretlerini yaratmıştır. Şöyle ki, şairin "Yedi Güzel" manzumesinin baş karakteri İran asıllı Behram'ın etrafındaki kadın karakterler 7 farklı iklimden ve farklı dinden gelmektedirler. Bunlar, Hint, Rum, Slavyan, Megrib (Batı/Garb), Harezm, Çin ve Türk güzelleridirler. Behram böyle bir ortamda kamillige erişmiştir.

Nizami'nin diğer bir menzumesi - "İskendername"nin de ana karakteri batılidir: Makedonyalı İskender. Büyük şair bu eserinde Feylegus (Filipp),

Nigamuş, Erestu (Aristoteles), Socrates, Eflatun (Plato), Hermes, Belinas, Forfiriyus, Arşimet gibi batılı bilim ve irfan sahiplerini sevgiyle kaleme almıştır (Gəncəvi N. , 2004).

Nizami`nin kahramanı olan İskender eserin başlarında bir fatih sıfatıyla Doğu ve Batı, Kuzeye ve Güneye askeri yürüşler yapsa da, alimler ortamında olgunlaşarak dünyanın kılıçla değil, sadece bilimle fethinin mümkün olduğunu anladığı söylenebilir. İlk askeri seferinden farklı olarak İskender`in ikinci seferinin amacı, bütün halkları hakka, adalete, çağırmak ve aklın, birliğin gücünü onlara hatırlatmaktır. İskender bu seferinde Kuzeyde farklı bir ülkeye gelir ve burada gördüklerine hem çok şaşırır, hem de çok etkilenir. Çok zengin olan bu ülkenin insanları eşit hukuklara sahiptirler. Burada efendi / köle, zengin / yoksul kavramları yoktur. Herkesin özgür ve mutlu yaşadığı bu ülkeyi, yaşlı ve bilge kişiler yönetirler (Gəncəvi N. , 2004).

Nizami`nin eserlerinde her dinden, her inançtan olan insanlara ve onların kutsal saydıklarına sonsuz saygısını aşağıdaki satırlarda bulabiliriz:

Zulm ile dünyayı almak değildir mümkün,
Ancak adaletle alırsın herbir mülkü...
İnsana arkadır onun kemali,
Akıldır herkesin devleti, malı...
Ruhlara öğret sen İsa gibi
Aşktan mum yak sen Musa gibi

14.-15. Yüzyıl`larda yaşamış ve yazılarında çokkültürcülüğe ait derin izlere rastlanan bir diğer şair İmadeddin Nesimi`dir (1369-1417). Nesimi aynı zamanda Hürufilik tarikatının Neimi`den sonra en bilindik kişisi olmuştur. Hürufilik 14. Yüzyıl`ın sonu 15. Yüzyıl`ın başlarında Azerbaycan`da, Anadolu`da ve Batı İran`da yayılan Sufi tarikatidir. Adını Arapcadaki "Harfler" kelimesinden alır. Bu tarikatın temel ideolojisi, Yehudilikte mevcut olan "Kabbala" öğretisinde de olduğu gibi, Kuran`ı harf sistematığı aracılığıyla açıklamaya çalışmaktır. Hürufiliğe göre Kainat ebedidir, Allah`ın dış görünüşü sonsuzdur ve o insanda, yaratılanların en

mükemmelinde beyandır (Zühur Kibriyyə). İnsan ilahinin suretidir ve hakikatın anahtarıdır. Allah her bir parçacıkta mevcuttur. O aynı zamanda sözlerde sevgi ve güzelliğin beşiği olan Arap alfabesinin 28 ve Fars alfabesinin 32 harfinde tecessüm etmektedir. A. Gölpınarlı “Hürufilek metinleri kataloğu” adlı eserinde de Hürufileğin Anadolu’da yayılmasını, Mir Şerif ve Nesimi’nin isimlerine bağlar (Kolektif, 2004).

Hürufilek felsefesinin temelinde mistik panteizm yatmaktadır. Bu felsefe bütün dünyanın ve yaratılışın sırrının harflerde saklı olduğunu düşünür. Hürufilelere göre, insan Tanrıdır veya insan Tanrıdan kopmuş parçalardandır. Yalnızca bilge insan yeniden Tanrıya kavuşacaktır (Nesimi, 2004). Bu da insanın kamil olma süreci sonunda gerçekleşektir. Hürufileğin oluşumunda etkili olan kaynaklar, yakın ve Orta Doğu felsefesidir. Bu dönemde Doğu felsefesinin yükselişi, gelişmesi ve Hürufileğin kendi idealarını Arapdilli Peripatetiklerden⁶ aldığı bilinmektedir. Doğu Peripatetizminin temsilcilerinin eserlerinden esinlenen Hürufileler, aynı zamanda Yunan felsefesinden de yararlanmışlardır. Hürufileğin parlak temsilcilerinden olan Nesimi’nin de yaratıcılığına göz atıldığı zaman, temel fikrinin insana büyük değerin atfedilmesi, özgür ruhlu insan ideali gibi beşeri fikirlere rastlanılabilmektedir (Nesimi, 2004).

Şairin bu konudaki düşüncelerini şu şekilde vermek olanaklıdır:

- ❖ Ey taşa ve türabe diyen kıymetli gevher
- ❖ İnsan bu hüsnü lütuf ile gevher değil midir?

- ❖ Seni bu hüsnü-cemal bu kemal iyle görüp
- ❖ Korktular Hak demeğe, döndüler insan dediler

- ❖ Ey Hakkı her yerde hazırır diyen eğri nezer
- ❖ Peki niye seçersin Kabeyle büthaneyi?

⁶ Peripatetikler, Antik Yunanistan’da Aristoteles’in yorumcularına; İslam-Doğu Felsefesi içerisinde, ağırlıklı olarak Aristoteles felsefesi üzerinde yoğunlaşanlara; Ortaçağ Avrupası’nda 13. ve 14. Yüzyıl sonrası oluşan Aristoteles etkisiyle felsefe yapanlara verilen isimdir.

- ❖ Nesimî'nin sözü gerçi demi-İsadır ey mümkir
- ❖ Sana etki etmez niçin ki yoktur Hakka ikrarın

Çokkültürcü değerleri eserlerinde yansıtan bir diğer büyük söz üstadı, “gönül şairi” Muhammet Füzulî'dir (1498-1556). Şair hacimce en büyük eseri olan “Hakikati- Süeda” isimli dini konulu kitabında İsa peygambere ayrı bir bölüm ayırmıştır. Daha önemlisi, Füzulî'nin esinlendiği Hüseyin Vaiz Kaşfi'nin Farsça yazdığı “Rövzetüş- Süheda” eserinde bu bölüm yoktur. (Füzulî, 2005)

Füzulî'nin eserlerinde İsa peygamber motifine sıklıkla rastlanılır. Şöyle ki, o sevgisi uğrunda kendini feda eden aşığı kendi döneminin İsa Mesihi sanar. Füzulî'ye göre çarmıha gerilmiş İsa Baba'ya nasıl kavuşmuşsa, aşık da kendi sevdiğine-Tanrıya böyle kavuşur.

- ❖ Aşığa şevkiyle can vermek müşkül değil
- ❖ Çünkü Mesihi-veksin can çekişmek kolaydır sana

Çokkültürcülük geleneğini anlamak için en zengin örnekleri 17.-18. Yüzyıl Azerbaycan edebiyatında bulmak mümkündür. Özellikle, 18. Yüzyıl'da yaşamış şair Molla Penah Vagif'in Tiflis şehrine, kiliseden ibadetten dönen Gürcü güzeline ithaf edilen şiirleri bilinmektedir. Vagif bir taraftan Gürcü kızını överken bir taraftan da Şeyh Sinan efsanesini hatırlıyor ve aşkı için dininden dönen Sinan'ı haklı bulur, aşkın tüm dinlerden üstün olduğunu savunur (Araslı, 1956).

Çokkültürcü düşüncelerin edebiyatda yoğun bir şekilde hissedildiği dönemden biri de hiç kuşkusuz 19. Yüzyıl ve sonraki yüzyılın ilk 20 yılıdır denebilir.

19. Yüzyıl'da Azerbaycan'ın Kuzey bölgeleri Rus imparatorluğu yönetimi altına geçmiştir. Böylece yerli Müslüman ahalinin başka bir din taşıyıcıları-Hristiyan Ruslarla doğrudan ilişkilerinin temelleri atılmıştır.

Bu dönemde birçok Azerbaycanlı entelektüel Rusça eğitim almış, Rus kültürü ve onun aracılığıyla da Avrupa medeniyetini yakından tanımış ve bu “tanışma” sonucunda Rus ve Avrupa edebiyatından Azerbaycan diline ilk önce

çeviri çalışmaları ortaya çıkmıştır. Bu çokkültürlü ortamın Azerbaycan edebiyatı üzerinde olumlu bir etkisi olmuştur ve bu küresel ortamı doğrudan içeren birçok değerli çalışma vardır. Örneğin, Çarlık Rusyası'nın Askeri Ofisinde çalışan ve Albay Rütbesine kadar terfi eden Abaskulu Ağa Bakıhanov (1794-1847) Varşova'ya gidişini, burada gördüklerini, Rus entelektüelleriyle tanıştığını kendisinin "Miratül-Cemal" (Güzelliğin Aynası) isimli manzumesinde anlatmıştır. Aynı zamanda o ünlü Rus şairi Krılov'un bir fablını Azerbaycan diline çevirmiştir (Bakıxanov, 2005).

19. Yüzyıl'da tüm müslüman doğu coğrafyasında dram türünün temellerini atan Mirze Feteli Ahundov'un (1812-1878) düşüncelerinin çokkültürcülükle yakından ilgisi olmuştur. Şöyle ki, düşünür 1837 yılında, 25 yaşındayken meşhur Rus şairi "A.S. Puşkin'in ölümüne Şark Poeması"nı yazmıştır. Poema önce Farsça yazılmış, sonra yazar tarafından Farsçadan Rusçaya çevrilmiştir. Bu poemayla ilk defa Doğu, büyük Rus düşünürünün özgürlükçü ve hümanist ruhunun zamansız kaybından üzüntü duymuştur. Ahundov Puşkin'in katilleri dahil, Çar ve Monarşiyi eleştirmekten çekinmemiştir. Bu eserde Ahundov'un gençliğine rağmen derinliği gözükmemektedir. Şöyle ki, Puşkin'den başka, eserde Rus biliminin önde gelen isimlerinden Lomonosov, Derzhavin ve Karamzhi'ye "saygı duruşunda" bulunmuştur ki, bu da Ahundov'un Rus edebiyatı hakkında ne kadar bilgili olduğunu göstermektedir (Axundzadə, 2005).

Ahundov'un bir diğer kıymetli eseri "Hekayeti- Müsyö Jordan ve Derviş Mesteli Şah" komedisinde yazar bir Fransız aydınına karşı eğitimsiz ve cahil profillere dikkat çekerek Batı ilim ve kültürüne duyduğu sempatiyi gösterir. Müsyö Jordan tabiat ilimlerinde bilgili bir bilim insanıdır, Batıyı ve bilimi temsil eder. Diğer taraftaysa oğlunu Müsyö Jordan'la birlikte Fransa'ya eğitime yollamamak için fal ve sihirden yararlanmak isteyen doğulu kadınlar ve onların yardımına koşan "sihirbaz" İranlı Derviş Mesteli cehalet ve karanlığı temsil eder.

Ahundov'la aynı dönemde yaşamış Seyit Azim Şirvani'nin yaratıcılığında da çokkültürlülüğün değerini yansıtan bir kaç fikir vardır. Şirvani dini eğitim almasına rağmen, kendisini tamamen pedagojik faaliyete adanmıştır (Əhmədli, 2005). Şair Doğu düşünürlerinin hümanist fikirlerini öğrencilerine aktararak,

dönemin tüm trajedilerinin kökünün cehalet, dini-mezhepsel ayrılık ve karanlığa indiğine işaret eder ve şöyle der:

- ❖ Bu bir beladır derdi-nadani
- ❖ Ki, onun ilm olmuştur dermanı

Şirvani birçok şiirinde yüzünü insanlara tutarak insanları dini mensubiyetlerine göre değil, bilgi ve birikimine göre değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (Şirvani S. , 2005) :

- ❖ Deme ki bu kafir bu müslümandır
- ❖ Her kimin ilmi var o insandır.

Dönemin aydınlarından Ahmet bey Ağaoğlu'nun Avrupa'nın merkezinde, Fransa'nın en prestijli üniversitesi olan Sorbonne Üniversitesi'nde İslam değerleri konusunda seminer vermiş ve Avrupalı akademisyenlerin de beğenisini toplamıştır.

20. Yüzyıl'ın başlarında Azerbaycan'da Ermeni- Müslüman çatışmaları yaşanmakta ve bu çatışmalar ciddi kayıplara yol açmaktaydı. Dönemin şairlerinden M. E. Sabir 1905 yılında "Beynelmilel" şiirini yazarak her iki milleti barışa davet etmiştir. Bu olaylardan kısa bir süre önceyse, yazar ve aydın N. Nerimanov "Bahadır ve Sona" isimli romanı yazmış, romanda her türlü ayrımcılığı kötülemiş, farklı din taşıyıcılarına olan farklı ve düşmanca yaklaşımları kınayarak, bunun toplumda uçurum yarattığını belirtmiştir.

Yine aynı dönemde yaşamış bir diğer aydın H. Cavit, "Şeyh Sinan"ı yazarak dini ayrımcılığa karşı "Benim Tanrım güzelliştir, sevgidir" diye haykırmıştır. Yazarın bir diğer dramı olan "Peygamber"deki bu satırlar da anlam açısından kuvvetli mesajlar içermektedir (Cavid, 2005) :

"Kesse her kim ki, dökülen kan izini

Kurtaran düha odur yer yüzünü"

Cavit aynı zamanda uzun bir süre pedagojik faaliyette bulunmuştur. Bu sırada kaleme aldığı “Kız okulunda” (Qız məktəbində) şiiri de onun humanist bakış açısını yansıtmaktadır (POEZIYA / Qız məktəbində | Hüseyn Cavid, 2013):

- Kızım, yavrurum, adın nedir?
- Gülbahar.
- Peki, senin annen, baban var mı?
- Var.
- Bu dünyada senin en çok sevdiğin
Kimdir kızım, söyler misin?
- En çok sevdiyim ilkin
O Allah ki, Yeri-Göğü yaratır.
- Sonra kimler?
- Sonra onun gönderdiği elçiler
- Başka sevdiklerin? Yok mu?
- Var...
- Kimler onlar?
- Annem, babam bir de bütün insanlar.

3.2.2. Azerbaycan Çokkültürcülüğünün Basındaki Yansımaları

19. Yüzyıl'ın sonu 20. Yüzyıl'ın başlarında Azerbaycan gazeteceliğinde aydınlanma hareketiyle birlikte, çokkültürcülük, farklı medeniyetlerin sentezi müsama gibi konular yer almaktaydı (Aşırılı, 2009) . Özellikle “Ekinci”, “Şergi-Rus”, “Hayat”, “Fiyuzat” ve bu gibi milli basın kuruluşlarında mütemadiyen yazılar yazan din adamları, aydınlar birçok güncel soruna ışık tutmuşlardır. Dönemin

Şeyhülislamı- Ahmet Hüseyinzade Selyani, Abdülislam Ahuntzade, Mövlazade Şekevi, Zakafkasya müftüsü Hüseyin Gayıbov, diğer din adamlarından Ebu Turab Ahuntzade, Molla Ruhulla, Ahund Yusuf Talıbzade, Mir Muhammed Kerim el- Bakuvi, dünyevi aydınlardan Mirza Kazımbey, Mirze Feteli Ahuntzade, Hesen Bey Zerdabi, Muhammet Ağa Şahtahtlı, Seyit Azim Şirvani, Hüseyin Cavit, Üzeyir Hacıbeyli, Muhammed Hadi, Ahmet Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzade, Ceyhun Hacıbeyli, Celil Memmedguluzade gibi düşünürler dönemin en önemli sorunları olan mezhepcilik, dünyevi bilim düşmanlığı, kadın eşitliği, eğitimi ve hukukları gibi çokkültürcülüğün birçok altbaşlığını oluşturan konular hakkında yazdıkları cesur yazılarla milletin üstüne çöken cehalet perdesini parçalamaya çalışmışlardır (Məmmədov, C., 2007).

Özellikle, Şeyhülislam Selyani M. F. Ahundov`un alfabe tasarısını destekleyerek “Ekinci” deki makalelerinde “ilmi-edyan”la (dini bilgileri) birlikte “ilmi-ebdan” dünyevi bilgilerin de okullarda öğretilmesinin önemini vurgulamıştır (Məmmədli, 2005).

Zakafkasya müftüsü H. Gayıbov “Işık” gazetesinde yazdığı makalesinde kadınların erkeklerle eşit bir şekilde eğitim alması gerektiğini savunmuş, bu konuda hadislere atıfta bulunmuş ve Hristiyanlarla Müslümanların birlikte yaşamalarının olanaklı olduğu vurgulamıştır (Ğayıbov, 1912). 20. Yüzyıl`ın başında iki millet arasında yaşanan tatsızlıklardan yola çıkarak Şeyhülislam A. Ahuntzade, Ermeni-Müslüman çatışmasının çözülmesinde her iki din mensubunun ruhanilerine büyük sorumluluk düştüğünü savunmuştur (Aşırılı, 2009).

1906 yılında Ermeni - Müslüman çatışmasının çözümünde etkili olan Bakü`de toplanmış olan kurulda A. Topçubaşov, A. Hüseyinzade ve A. Ağaoğlu`yla birlikte çalışarak mezhepsel ve dinsel yakınlaşmalarda önemli pay sahibi olmuş din adamlarından biri de M. Bakuvi`dir. O aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde Kuran`ın ilk tefsir eseri “ Keşfül-Hegaig” eserinin de yazarıdır.

Dönemin bir başka oryantalist aydını M. Kazımbey yayınlarında doğu felsefesi, doğu edebiyatı, dini özgürlük gibi konuları ele almıştır. O`nun “Kafkaskiy Vestnik”

dergisinde yayımlanan “Şeyh Sedi Müslihiddin Şirazi`nin “Gülüstan”ı, “Severnoe Obozrenie” dergisinde yayımlanan “Firdovski`ye göre Fars mifolojisi”, “Russkoe Slovo” dergisinde çıkan “Müritizm ve Şamil”, “İslam, Muhammet”, “Bab ve Babil” ve benzeri yazılarında da farklılıklara saygı ve onların hakları konusunda önemli fikirler mevcuttur (Казем-Бек, 1985). M. Kazımbey kendisi önceden dindar Müslüman bir aileden gelip, daha sonra Hristiyanlığı kabul etmiştir. Yazılarında da her iki dinin ruhen yakın olduğunu belirterek mezhepçiliği eleştirmiştir. Kazımbey aynı zamanda sufi tarikatlarının İslam dahilindeki en reformist dini hareket olduğunu savunmuş ve dönemin bir diğer reformist hareketi olan Babilikten, onun aydınlanma yanlısı olmasından, fanatizme karşı mücadelesinde 19. Yüzyıl Azerbaycanlı babi şaire Zerrintaç Tahire hanımın şahsında kadın özgürlüğüne verdiği önemden bahsetmiştir. Kazımbey, hem Doğu hem de Batı edebiyatını derinden öğrenmiştir. Şöyle ki, onun Homer ve Firdovski`nin miraslarını karşılaştırdığı değerli çalışmaları mevcuttur (Рзаев, 1989).

M. F. Ahundov dramaturg, yazar kimliğinin yanı sıra aynı zamanda dönemin aydınlanma hareketinin da en bilindik isimlerinden olmuştur. O, kaleme aldığı “Kemalüdüvle mektupları” eserinde İslam dini için reformların öneminden bahs etmiş ve fanatizme karşı savaşta, Batı kültürünün örnek alınması gerektiğini savunmuştur. “Ekinci” gazetesinde yayımlanan ve H. B .Zerdabi`ye yazdığı mektuplarında Müslümanların gelişmemesinin sebebini mezhepsel çatışmalara bağlamış, çözüm yolu olarak da, dünyevi eğitimin, yabancı dilin öğretilmesi/öğrenilmesinin zaruretinden bahsetmiştir. O bu yolla gelişen Batı dünyasının Müslüman coğrafyasına örnek olması gerektiğini savunmuştur. Ahundov bu eserinde ve “Babilik egideleri” makalesinde dönemin reformist dini cerayanı olan Babiliğin insanları birliğe çağırdığını, kadın savaşçı Tahire hanımın kadın hakları konusundaki fikirlerinin çokkültürcülük perspektifinden okumasını yapmıştır.

Diğer basın kuruluşlarından olan 19. Yüzyıl`ın sonlarında Ünsizade kardeşler tarafından basılan “Ziya”, “Ziyayi- Kafkasiye”, “Keşkül” gibi basın kuruluşlarında ilginç ve önemli yazılara rastlamak mümkündür. Şöyle ki, Celal Ünsizade` “Keşkül” gazetesindeki “Mukaddime” makalesinde Kafkasya`da yaşayan

Hristiyan milletlerin dünyevi eğitime dayanan eğitimle gelişebildiklerini, Müslümanların da onları örnek alması gerektiğini savunmuştur (Məmmədov, C., 2007).

Diğer bir din alimi olan Ahmet bey “Kafkas” gazetesinde “Oryantalistlerin Konferansında” makalesinde eski Fars, Hint medeniyetlerinin İslama etkisini tartışmıştır. “Kaspi” gazetesinde yazdığı “Müslüman halkların durumu” isimli çalışmasında da Müslüman halkların birliği düşüncesini savunmuştur (Məmmədov, C., 2007).

Üzeyir ve Ceyhun Hacıbeyliler besteci kişiliklerinin yanı sıra aynı zamanda da eğitim, güncel sorunlarla ilgili makaleler yazarak aydın profili de çizmekteydiler. C.Hacıbeyli 12 Nisan 1912 yılında “Kaspi” gazetesinde yayımlanan “Kuran`ın çevirisine dair” makalesinde, dini sorunların bir çoğunun, Kuran`ın tek bir şerhinin olmamasında görmekteydi (Hacıbeyli, 2006). 20. Yüzyıl`ın başlarında Azerbaycan`da sırf kadınlara hitap edecek onların kaleminden çıkararak sorunlarını dile getirecek bir platforma ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu görevi H. Z. Tağıyev`in maddi yardımlarıyla faaliyet gösteren “Işık” gazetesinin redaktörü Hatice hanım Alibeyova yürütüyordu (Qasımova, 2010) . Gazetenin 22 Ocak 1911`den-1912 yılının sonuna kadar, toplamda 68 sayısı çıkmıştır. Gazete genellikle Azerbaycan Türkçesinde çıksa da, bazı sayılarında Rusça da makaleler yayımlanmıştır. “Işık” gazetesi ilk olarak, ev işleri hakkında bilgiler veren haftalık gazete olsa da şeriat kuralları, dünyevi meselelerin de yer aldığı köşeleri de mevcuttu. Gazete ilk sayısından itibaren Müslüman kadınlara dini bilgilerle birlikte dünyevi bilimlerin öğretilmesinin önemini vurgulamış ve kadınlara haklarının savunulmasında dünyevi eğitimin önemli olduğunu belirtmiştir. “Işık” gazetesinin faaliyeti din adamları tarafından da takdir edilmiştir.

19. Yüzyıl`ın sonu- 20. Yüzyıl`ın başlarında Azerbaycan halkının komşu halklarla ilişkisi, dönemin basınında da yer almaktaydı. Örneğin, 19.Yüzyıl`ın ikinci yarısından başlayarak Ermenice yayımlanan “Mşak” (Çalışkan), “Murc” (Çekiç), “Nordar” (Yeni Asır) gibi gazetelerde Azerbaycan edebiyat camiası hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir (Tarverdiyeva, 1985). Aynı dönemde yaşamış olan Ermeni yazar Aleksandr Şirvanzade, “Mşak” gazetesinde “Ekinci” gazetesinin

yayıma başlamasını desteklemiştir. “Ekinci” gazetesinin redaktörü H. B. Zerdabi de “Mşak” gazetesinin redaktörü Arzunî'ye mektubunda teşekkür ederek karşılıklı medeni ilişkilerin daha üst düzeye gelmesini dilediğini belirtmiştir (Tarverdiyeva, 1985).

19. Yüzyıl'ın sonu-20. Yüzyıl'ın başlarında Gürcistan - Azerbaycan ilişkileri de çokkültürcülük açısından araştırılması gereken konulardandır. Gürcüce 20. Yüzyıl'ın başlarında çıkan “Saxalxo” gazetesinde ve “Teatri da Sxovreba” (Tiyatro ve Hayat) dergisinde Azerbaycan'ın en meşhur besteci Ü. Hacıbeyli'nin sahnelenen operetleri hakkında bilgiler yayınlanmıştır.

Gürcü ve Azerbaycanca edebiyat eserlerinin karşılıklı çevirilerinin önemini vurgulayan edebiyatçı Abdullah Tefik Sur'un “Hayat” gazetesinde yayımlanan “Kafkasyadaki komşularımızdan Gürcülerin eğitim ve edebiyatına bir bakış” isimli makalesinde, meşhur Gürcü şairi Şota Rustaveli ve yazar İlya Çavçavadze hakkında Azerbaycanlı okurlara detaylı bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda İlya Çavçavadze de “İveriya” gazetesinde “Azerbaycanlıların sakin, sevecen, geniş kalpli ve gururlu insanlar” olduğunu yazmıştır. Sovyetler döneminde de S. Vurğun ve S. Rüstem gibi edebiyatçılar tarafından Azerbaycan-Gürcistan ilişkileri daha da geliştirilmiştir (Məmmədov, C., 2007).

19. Yüzyıl'ın başlarında Azerbaycan basınında sadece Ermeni ve Gürcü yazarların yazıları yayımlanmakla kalmamış, aynı zamanda Rusya'nın tanınmış meşhur yazar ve şairlerinin de yazılarına yer verilmiştir. Özellikle, 20.Yüzyıl'ın başlarında H. Vezirov'un “İttifak” gazetesinde L. N. Tolstoy, N. V. Gogol, A. Gribayedov, N. Nekrasov'un yazıları, seri şekilde basılmıştır. “Füyuzat”, “Şergi-Rus” gazetelerindeyse Tolstoy'un eserleri çevirilerek yayımlanmıştır (Aşırılı, 2009).

“Keşköl” matbaasında Lermantov'un “Hava Gemisi”, A. Çernyayevski ve S. Velibeyov'un “Vatan Dili”, “Kelile ve Dimne” kitapları basılmıştır. Rus edebiyatçılarının yazdıklarının tanıtılması Azerbaycan'da Sovyet döneminde de devam etmiştir.

3.2.3. Azerbaycan Kültüründe Çokkültürcülük

Uzun yıllar boyunca Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde yaşayan ve ülkenin titil halkı olan Azerbaycan Türkleriyle kaynarak karışan birçok halk, etnos vardır. Bu insanlar İslam, Hristiyanlık, Yehudilik ve diğer dinlere inanmakta, farklı dil gruplarında konuşmaktalar. Bunlar; Tatarlar, Ahıska Türkleri, (Altay Ailesi, Türk kolu) Tatlar, Talışlar, Dağ Yahudileri, Kürtler (Hint-Avrupa) Udiler, Lezgiler, Avarlar, Sakhurlar, Buduklar, İngiloylar, Grızlar, Kınalıklar (Kafkas) Ruslar, Malokanlar ve Ukraynalılar (Slavyan) gruplarına aittirler.

Bu halklar kendi dillerini, inançlarını, kültürlerini koruyarak, kendi adet ve geleneklerini yaşatarak gelecek nesillere aktarmışlardır. Aynı zamanda onlar Azerbaycanlıların folklorundan da yararlanarak karşılıklı bir şekilde Azerbaycan'da kutlanılan dini ve milli bayramlara aktif olarak katılmışlardır. Özellikle, Azerbaycan'da en eski milli bayram olarak devlet düzeyinde kutlanılan UNESCO'nun beşeriyetin somut olmayan kültürel mirası listesine dahil edilen Nevruz kutlamalarına tüm halkların katılımı bu tür çokkültürcü geleneğin örneklerinden birisi olarak verilebilir.

Azerbaycan folklorunda çokkültürcülüğten bahsederken Kafkas halklarının danslarının yerini özellikle vurgulamak gerekir. Müzik teorisyeni, Hüseyinli'nin de kendi araştırmalarında belirttiği gibi Azerbaycan dans müziğinde Kafkas halklarının dansları özel bir yere sahiptir ki, bunlardan en yaygını "Lezginka"dır (Bu dans bazen "Lezgi-hengi", "Lezgi Dansı" olarak da bilinir).

Müziğin yaşatılmasında profesyonel müzisyenlerin ve halk çalgı ekiplerinin büyük rolü vardır. Günümüzde Azerbaycan'ın illerinde ve köylerinde azınlık halkların ve etnik grupların yaşadığı arazilerde kendi merasim kültürlerini, müzik folklorunu yaşatmak ve yayma amaçlı birçok kültür merkezi ve dans ekibi faaliyette bulunmaktadır. Bunlardan "Suvar" Lezgi halk müzik ve dans ekibi (Bakü), "Tugan Tel" Tatar kültür merkezi ekibi (Bakü), "Kınayaktı" Tat folklor ekibi (Şabran ili, Dağbilici köyü), "Evesor" Talış folklor ekibi (Astara ili, Kalakos köyü) ve başka kolektifleri saymak mümkündür.

16. Yüzyıl “kalp şairi” Füzuli'nin manzumesi üstüne bestelenmiş “Leyli ve Mecnun” operası eski Arap rivayetinin Azerbaycan müzik mirasında milli ruhta tefsirini yansıtmaktadır. Bu rivayet Arap kabilelerinin hayatlarından bahsetse de, Üzeyir Hacıbeyli'nin müziği sayesinde dinleyiciye kahramanlar ve hikayenin Azerbaycan topraklarında ve toplumunda gerçekleşiyormuş hissini vermektedir.

Ü. Hacıbeyli'nin bir diğer operası “Rüstem ve Söhrab” operası da yine dünya edebiyatından bir alıntıdır. Opera 10. Yüzyıl Fars şairi Firdevsi'nin başyapıtı olan “Şahname” eserinin motiflerine dayanmaktadır. Bu muğam⁷ operasında besteci milli müzik aracılığıyla kahramanların iç dünyalarını açmaya çalışmıştır.

Ü. Hacıbeyli'nin “Şeyh Sinan”, “Aslı ve Kerem” operaları da çokkültürcülük açısından araştırılması gereken kaynaklardandır. Bu eserlerde de farklı dinlere ve milletlere mensup kahramanların bir-birine besledikleri saf sevgiden ve trajedilerinden bahsedilmektedir. Besteci “Şeyh Sinan”da Arap şeyhi ve Gürcü kızının, “Aslı ve Kerem” de de Türk şehzadeyle Ermeni keşişin kızının trajedik aşk hikayesi motiflerinde duygusal yapıtlar ortaya koymuştur.

Ü. Hacıbeyli, “Karı-koca” (1910) müzikali ile aynı zamanda Azerbaycan`da müzikal komedi türünün de temellerini atmıştır. Bu müzikalde de farklı milletlerden kahramanlar yer almaktadırlar. Besteci komediye canlılık ve renk katmak adına son perdedeki düğün sahnesinde çeşitli halkların müzik ve danslarını dahil etmiştir. Bu sahnede Lezgi, Rus, Gürcü ve başka halkların şarkı ve dansları icra edilmektedir ve tüm bunlar eserin müziksel içeriğini zenginleştirmektedir.

Ü. Hacıbeyli'nin ününe ün katan bir diğer yapıt da “O olmasın, bu olsun” (1911) müzikal komedisidir. Eserin kahramanlarından olan Meşedi İbad, Rüstem bey, Server, Gülnaz, Senem gibi karakterlerin yanı sıra, Bakü muhitinin tasviri de önemli yer tutmaktadır. Eserde ayrıca farklı milletlerin etkisini üzerinde taşıyan farklı dillerde ve lehçelerde konuşan kahramanlar: Gazeteci Rza bey (Türkçe), Entelektüel Hasan (Fransız ve Rusca), Hamal (Farsca) Hesengulu bey – milli

⁷ Muğam, (Azerbaycan Muğamı olarak da bilinir) (Azerice: Muğam; مقام) esas Azerbaycan halk müziğidir. Muğam sözü, Arapça'daki makam sözünden türemiştir.

konuşma tarzıyla seğirciye bir şeyler söylemeğe çalışmaktadırlar. Ü. Hacıbeyli tüm bunları göstererek, aslında Bakü'nün çok milletli yapısında / muhitinde çeşitli dillerin ve medeniyetlerin karşılıklı etkileşimini göstermiş bu insanların şahsında bu gibi dış etkilerin ifrata vardığı sürece nasıl trajikomik gözüküğünü vurgulamak istemiştir denebilir.

Ü. Hacıbeyli'nin repertuarına çeşitli halkların müziksel mirasına atıf olarak nitelendirilebilecek "Azerbaycan" ve "Dağıstan isimli iki kareografik eseri örnek vermek mümkündür. Bu eserler 1919 yılında bestelense de sahnelenememiştir. Bestecinin mirasının araştırmacıları "Azerbaycan" eserinin "Terekeme" "Dağıstan" eserinin de "Lezginka" dansı ruhunda bestelendiğini belirtmişler ki, bunlar o dönemde yaygın olan halk dansları olmuşlar (O'Brien, 2004).

Azerbaycanlı besteciler, zaman-zaman dünyanın diğer ucundan çok farklı kültürlerle dokunmaktan çekinmemişlerdir. Şöyle ki, Güney Afrikalı yazar Piter Abrahams'ın ırk ayırımına karşı mücadelesini ve özgürlük isteğini konu eden eserini Azerbaycan'ın büyük bestecilerinden olan Gara Garayev "Yıldırım Yollarla" balesinin müziğiyle seyirciye aktarmıştır. Orta asırlar İspanyol yazar Servantes'in insan özgürlüğüne çevrilmiş şövalyelik düşüncelerini, yine G. Garayev "Don Kişot" senfonik gravürlerine yansıtmıştır. G. Garayev aynı zamanda büyük şair Nizami'nin de çokkültürcü mirasına başvurmuştur. Şöyle ki, o "Yedi Güzel" balesinde (1952) Nizami'nin aynı isimli manzumesinin motiflerine dayanarak onun düşüncelerini kendine has tarzıyla yorumlamıştır. Nizami'nin "Yedi Güzel"inde dünyanın 7 ülkesini temsil eden 7 güzelin –Türk, Çin, Harezmi, Meğrib, Hint, Slav ve İran güzellerinin masalları aktarılır. G. Garayev'in müziğindeyse 7 güzel-7 gezegen, 7 renkle kıyaslanarak sembolik bir çağırıştırma yaratmaktadır.

Bu açıdan bir diğer parlak örnek de Fikret Emirov'un "Binbir Gece" balesidir. Emirov burada Arap masallarını kendi müziğiyle farklı bir ruha büründürmüştür. Aynı zamanda besteci "Gülüstan Bayatı-Şiraz" senfonik muğamında Doğu halklarının kültürel geleneklerinin sentezini kendinde barındırmıştır.

Vurgulamak gerekir ki, “Bayatı Şiraz” doğunun klasik şairleri Sedi ve Hafiz Şirazi`nin poetik mirasına dayanarak tefsir edilmiştir.

Şef Niyazi ve besteci Arif Melikov`un baleleri de farklı halklar arasındaki ilişkiler açısından kuvvetli mesajlar içermektedir. Niyazi`nin Hint yazar Rabindranat Tagor`un eserinin motifleri üzerine yazdığı “Çitra” balesi, A. Melikov`un büyük Türk şairi Nazım Hikmet`in eseri üzerine yazdığı “Aşk Efsanesi”, Özbek şair Mirze Abdülkadir Bedil`in eseri üzerine yazdığı “İki kalbin destanı” baleleri birlik, tolerans idealalarının müzikal bir dille yansımalarıdır denebilir.

Çağdaş Azerbaycan bestecilerinin repertuarlarında da farklı açılardan çokkültürcülük, tolerans, etkilenme öğeleri gözükmemektedir. Bu açıdan özellikle dini konulara yönelen bestecilerin yaratıcılığı incelemeğe değerlidir.

Besteci Azer Dadaşov, bu açıdan doğru örnek olabilir: Dadaşov, Capella Korosu için bestelediği “Ave Maria” kanonunda Füzuli`den atıflar yapmıştır. Bu eser ilk defa 2002 yılında Bakü`de Papa II. Yohan Pavel`in Messası (ziyareti) çerçevesinde seslendirilmiştir. Bir diğer klasik müzik bestecilerinden olan Firengiz Alizade`nin eserleri çokkültürcülük açısından önemli örneklerdendir.

Alizade`nin Nesimi`nin sözlerinden bestelediği “Derviş” eseri, “İpek Yolu Uluslararası Müzik Festivali”nde dünyaca ünlü Yo-Yo Man`ın yönettiği orkestra tarafından seslendirilmiştir. Bu eseri orjinal kılan bir diğer husus da dünyaca ünlü muğam ustası Alim Gasımov tarafından seslendirilmesidir. “Derviş” eseri dünya müziğinin birçok tonunu / rengini kendinde barındırmaktadır: Bu eserde halk çalgı enstrümanları olan tütək-ney, kanun, goşa-nağarayla birlikte, Avrupai aletler-violin, violençel ve viola birlikte kullanılmıştır.

F. Alizade`nin “Mersiye” violençel ve senfonik orkestra için konseri Portekiz`in başkenti Lizbon`da, “Zikr” (Nesimi`nin sözlerinden bestelenmiştir) eseri Avrupa, Asya ve Güney Kafkas halklarının müzik enstrümanlarından oluşan “Atlas” orkestrası için bestelenerek Hollanda`da seslendirilmiştir.

3.2.4. Merasimler

Azerbaycan Türklerinin Nevruzla ilgili adetlerini benzer şekilde Talış, Kürt, Tat, Lezgi, Avar, Sakhur ve başka halklarda da görmek mümkündür. Nevruz (Ramazan ve Kurban bayramları) geleneklerinin benzerliğinde, şüphesiz İslam dinin birleştirici etkisi vardır. Mamafih, Nevruz adetlerine benzer şekilde Hristiyan Udiler de uymaktadırlar. “Udiler bahar bayramı kutlamaktalar ki bu bayram mart ayının ortalarına denk gelmektedir. Bu bayramda Udiler kendilerine has “herse”⁸ pişirir, yumurtaları kızıla boyarlar, çocuklar çantalarını (heybe) takarak mahalleleri dolaşır, hediye toplarlar.” Müslüman yurttaşları gibi Hristiyan Udilerin de bahar geldiğinde türeyiş, yenilenme, artım sembolü olarak yumurta boyama, ateş yakarak temizlik sembolü olan ateşin üzerinden atlamaları, çokkültürcü değerlerin belirtilerindedir (Tartib edeni Yaqubqızı, 2014).

Azerbaycan`da Müslümanlar “kilise de bir Allah`ın evidir” diyerek, Hristiyan adetlerine saygıyla yaklaştıkları gibi, Hristiyanlar da Müslümanlara saygıyla yaklaşmaktadırlar. “Hayır-şeri İslam dinine mensup komşu halklarla aynı olan Udiler, hayır-şer merasimlerinde domuz eti kullanmazlar. Hatta düğün, nişan, özellikle yas merasimlerinde kesilecek hayvanları Azerbaycan Türklerine yahut Lezgilere kestirirler ki, et yemekleriyle ilgili bir rahatsızlık yaşanmasın (Keçaari G. , 2004).

Düğün merasimlerinde bereket ve bolluğu temsil eden çok yaygın geleneklerden biri de “şakh kurmaktır”. 1-1.5 metre uzunluğunda olan ağacın pahalı hediyeler, meyveler, şekerler, çeşitli tatlılarla donatılmasından oluşan bu adet Kırım tatarlarında, Gagauzlarda, Anadolu Türklerinde, Özbeklerde Azerbaycan`ın ayrı-ayrı bölgelerinde, özellikle Şirvan`da Lahıclar arasında yaygındır (Yaqubqızı, 2016).

Şakh kurmakta önemli öğelerden biri elmadır. Elma Azerbaycan masallarında da çok yaygın bir semboldür. O gençlik, artım, hayat bahşetme gibi sembolik anlamlar taşımaktadır. Bu inançların bir parçası olarak Azerbaycan`ın Nahçıvan bölgesinde yeni geline damadın elma atması ve yine Şeki – Zagatala yöresinde

⁸ Buğday yarmasından yapılan yemek

kız isteme merasiminde kızın rızasının elma aracılığıyla alınmasına rastlanmaktadır. “Elmayı bir tabağa koyarak gelecek geline yollarlar. O genellikle elmayı ikiye böler, bir parçasını kendisi yer, diğer parçasını ise damat adayının yemesi için geri-meclise yollardı. Bu kabul olarak algılanırdı. Tersine, eğer kız elmaya dokunmazsa, tam şekilde geri yollarsa bu kızın rızasının olmaması anlamına gelmekteydi.” Başka halklarla karşılaştırıldığında Udiler için has olan elma adeti, başka bir adeti anımsatır (Keçaari G. , 2003). Bu da İngiloyların “elmaya nişan alma”, “elmayı vurma” geleneğidir. İngiloylar kızı istenecek evin kapısı önüne bir ağaç dikerler ve ağacın başına da elma takarlar. Geleneğe göre, damat evinden erkek taraftan gelen erkeklerden biri elmayı nişan alarak vurmali bundan sonra kız evine girmeğe hak kazanırdı. Bu gelenekte elmanın silahla vurulması büyük ihtimal, elmanın sihirli hayat verici gücünün kazanılması inancıyla bağlantılıdır.

Buradan da görüldüğü üzere, Azerbaycan'da yaşayan çeşitli halklar geleneklerini yaşatarak birbirlerine müsama göstermenin yanı sıra kültürel etkileşimde bulunmaktalar.

3.2.5. Sanat

Azerbaycan'ın güzel sanatları, kendinde minyatür sanatını, Gobustan ve Gemikaya kaya resimlerini, eski Türklerin taş heykelleri olan balbalların çokasırlık geleneklerini taşımaktadır. Azerbaycan aynı zamanda, klasik Rus ve Batı Avrupa sanatının başarılarını almış, modernizm ve post-modernizmden etkilenmiştir. Coğrafi konumundan dolayı Azerbaycan daima çeşitli geleneklerin, sanatsal üslup ve estetik programların mekanı olmuştur. Bu bakımdan orta asırlar dönemini Azerbaycan minyatür boyacılığı / sanatının gelişim süreci ilginçtir. Ortaya çıkmasının erken dönemlerinde o Uyğur ressamlarının ve Bağdat minyatür okulunun aracılığıyla Arap-Mezopotamya üslubunu etkisine maruz kalmıştır. 15. Yüzyıl'ın sonu 16. Yüzyıl'ın başlangıcı, Azerbaycan minyatür sanatının gelişiminde klasik aşamayı oluşturur. Bu dönemde Herat, Gezin, İsfahan'da lokal minyatür okulları açılmış, kitap minyatür sanatında süje ve üslup birliği gözlemlenmiştir. Özbek hanı Şiban hanın Herat'ı işgalinden sonra

Kemalettin Behzat başta olmakla birlikte birçok minyatür ressamı Buhara`ya getirilmiştir. Herat Safavi imparatorluğuna dahil edildikten sonra Tebriz`de yeni minyatür ekolü açılmıştır. Bu ekolün önde gelen isimlerinden biri, Azerbaycan ressamı Sultan Muhammed olmuştur. Tebriz minyatür okulunun etkisi tüm Orta Doğu'ya yayılmıştır. Bu da Büyük Moğol döneminde Hint minyatür okulunun gelişmesinde etkili olmuştur.

Azerbaycan`da realist figuratif sanatın ortaya çıkışı 19. Yüzyıl'ın sonu- 20. Yüzyıl'ın başlarına denk gelmektedir. Bu süreç M. G. İrevani, M. M. Nevvab, A. Hüseyin, A. Hüseyinzade gibi ressamların yaratıcılığıyla ilgilidir. Bu isimler içerisinde en çok dikkat çeken Alibey Hüseyinzade olmuştur (1864-1940). O dezhgah ressamlığının, tiyatro – dekor sanatının, güzel sanatların temellerini atmakla birlikte, aynı zamanda bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin milli ideolojisinin gelişiminde büyük rol üstlenmiş, ülkenin Devlet Bayrağının renk sembollerini belirlemiştir. A. Hüseyinzade aynı zamanda Türkolog, bilim insanı, gazeteci ve aydın sıfatlarıyla da tanınmıştır. O'nun resimlerinde Avrupa metotları ve geleneksel düşünce tarzlarının sentezini bulmak mümkündür. "Kafkas Şeyhülislamı Ahmet Salyani`nin portresi" (1900) "Bakü çevresinde Bibi Heybet mescidi" (1907) gibi eserleri buna örnek olarak verilebilir.

20. Yüzyıl'ın ikinci yarısında modern resim sanatının bilindik yüzlerinden Mikayıl Abdullayev`in (1921-2000) yaratıcılığı kültürlerarası etkileşim perspektifinden ilgi çekicidir. Abdullayev 1956 yılında İtalya`ya ilk seyahatini gerçekleştirmiş, 28. Uluslararası Venedik Bienali'ne katılmıştır. Seyahati boyunca ressam Venedik, Roma, Floransa ve Milan`da bulunmuştur. Bu sırada çizdiği resimleri "Bakülünün gözleriyle" serisi adı altında yayımlamıştır. Bu seriye "Venedik güneşi altında", "İspanyol mahallesi"(Venedik`te bulunan), "Roma Baba", "Floransa Anne" gibi eserler dahildir. Ressamın çalışmalarının araştırmacılarından olan N. Habibov`un seri hakkındaki yorumu da ilginçtir: "Floransa resimlerinde Abdullayev şehrin faytonlarla dolan, gürültülü sokaklarını-son model motorları, karpuz satıcılarını, üzgün yas merasimini, tabiri caizse "tam da eski Bakü`de olduğu gibi" resmetmiştir" (Габбиров Н., 1969).

İlginçtir ki, M. Abdullayev sadece İtalya serisini resmetmekle yetinmeyip, Hint, Macar, Polonya serileri de yaratmıştır. Bu serilerden yine Hint serisi de 1957 Hindistan seyahati sırasında ortaya çıkmıştır. Bu seyahat sırasında O, Dehli, Kelket, Caypur ve Agra`da bulunmuştur. Seyahat sonrası 4 yıllık bir çaba sonucunda ortaya çıkan Hindistan serisi şu eserlerden oluşmaktadır: “Kelketeli öğrenci kız”, “Bengal kızları”, “Nipa kerdeşiyle”, “Bebegini emziren anne”, “Caypur kadınları” ve “Racesthan kadınları”.

20. Yüzyıl modern Azerbaycan resim ustalarından biri de Böyükağa Mirzezade`dir. (1921-2007) Ressam daha çok manzara ressamı olarak bilinmektedir. Mirzezade de Abdullayev gibi şehirler serisiyle meşhurdur. En bilindik eserleri, 1959`da yarattığı “Çekoslavakya serisi”ne dahil olan 7 resimdir.

Azerbaycan sanatseverlerine Arap dünyasının kapılarını açan ilk ressamlardan biri de Salam Salamzade`dir (1908-1997). O, aynı zamanda Nasır Uluslararası ödülünü kazanmıştır. “Arap ülkeleri” serisinde toplanan resimler ressamın Mısır, Suriye, Irak, Libya`ya seyahatleri sırasında topladığı materyallerden oluturulmuştur. Seride hem Arap kültüründe önemli yere sahip kişilerin; şair Muhammet el Cevahir (1961), heykeltıraş Cama es Sagini (1969) portreleriyle birlikte, eski mabedler, mimarlık yapıtlarından, sokak manzaraları, günlük hayat temalarına kadar ince bir çizgi tutturulmuştur.

Azerbaycan resim sanatında çokkültürcülüğün önemli öğelerine Tahir Salahov`un yaratıcılığında rastlanılmaktadır. Salahov farklı medeniyetleri kavramağa her daim açık olmuştur. Resimde sert üslubun yaratıcısı olan Salahov özellikle, Fransız ve İtalyan manzaralarında bu üslubu kullanmıştır. Sovyetler döneminde çalıştığı SSCB Ressamlar İttifakı ve Ressamlar Akademisi`nde Picasso, Dali, Bekon, Yukker, Rozenkvist, Tomayo ve başka ressamların repartuarlarıyla sanatseverleri buluşturmak için önemli işler yapmıştır.

Sovyet sonrası dönemde de Salahov yabancı ülkeler serisi üzerinde çalışmıştır. “Çin boyunca” (1994) “İspanya boyunca” (2005), dünyaca ünlü sanatçılar R. Ranşenberg`in ve M. Şell`in portrelerini yapmıştır. Ressam uzun süre sonra

yeniden İtalya temasına geri dönmüştür. Salahov'un bu sefer özellikle çalıştığı bir anıt: 300 yıllık "Roma Greko kilisesi" olmuştur (1986, 2002) (Мирза Г., 2016).

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan resim sanatı iki istikamette gelişir ve ressamların ilgi alanlarını oluşturmuştur: a) Avrupa, Asya, Afrika kültürleri, b) Diğer taraftan bu medeniyetlerin karmaşık sembolistiğiyle birlikte, bu değerlerin taşıyıcılarının direkt tasvir edildiği eserler dikkat çekmiştir.

Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan sanat cemiyetinin İtalyan kültürüne olan ilgisi daha da artmıştır. Bu bakımdan Sakit Memmedov'un (1958) portreleri ilginçtir. Ressam Roma Papası İohann Pavel'in (2004) ve Monica Belucci'nin portrelerini yapmıştır. Aynı zamanda Türk yazar Z. Livaneli'nin "Konstantiniyye Otel" kitabının kapak resmi de ressama aittir.

1990'lerden sonra Azerbaycan resim sanatında yurt dışı serisi devam etmekteydi. Bu resamlardan Halide Seforova'nın "Fransız serisi", Mir Nadir Zeynalov'un "Mısır", İsmayıl Memmedov'un "Türkiye", Cahit Cemal'in "Moğol", Çingiz Ferzeliyev ve Eşref Heybetov'un "Hint serisi"ni hatırlatmak yerinde olacaktır. Bir diğer seri sahibi ressam A. Sadıgzade'dir. O'nun İngiltere serisine, " Londra manzarası", "Londra" , "Çörçil'in heykeli" Fransa serisine " Nitsa" ve "Lacivert sahil" eserleri dahildir (Мирза, 2004). Kısacası, Azerbaycan ressamlarının çokkültürlüğe yönelişlerini sanat-resim alanında da görmek olanaklıdır.

3.2.6. Mimarlık ve Heykeltıraşlık

Yüzyıllar boyunca Azerbaycan'da oluşmuş tolerans ve dini müzahama gelenekleri yansımalarını mimaride, özellikle medeni çeşitliliğin kanıtı olarak dini yapıtların mimarisinde yansıtmıştır.

Dini mimarlık mirasının büyük bir kısmını, İslam mimarlık yapıtları oluşturmaktadır. Azerbaycan'da ilk dini yapıtlar 4.Yüzyıl'da yapılmıştır. Bunlara Derbent, Şamahı ve Ağsu ibadethaneleri de dahildir. Bu ibadethanelerin

planlamasında Hristiyan mimarisinde kullanılan bazilika tipli yapılardan esinlendiği görülmektedir.

Orta çağlarda mescitlerle birlikte, müslüman anıt dikililerin – meğberelerin inşası da yaygınlaşmıştır. İslam mimarisiyle birlikte, Azerbaycan`da orta asırlara ait birçok Hristiyan anıtları korunarak günümüze kadar ulaşmıştır. Şeki ilinin Kiş köyünde, 1.Yüzyıl`da temelleri atılan kilise Kafkas`ın en eski kiliselerindedir. 2001-2003 yıllarında restarasyonu yapılan Kiş Kilisesi`nde, Kafkas Albanyası tarih müzesi hizmete açılmıştır. 6-12. Yüzyıllar`da Hristiyanlık, Kafkas Albanyası`nın resmi devlet dini konumundaydı.

Hristiyan mimarlık anıtlarına dağlık ve dağ eteklerinde yerleşen eyaletlerde sık rastlanılmaktadır. Erken orta çağlarda inşa edilen bu kiliselerde, birnefli ve üçnefli bazilikaları olan, dairevi Lekit ve Mumurukh mabetleri gibi enterasan mimarlık örneklerini göstermek mümkündür.

Orta çağlarda aynı zamanda Alban Hanlıklarında kendine bir veya bir kaç kilise, yaşam alanı ve tarım alanı dahil eden büyük monastr kompleksi inşa edilmekteydi. Bunlardan Alban Knyazı Hasan Celal tarafından inşa edilen Genceser kompleksi, Alban Knyazı Behram ve hanımı Arzu Hatun tarafından yaptırılan Hudaveng kompleksleri örnek verilebilir. Orta çağlarda hem müslüman hem Hristiyan mimarisi, dikey yapıların güçlendirilmesi, dekorasyonun rolünün artırılması gibi benzer prensipler bazında gelişmekteydi. Şöyle ki, kare şekilli odalar ve serbest yükselen direklerden oluşan haç şekilli gümbüz kompozisyonu hem Müslüman hem de Hristiyan mimarisinde karşımıza çıkmaktadır (Məmmədova, 2004).

Azerbaycan aynı zamanda Zerdüştlük dininin de yaranma ve yayılma coğrafyalarından olmuştur. Bu dinin kutsal mabetleri Azerbaycan`ın tüm bölgelerinde yapılmıştır. Ama Arap Hilafet ordusu tarafından ülke işgalinin tamamlanmasından sonra bu mabetlerin büyük kısmı yok edilmiştir. Korunan ve günümüze kadar ulaşan en eski mabetlerden biri, Bakü çevresindeki Surahanı kasabesindeki mabetler topluluğudur. Surahanı mabedi bir katlı yapılara çevrelenen çahartağdır. 1713 yılında mabedin etrafında ayrı ayrı yapıtlar inşa

edilmiş, ateş mabedinin kendisinin ise çok eskiden bu yana burada olduğu düşünülmektedir. Mabedin etrafındaki yapıtlar mabet hizmetçileri ve Abşeron yarımadasındaki petrol ve doğal gazla zengin olan topraklarda hiçbir zaman sönmeyen doğal ateşe / aleve sitayiş etmek / tapmak için gelen ve burada uzun yıllar kalan ziyaretçiler için inşa edilmiştir (Məmmədova G.H., S.X.Hacıyeva., 2013)

Çokmilletli Azerbaycan`da 19. Yüzyıl`ın ikinci yarısı- 20. Yüzyıl`ın başlarında farklı dinlere ait birçok kilise ve mabet inşa edilmiştir. Çar hükümeti, Hristiyanlığın Güney Kafkasya`da yayılması amacıyla bu devirde çok sayıda Ortodoks (Provaslav) kilisesinin inşasını finanse etmiştir. Aynı zamanda müslüman çoğunluğun rahatsızlığından korkarak, mescitlerin inşasına da mani olmamıştır. Şeki-Zagatala bölgesinde inşa edilen mescitler özellikle ilgi çekicidir. Onlar diğerlerinden bazilika tipli planlamasıyla ayrılmaktadırlar.

Ehemiyyet ve hacmine göre dini yapıtların en önemlilerinden biri Ziver bey Ahmetbeyov`un projesi üzerine 1905 yılında inşa edilen Tezepir Camisi`dir. Aynı zamanda Tezepir Camisi Bakü`de inşa edilmiş ilk taş cami özelliğini taşımaktadır.

19.-20.Yüzyıllar`da Alban ahalisinin Gürcüleşmiş kesiminin yaşadığı yerler olan-Zagatala, Gakh, Oğuz illerinde provaslav kiliseleri yapılmıştır. 1888`de Bakü`de Aleksandr Nevski provaslav kilisesinin temelleri atılmıştır. Temel atma törenine imparator III. Aleksandr ailesiyle birlikte katılmıştır. İnşaat için ayrılan bütçenin tükenmesi sebebiyle Bakü ahalisi kendi aralarında para toplamaya başlamıştır ki, inşaatın bitmesi için toplanan meblağın %75`i müslümanların payına düşmüştür. A. Nevski kilisesi ihtişamı ve kompozisyonu ile Azerbaycan`ın diğer kiliselelerinden ayrılmaktaydı (Useynov M., Bretanitski L., Salamzadə Ə., 1963). Bu kilise 1936 yılında havaya uçurulmuştur.

1896 yılında Bakü`de Kutsal Meryem`in miladı baş kilisesi inşa edilmiştir. O zaman Bakü ve Abşeron`da faaliyette bulunan tek Hristiyan kilisesi 1937`de kapatıldı ve askeri kışla olarak kullanılmaya başlanılmıştır. Bağımsızlık

kazanıldıktan sonra 1999-2001 yıllarında kilisede restarasyon işleri başlatılmış ve günümüzde kilise ibadete açılmıştır.

Bakü'nün günümüze kadar uzanan zaman diliminde en eski kiliselerinden olan Mihaylo-Arkhangelsk Kilisesi 19.Yüzyıl'ın ortalarında inşa edilmiştir. Stalin'in baskı döneminde kapatılan mabet, 1946`da kapılarını dindarların yüzüne yeniden açarak günümüze kadar faaliyetini sürdürmüştür.

Sovyet Hükümeti kurulduktan sonra 1920 yılında kapatılan Kutsal Mürdaşıyan Kadınlar Katedrali'nin binası 1991`de Rus Provaslav kilisesine verilmiştir. Kilise binası 1909`da onaylanmış askeri kilise modeline uygun olarak Saylan alayının dindarları için inşa edilmiştir. 2001 yılında Azerbaycanlı hayırsever iş adamı A. Gurbanov`un bağışları hesabına restarasyon işlerinden sonra mabet olarak tahsis edilmiş ve katedral kilise statüsü kazanmıştır.

Yevangelist-Lüteran kilise temsilcileri Bakü`ye daha "petrol patlaması" yaşandığı zamanlardan, 19 Yüzyıl'ın ikinci yarısından başlayarak akın etmişlerdir. 1870`de onların Cemiyeti haline geldiler. Bu cemiyetin çabaları sonucunda 1889`dan günümüze dek ulaşan şehrin merkez sokaklarından birinde inşa edilen Lüteran kilisesi, günümüzde kamera / org müzik salonu olarak da kullanılmaktadır. Bu kilise aynı zamanda Alman Gotik üslubunun en bilindik örneklerindedir (Əbdülrəhimov R.H., Abdullayeva, N.D., 2013).

1912`de mühendis İ. Ploşko Polonya`dan gelmiş yurttaşları için katolik kostyolu projesi hazırlamıştır. Roma Papası II. Yohann`ın Azerbaycan `a ziyaretinden sonra yeni kutsal Meryem kilisesinin temelleri atılmıştır.

Azerbaycan`da yayılan dinlerden biri de tarihen Dağ Yahudilerinin yaşadığı arazilerde ibadet edilen Yahudilik dinidir. Dağ ve Avrupa Yahudilerinin dini ihtiyaçları için 21. Yüzyıl'ın başlarında Bakü`de sinagog inşa edilmiştir. Sinagog`un 2 yeraltı ve 6 yerüstü bölümleri vardır (Əhədov, 1991).

"Petrol zenginliği" ve ekonomik gelişme ülkeye birçok Rus ve Avrupalı mimarın gelmesine sebep olmuştur. Bu geliş sonucunda Azerbaycan`da Avrupa üslupları ortaya çıkmıştır. İlk başta mimaride yerli geleneksel ve Avrupa tarzı paralel

olarak gelişmekteydi. Sonradan Azerbaycan`da kendine yer edinmiş Avrupa mimarisi milli üslup ve şekillerle zenginleşmiş, kendine has Doğu üslubu yaratmış ve bu üslup mimarlıkta milli romantik akımın gelişmesine zemin yaratmıştır (Useynov M., Bretanitski L., Salamzadę Ė., 1963).

Petrolün getirdiği zenginlik yıllarında Bakü`de üretilen petrol tüm dünyada üretilen petrolün % 90`na denk gelmekteydi. Bu dönemde dünyanın biręok ülkesinden buraya iş adamlarının akın etmesine rağmen, petrol hasılatının büyük bir kısmı, yerli girişimcilerin elinde toplanmıştı. Petrol içine girenler kısa sürede zengin oluyor ve kazanılan paraları mülk yatırımlarına yönlendiriyorlardı. Petrol zenginleri Yunan-Roma klasik ve gotik tarzlarından modern tarza kadar değişen çok geniş bir aralıkta ve çeşitte yapılar sipariş ediyorlardı. Dönemi, “Damsız Bakü rönessansı” diye tanımlamak mümkündür, çünkü binaların büyük bir kısmı bitümlle örtülü alçak damlara sahipti (Ėbdülrehimov R.H., Abdullayeva, N.D., 2013).

Dönemin Bakü`süne, Avrupa`nın çeşitli ülkelerinden mimarlar geldiler ve bunlar arasında Polonyalı mimarların özel bir ağırlığı vardı. “İsmayiliyye” binası (şimdiki Milli Bilimler Akademisi Reyaset Heyeti binası) Ploşka tarafından inşa edilmişti. Bina Venedik gotik üslubunda planlanmıştı. Diğer bir meşhur bina da günümüzde Bakü Büyükşehir Belediye binası olarak kullanılan Polonyalı mimar Goslavski tarafından inşa edilen binaydı. Bu bina da Avrupa tarzında yapılmıştır.

Rus mimar Bayev`in de repertuarında biręok kamu binaları bulunmaktadır ki, bunlardan en bilindiği Sabunçu garıdır. Balayev Bakü`yle birlikte farklı şehirlerdeki tren garlarının planlamasını yapmıştır.

İlerleyen dönemlerde, Bakü`de Sovyet döneminde avangart mimar olarak bilinen Vesnen kardeşlerinin imzasını taşıyan biręok bina inşa edilmiştir. Yine Sovyet döneminin meşhur binalarından olan “İnturist`in de mimarı yabancı mimar şusev olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası günümüzde birkaç bakanlığın yerleştiği “Hükümet Evi”nin projesi Rudnev tarafından çizilmiştir.

D. S. Erza, Y. Keylikhis, V. A. Sinayski, E. Tripolskaya gibi yabancı heykeltıraşların eserleri Bakü`yü süslemiştir. Bu heykeltıraşlardan Yakov

Keylikhis`in eserleri önemli bir yere sahiptir. Keylikhis 1908 yılında Ukrayna`dan Bakü`ye gelen Yahudi asıllı heykeltıraştır. 1909 yılında O, Azerbaycan`da ilk heykeltıraşlık stüdyosunu açmıştır ki, bu stüdyoda taş yontma öğretilmekteydi. Buradan mezun olanlar, daha sonralar, Azerbaycan`da süs sanatında önemli izler bırakmıştır denebilir.

Keylikhis`in eserleri dönemin aktüel konularını yansıtmaktaydı. Bu bakımdan onun “Hamal” kabartması, “Bakülü Gavroş” büstü, sanat insanları Mahmutbeyov ve Ganiyev`in portreleri, rölyef portrelerinin en somut örneklerindedir. 1912 yılında Keylikhis, Bakü`ye seyahat eden ressam İ. Brodski ve Bakülü ressamlar S. Mukhin, S. Oleykinov-Razin, S. Rıbin`le birlikte Bakü Ressamlık Cemiyetini kurmuşlardır. 1920 yılında Keylikhis`in stüdyosu Sovyet Hükümeti tarafından kapatılarak yerine, Azerbaycan Sanayi Üniversitesi kurulmuştur. Keylikhis, 30 yıl bu üniversitede heykeltıraşlık bölümü başkanı olarak çalışmıştır.

1920 yılında Keylikhis`in hazırladığı K. Marks heykeli o dönemde K. Marks`ın isminin verildiği Bakü Bulvarına dikilmiştir. 1922 yılında Bakü`de toplanan Doğu Halklarının I. Kurultayı şerefine şair M. E. Sabir`in heykelini hazırlamıştır. Bu heykel dönemin İsmayılıyye, günümüzde şairin isminin verildiği parkta dikilmiştir. Sabir`in heykeli müslüman Doğu coğrafyasında insana dikilen ilk heykel sıfatını taşımaktadır. Bu heykelin yapımında Y. Sırışev de çalışmıştır (Əbdülrəhimov R.H., Abdullayeva, N.D., 2013). Heykel milli nakışlarla işlense de millilik vurgusunun zayıf olduğu düşünüldüğü için 1958 yılında eski yerinden kaldırılmış, yerine C. Garyağdı`nın “Sabir” heykeli dikilmiştir. Keylikhis aynı zamanda 1934 yılında Azerbaycan drama yazarı C. Cabbarlı`nın ölüm sonrası maskesini de hazırlamıştır.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan heykel sanatında da değerli eserler üretilmiştir. Bunlardan en bilinenleri, heykeltıraş Ömer Eldarov`un eserleridir. O`nun Vyana`daki Ü. Hacıbeyli barelyefi (2005), Çeboksarı`da Nizami büstü (2004), Ankara`da İ. Doğramacı heykeli (2003) ve Bakü`deki Türkiye Büyükelçiliği önündeki M. K. Atatürk heykeli en bilindik eserlerindedir.

Yurtdışında bulunan bir diğere önemli heykel çalışması Natig Aliyev`in Saravyevo Dostluk Parkındaki çalışmasıdır. Bu çalışmada iki anne figürü öne çıkmaktadır ki, bunlardan biri Hocalı`da ölen insanları, diğere Bosna Hersek`de yaşanan son savaş sırasında ölenleri temsil etmektedir. Bütün bu eserlerden de anlaşılacağı üzere Azerbaycan`daki mimari ve heykeltıraşlık alanında da farklı kültürlerden mimar ve heykeltıraşların eserleri açıkça görülmekte ve farklı kültürlerden olanlara bir ayrımcılık veya dışlama yaşatılmamıştır.

3.2.7. Tiyatro ve Sinema

Azerbaycan kültürü a-priori olarak çokkültürlüdür, çünkü buradaki kültürel süreçler daima diyaloga dayanır. Azerbaycan`ın, şu anda bu kültürel deneyimi dünyayla paylaşan, tarihen kültürlerin aktif katılımına dayanan, coğrafi sınırları etrafındaki birçok kültürün eşit haklarının garantörü olarak eşsiz bir çokkültürcü ülke rol modelinin olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Azerbaycan muğamı, Azerbaycan halısı ve Azerbaycan mutfağı da çok kültürlü diyalogun yansıdığı diğere alanlardır denebilir.

Tiyatro sanatı da çokkültürlülüğün daha yakından hissedildiği alan olarak düşünülebilir. 19. Yüzyıl`ın ikinci yarısından günümüze kadar, Azerbaycan kültürü açısından, özellikle tiyatro kültürü için çok kültürlü bir ortam son derece önemliydi. 19. Yüzyıl`ın ikinci yarısından bu yana, Avrupa kültürü, Azerbaycan toplumunda yer etmeye başlamıştır: Gazeteler, tiyatro, opera ve klasik müzik, milli olanla bağdaşarak farklı tarzlarda yeniden doğmaya başlamıştır.

Azerbaycan tiyatrosunun tarihi ve gelişimi boyunca, çokkültürlü faktörler her zaman ortaya çıkmıştır. Tiyatro`nun yapılandığı süreçten bu yana farklı halkların temsilcileri, titullu halkın temsilcileriyle birlikte Azerbaycan tiyatrosunun sahnesini paylaşmışlardır. Kafkas halklarının temsilcileri, Azerbaycan sahnesinde milli aktörlerle birlikte sahnede görünmüş ve Azerbaycan Türkçesini konuşmuşlardır. Çünkü o sırada Azerbaycan dili Kafkasya'nın Fransızcası olarak kabul edilmekteydi.

Yirminci Yüzyıl'ın başında, Azerbaycan sahnesinde milliyetçe Yunan olan Pamfiliya Tanailidi (sahne adı Süreyya Zengezurlu), Astrakhan Türklerinden Merziye Davudova, Rus Yeva Olenskaya, Acar Ulvi Recep, Gürcü Gemer Hanım Topuriya ve diğer milletlerden olan oyuncular, Azerbaycan Türkleriyle aynı sahneyi paylaşmışlardır. Azerbaycan Profesyonel Tiyatrosu'nun kurucularından Alexander Aleksandrovich Tukanov, milliyetçe Rustu: O, uzun süre Milli Tiyatro (Milli Teatr) ve Genç Seyirciler Tiyatrosu'nun (Gənc Tamaşaşılar Teatri) direktörlüğünü yapmış, Azerbaycan'da tiyatro sanatının gelişimine yön vermiştir. Bu dönemde Rus, İtalyan ve Yahudi sinemacılar aktif şekilde tiyatro alanında çalışmışlardır.

1883'te Hacı Zeynalabdin Tağıyev tarafından inşa edilen tiyatronun, Şubat 1918'den beri Yahudi aktörlerden oluşan Rus tiyatrosunun yönetmeni Polonski'ye kiralandığı bilinmektedir. Sovyet döneminde de Azerbaycan tiyatro sanatı Sovyet ekolünden önemli ölçüde etkilenmiştir.

Çağdaş Azerbaycan tiyatro sahnesinde bu gün de çokkültürlü ortam devam etmektedir denebilir. Örneğin bugün Lezgi, Gürcü ve Rus tiyatroları Azerbaycan`da Devlet Tiyatrosu statüsüne sahiptirler (Gürcü Dövlət Dram Teatrının yaradılması haqqında AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI, 2004 No.551) (Qusar Dövlət Ləzgi Dram Teatri, 2013),

Lumiere kardeşlerin 1895 yılında çektiği "Bir trenin La Ciotat garına gelişi" filmi, sinema tarihinde ilk sinema filmi olarak bilinmektedir. 21 Haziran 1898`de Bakü`de fotoğrafçı Aleksandr Mişo "Trenin Sabunçu garına gelişi" kadrajlarını çekerek bu süjeyi tekrarlamıştır. 27 Temmuz 1898`de Bibiheybet`te tüccar Y. Vişau`nun petrol madenlerinde yaşanan yangını çekerek olay yeri çekimleri türünün temellerini atmıştır. Bu kısa film 2001 yılında Paris`deki film müzesinden Azerbaycan`a getirilmiştir. 1 Ağustos 1898`de Kaspi Gazetesi`nde "V. İ. Basilev-Vyatski`nin tiyatro-sirkinde A. M. Mişo`nun Paris`de düzenlenecek Dünya sergisi için hazırladığı "Orta Asya ve Kafkasların canlı fotoları sergilenmektedir" başlıklı haberin çıkması Bakü`nün Avrupa`nın sanatsal çevreleriyle bir etkileşim içerisinde olduğunun göstergesiydi denebilir. Mişo bunun yanı sıra, H. Z. Tağıyev`in sifarişiyle, "Buhara Emiri hazretlerinin Büyük Knyaz gemisinde yolcu

edilmesi” gözlem, Kafkas dansı konser, Takıldı kısa filmiyle de komedi türünde ilklere imza atmıştır (Dadaşov, 2016).

20. Yüzyıl’ın başlarında yapılan filmlerde halk oyunları, horoz dövüşleri, köpek savaşları tarzında kültürel; üretimle ilgili ekonomik; grev ve tatiller gibi siyasi konular kadraja alınarak farklı kültür ve konular arşivlenmiş ve geleceğe taşınmıştır.

1905 yılına kadar Fransız ve İngilizleri temsilen Feliks Mesgiş’in Bakü’de çekim yaptığı bilinmektedir. 1907 yılında Fransızların “Pate kardeşleri”, “Gomon”, “Ekler” İtalyanların “Çines”, “Ambrozio”; Danimarkalıların “Nordisk”; Almanların Mester”; Amerikanların “Vitograf” film şirketlerinin Moskova’da temsilcilikleri açılmıştır. Aynı yılda “Gomon” şirketi tarafından “3. Devlet Duması” belgeselinde Bakü, Yelizavetpol eyaletlerinden ifrat sağcı F. Ftimoşkin, taşnak İ. Ysagatelyan ve Halil bey Hasmammedov’un ekranda gözükmesi siyasi yönetimde milletlerası ilişkiler faktörünün vurgulandığını göstermekteydi. (Dadaşov, 2015)

Sovyet döneminde, Azerbaycan film sektörü farklı aşamalardan geçmiştir. 1915 yılında yapılan ve 1 yıl sonra gösterime giren “Eş” (Arvad) , “Petrol ve Milyonlar Saltanatında” (Neft və Milyonlar Səltənətində) , “Yeni tarzda eski öykü” (Yeni tərzdə köhnə əhvalat) filmlerin yönetmen ve operatör ekibi yabancılardan oluşmaktaydı. Her 3 filmin yönetmenliğini B. Svetlov ile G. Lamberg üstlenmiştir.

Azerbaycan’ın Sovyetleşmesinden sonra Rusya’dan Bakü’ye yönetmenler yollanılmıştır. 1924 yılında Sovyet Azerbaycan’ının ilk filmi- “Baykuş” (Bayquş Yönetmen, G. Kravçenko, Operatör, V. Lemke) çekilmiştir. Aynı yılda Lemke, yönetmen V. Ballyuzek’le birlikte “Kız Kulesi” (Qız Qalası) filmini çekmiştir. Daha sonra yönetmen A. Litvinov 1924-1926 yılları arasında 3 film daha çekmiştir. Litvinov 1925 yılında, Azerbaycan’da ilk dedektif film olan “Öç alma” (“Əvəz-əvəzə”) filmini çekmiştir. 1925 yılından itibaren film sektöründe Azerbaycanlı yönetmenlerin isimlerine rastlanmaktaydı. “Azdevletfilmsanayi”nin (Azdövlətsənaye) yapımcılığını üstlendiği “Bismillah” filmini A. M. Şerifzade yönetmiştir. O aynı zamanda sessiz filmlerin ilk milli yönetmenidir. Daha sonra R. Tehmasib, “Balıkçılar” filmini çekmiştir. 1935 yılına kadar Azerbaycan’da L.

Mur (Gilan Kızı-1928), B. Medvedev (İlk komsomol petrol pompası-1930), B. Askerov (Altın Kol-1930), A. Makovski (Nikita İvanoviç ve Sosyalizm-1931), İ.Savçenko (Elsiz insanlar-1932), N. Şengelyaya (26 Komiserler-1932), A. Popov (Dans eden bağlar-1935) adlı eserlerle ilgili yönetmenler çalışmıştır. Ülkeye gönderilen bu yönetmenlerin esas “misyonu”, Azerbaycan filmografisinde sosyalizmi yaymak olmuştur (Dadaşov, 2015).

Azerbaycan`ın ilk film-drama yazarı C. Cabbarlı`nın “Hacı Gara” senaryosunu A. M. Şerifzade 1928`de ekranlara taşımıştır. “Direktiv Bant” filminin de yapımcı kadrosunu yine yerli yönetmenler oluşturmaktaydı. 1935 yılında Azerbaycan`da ilk sesli film çekilmiştir. Bu filmin yönetmeni B. Bermet, operatörü M. Kirillov`a olmuştur. 1930 yılında yapılmış “Altın Kol” filminde ilk defa Azerbaycanlı bir kadın yardımcı yönetmen koltuğuna oturmuştur.

1939 yılında ekranlara, S. Merdanov`un “Köylüler” filmi çıkmıştır. Bu film aynı zamanda sinema eğitimi almış Azerbaycanlı yönetmenin çektiği ilk film olarak da tarihteki yerini almıştır. Azerbaycan film sektörünün bahsedilen ilk aşamasının karakteristik özelliğinin gelişim aşamasında olduğu söylenebilir. Bu aşamada Azerbaycan sinema sektörü dünya sinema sektöründen uzak kalmaktaydı. Bu aşama, 1960`lı yıllara kadar devam etmiştir denebilir.

1960`lı yıllarda Azerbaycan film sektöründe yeni bir aşamaya geçilmiştir. H. Seyidbeyli`nin 1966`da çektiği “Sen niçin susmuyorsun” filminde kullandığı teknik, yönetmene büyük ün kazandırmıştır. O bu filmde seyirci gözünden olayları aktarmayı başarmıştır. Bu filmde sonra sinema sektöründeki durgunluğa son verilmiştir. (Burada hatırlamak gereken 2 istisna film vardır: “Arşın Mal Alan” -1945, Leşşenko, R.Tehmasib; “O Olmasın Bu Olsun”-1956, H. Seyitzade. Her iki filmin de dünyanın birçok ülkesinde gösterimi olmuştur ve önemli başarı kazanılmıştır). 1960-70`li yıllarda R. İbrahimbeyov`un senaryolarıyla Azerbaycan film sektöründe değişim yaşanmıştır.

1969 yılında O`nun senaryosu üzerine E. Guliyev “Bir Güney Şehrinde” filmini çekmiştir. Bu filmde Bakü`nün İçerişehir denilen eski kısmında yaşayan insanların hayat tarzları konu edilmiştir. Daha sonra R. İbrahimov`un senaryosu

üzerine R. Ocagov "Soruşturma" filmini çekmiştir. Filmde Bakü'deki fabrikaların birinde yaşanan yolsuzluklardan bahsedilmektedir. Bu filmin devamında İbrahimbeyov'un senaryosu üzerine R. Ocagov ardarda "Doğum Günü", "Kapalı Kapı", "Park", "Başka Ömür", "Ölsem Bağışla", "Cinayetten 7 Gün Sonra" filmlerini yönetmiştir. Bu filmlerde halkın içinden olan insanlar ve Sovyet imparatorluğunun dönem siyaseti yansıtılıyordu.

Azerbaycan film sektöründe H. Seyidbeyli ("Bizim Cebiş Hoca", "Nesimi"), A. Babayev ("Gün geçti", "Çocukluğun Son Gecesi"), S. Mahmutbeyov ("Şirikli Ekmek") , T. Tağızade ("Ben ki güzel değildim", "7 oğul isterim"), E. Guliyev ("Babek"), T. Bekirzade ("Yol hikayesi") gibi filmler üretilmiştir (Hacılı, 2010). Sonuç olarak film sektöründe de Azerbaycan'da çok kültürlü bir yapı ve yaklaşımın hayata geçirilmiş olduğu görülmektedir.

3.3. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN İÇ SİYASETİNİN ÖNEMLİ BİLEŞENİ- ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Azerbaycan Cumhuriyeti çokkültürcülüğü resmi devlet politikası olarak kabul eden az sayıdaki devletlerden birisidir denebilir. Bu durumu özellikle din olgusu üzerinde daha net görmek olanaklıdır.

Azerbaycan'da devlet-din ilişkileri 4 açıdan önem taşımaktadır:

- 1) Ülkede dini özgürlüklerin temininde;
- 2) Tüm din ve mezheplerin kanun karşısında eşit olmasında,
- 3) Dini cemiyetlerin faaliyetlerinde devlet tarafından her türlü destek sağlanmasında,
- 4) Dinlerarası ilişkilerin saygı ve işbirliği çerçevesinde kurulmasında devlet eşit uygulamalarda bulunmaktadır.

Ülke vatandaşlarının dini ibadet özgürlükleri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ana Yasası'na, "Dini ibadet özgürlüğü hakkında Kanuna ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin normatif-hukuki mevzuatına dayanmaktadır. Ana Yasa'nın 25. maddesinin 3'cü fıkrasına göre "Devlet, ırkından, milliyetinden, dininden,

cinsinden menşeyinden, sosyal statüsünden, bağımsız, kamusal görevi, siyasi partilere, sendikalara ve diğer toplumsal birliklere üyeliği farketmeksizin, herkesin hak ve özgürlüklerinin eşitliğine garanti verir.” İnsan ve vatandaş hak ve özgürlüklerini ırk, millet, din, dil, cins, menşeyi, siyasal ve sosyal düzeyine göre kısıtlamak yasaktır. Ana Yasa'nın 48. maddesinin (Vicdan özgürlüğü) 1. ve 2. fıkralarında ise “Herkesin vicdan özgürlüğü vardır”, “Herkesin dinle ilişkisini bağımsız şekilde belirlemek, her hangi dine yalnız veya başkalarıyla birlikte ibadet etmek, hiçbir dine inanmamak, dinle ilişkisini ifade etmek veya yaymak hakkı vardır” (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995).

Cumhurbaşkanı İ. Aliyev 2011 yılı, aralık ayında Bakü'de açılışını yaptığı Haydar Camisi'ndeki konuşmasında da din ve ibadet özgürlüğünün Azerbaycan'da tam olarak temin edildiğini söylemiştir (Bakıda Heydər məscidinin açılışında İlham Əliyevin nitqi, 2014). Din ve dini mezheplerin kanun önündeki eşitliğinden bahsedilirken, “Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi”nde devlette kaydı bulunan dini kurumlardan bahsedildiğini vurgulamak gerekmektedir.

Dini kurumların tekrar kayıt altına alındığı 2009 yılından günümüze, Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi'nde 925 dini kurumun kaydı bulunmaktadır. Bunlardan 892'si İslam, 33'ü gayri-islam (Hristiyan-22, Yahudi-8, Krişna-1, Behai-2) oluşumlardır. 2017 yılında dini eğitim veren kurumların resmi devlet kayıtlarına geçtiği zamandan günümüze 10 dini eğitim veren kurum kayıtlara geçmiştir. Ülke üzerinde toplam 2250 cami, 14 kilise, 7 sinagog faaliyettedir. Camilerin 136'sı Bakü'dedir. Bununla birlikte ülke genelinde 748 Pir ve Ziyaretgah faaliyettedir ki, bunlardan 25'i Bakü-Abşeron bölgesindedir (Dini sahə ilə bağlı statistik rəqəmlər, 2018). Azerbaycan laik, seküler devlet olmakla birlikte, ülke nüfusunun % 96 Müslümandır.

Ana Yasa'nın 18. maddesinin 1. fıkrasında tüm dini ibadetlerin kanun önünde eşit olduğu belirtilmiştir. 5. Maddede : “Tüm dinler ve dini kurumlar kanun önünde eşit statüdedirler. Hiçbir din (dini cereyan) ve dini kurumla ilgili olarak diğerlerine göre herhangi bir üstünlük veya kısıtlama yapılamaz” hükmü bulunmaktadır.

Birçok Müslüman nüfuslu ülkelerde mezhepler arası sorunlar yaşanmaktadır. Azerbaycan`ın bu konudaki durumunu Cumhurbaşkanı İ. Aliyev İran İslam Cumhuriyeti`nin Radyo Televizyon Kurumu`na verdiği röportajda (2016) bu şekilde açıklamıştır:

“Bir sıra ülkelerde sunni ve şiiler arasında çatışmaların arttığı bir zamanda, 2016 yılının Ocak ayında Bakü`deki Haydar Camisi`nde şiiler ve sünniler birlikte vahdet namazı kılmışlar” (Əliyev İ. , 2016).

Cumhurbaşkan`ın sözlerine göre, tarihte Azerbaycan`da hiçbir zaman mezhepsel zeminde hiçbir mesele, anlaşmazlık olmamıştır, olmaması gerekir ve olmayacaktır. Azerbaycan`da devlet, dini kurumlara yardım, özellikle mali yardım yapmaktadır. 2003 yılından bu yana resmi verilere bakıldığında 250`ye yakın cami inşa edilmiş veya restorasyonu yapılmıştır. Bu camilere Bibiheybet, Tezepir, Ejderbey, Heyder camilerini, İmamzade dini, tarihi, medeni merkezini ve başkalarını örnek vermek mümkündür.

Devlet, aynı zamanda Ortadoks, Katolik, Alban kiliselerinin, sinagogların inşası ve restorasyonunda da desteğini esirgememiştir. 1920 yılında Sovyetler döneminde kapatılan Rus Provaslav (Ortadoks) cemaatine ait Jen Mironoset kilisesi, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra devlet tarafından Rus-Provaslav kilisesine verilmiştir. Bu yapıtı Azerbaycanlı iş adamı A. Gurbanov tarafından restore edilmiştir. 2001 yılında Azerbaycan`a ziyarete gelen Moskov ve Umumrusya Patriarkı II. Aleksı mabede baş katedral statüsü vermiştir.

Son yıllarda Bakü`de ve Azerbaycan`ın çeşitli bölgelerinde Rus Provaslav, Gürcü Provaslav, Alban Udi, Alman Lüteran kilise ve mabetleri, Yahudi sinagogları tamir ve restorasyonundan sonra dindarların ibadetlerine açılmıştır. 2008 yılında Bakü`de Roma-katolik kilisesi inşa edilmiştir. Devletin maliye yardımlarıyla 2002 yılında Avrupa Yahudileri, 2012 yılındaysa Dağ Yahudileri için sinagoglar inşa edilmiştir. Tüm bunların yanı sıra, günümüzde gelenek halini alan 16 Kasım Uluslararası Tolerans Günü kutlaması Güney Kafkasya bölgesinde ilk defa Azerbaycan`da kutlanmıştır. 1999 yılında ilk defa H. Aliyev`in teşebbüsüyle bu günde ülkedeki tüm dinlerin temsilcileri biraraya gelmişlerdir.

Diğer bir resmi gelenek halini alan organizasyon da Ramazan ayında düzenlenen Kafkas Müslümanları Dairesi başkanı Allahşükür Paşazade`nin ev sahipliğini yaptığı, Cumhurbaşkanın özel davetli olduğu ve tüm dini cemaatlerin liderlerinin katıldığı iftar yemeği organizasyonudur.

Kısacası, tarih boyunca bu coğrafyada bulunmuş devletler, çoketnoslu yapıya sahip devletler olmuşlardır. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti`nde 60'dan fazla milli ve etnik azınlık temsilcisi bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti`nde yaşayan milli azınlıkların hak ve özgürlükleri Ana Yasa (Devlet Dili 21. Madde 2.fıkra), (Eşitlik Hukuku 25. Madde 3. fıkra), (Milli Mensubiyet hukuku 44. Madde 1-2. fıkralar), (Ana Dilini kullanma hukuku 45. Madde 1-2 fıkralar, Fikir ve söz/konuşma özgürlüğü 47. Madde 1-2-3. fıkralar), (Hakimlerin bağımsızlığı, adalet muhakemesinin gerçekleştirilmesinin temel prensip ve şartları, adalet muhakemesinin gerçekleştirilmesinin temel prensip ve şartları 127. Madde 10. fıkra) ve diğer mevzuatla korunmaktadır (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995).

Aynı zamanda Azerbaycan, milli azınlıkların korunmasıyla ilgili birçok uluslararası sözleşmelere katılmıştır. Avrupa Konseyi'nin "Milli Özgürlüklerin Savunulması" hakkında Çerçeve Konvansiyonu Hükümet tarafından 1 Şubat 1995 tarihinde imzalanmış ve 16 Haziran 2000 tarihli kanunıyla onaylanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti 26 Kasım 2009 tarihli kanunla UNESCO'nun "Kültürel Kendini İfade Çeşitliliğinin Korunma ve Yayılmasına dair" uluslararası sözleşmesine katılmıştır. Bu Konvansiyon da Azerbaycan`da 15 Mayıs 2010 tarihinden itibaren geçerli olmuştur.

28 Aralık 2006 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti`nde İnsan Hakları ile ilgili olarak Milli Faaliyet Planının onaylanması hakkında *Kararname, milli azınlıkların kültürlerinin korunması ve gelişmesi amacıyla* 27 Aralık 2011 tarihli Kararname ile Azerbaycan Cumhuriyeti`nde hak ve özgürlüklerinin savunulmasının verimliliğini artırmak adına Milli Faaliyet Planı oluşturulmuştur.

Günümüzde Azerbaycan`da milli azınlıkların farklı meseleler, özellikle onların etnik-kültürel değerlerinin korunmasıyla ilgilenen 50'ye kadar sivil toplum

kuruluşları, milli kültür merkezleri, birlikleri faaliyette bulunmaktadır. Bu kurumlar, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yanında “Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Desteği Konseyi”ne kendi projeleriyle başvuru yaparak maliye yardımları alabilmektedirler. Bunun yanı sıra, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yanında Kitle İletişim Araçlarına Devlet Yardımı fonunun yardımıyla milli azınlıkların dillerinde yayımlanan basın kuruluşlarına maliye yardımları yapılmaktadır. Günümüzde Azerbaycan`da yaşayan milli azınlıkların dilinde 15`den fazla gazete, dergi yayımlanmaktadır.

Azerbaycan Radyosu`nda Kürt, Lezgi, Talış, Gürcü, Ermeni dillerinde devlet bütçesinden desteklenerek yapılan radyo programları mevcuttur, ayrıca milli azınlıkların yoğun yaşadığı bölgelerde 5 yerli teleradyo kanalı faaliyet göstermektedir. Lezgice “Samur”, “Gusar” (Azerbaycan ve Lezgi dillerinde) gazeteleri, “Çırag” ve “Alam” dergileri (Azerbaycanca ve Talış dilinde), “Kınalık” gazetesi(Kınalıkça-Guba) “Şelale” (Gakh) gazetesinde Gürcüce sayfa, Kırmızı Kasabada (Guba) Yahudi cemiyetinin Birlik”, “Yedinstvo” gazetesi ve “Gudyal” dergisi yayımlanmaktadır. “Denge Kürt” gazetesi, “Renayi” Kürt Kültür Merkezi, “Vestnik”, “Ok” gazeteleri Azerbaycan`daki Rus Cemiyetinin “Sodrujestvo-sodrujestvo”, “Akkord”- Azerbaycan-Bulgaristan Dostluğunun Gelişmesi Yardım Birliğinin “Vısnik”- Azerbaycan`da Ukrayna Cemiyetinin sürekli yayım organlarıdır (Abdulla, K., Nəcəfov, E., Məmmədov, A., İmanov, K., Nağısoylu, M., Məmmədzadə, İ. və başqaları, 2017).

Azerbaycan`da eğitim dili Rusça olan 300`den fazla orta okul vardır. Devlet ve özel yüksek okullarında Rusça eğitim almak için bölümler vardır. Bununla birlikte eğitimi Lezgice olan 108 sınıf (I-IX. sınıflar), Talışca olan 225 (I-IV. sınıflar) sınıf vardır. Azerbaycan`da çokkültürcülüğü devlet politikası olarak geliştirmek ve uygulamak adına Cumhurbaşkanı İ. Aliyev`in 28 Şubat 2014 tarihli Kararname ile Azerbaycan Cumhuriyeti Milletlerası, Çokkültürcülük ve Dini meseler üzere Devlet Müşavirlik Hizmetini oluşturmuştur. 15 Mayıs 2014 tarihli Yönetmelikle ise Bakü Uluslararası Çokkültürcülük Merkezi kurulmuştur.

Cumhurbaşkanının 11 Ocak 2016 tarihli Kararnamesiyle 2016 yılı Azerbaycan`da “Çokkültürcülük Yılı” ilan edilmiş 11 Mart 2016 tarihli Karanameye göreyse “Çokkültürcülük Yılı”nın yol haritası belirlenmiştir.

3.3.1. Azerbaycan`da Dini Çeşitlilik

Azerbaycan`da yaşamış en eski monoteist dinlerden biri Yahudiliktir. M. Ö. 8. Yüzyıl`da ortaya çıkmış bu dinin İslam ve Hristiyanlıktan en önemli farkı milli din olmasıdır. Dağ Yahudilerinin Azerbaycan`a gelmeleriyle ilgili birçok rivayet vardır. 18. Yüzyıl`da Dağ Yahudilerinin yoğun yerleşim alanı Guba hanlığı olmuştur. Uzun süre buradaki Yahudi kasabası bölgede Dağ Yahudilerinin en büyük yaşam bölgesi olarak biliniyordu. Tesadüf değildir ki, o dönemde bu kasaba “Kafkas`ın Yeruselimi” adıyla anılmış ve burada 3 sinagog inşa edilmiştir. Azerbaycan`da Yahudilerin yoğun yaşadığı bir diğer bölge Oğuz ilidir. Günümüzde İran`ın Gilan eyaletinden olan Yahudiler 17. Yüzyıl`da buraya göç etmiş ve komşu Yahudi köyleriyle kaynaşmışlardır.

19. Yüzyıl`ın ikinci yarısında Abşeron`da yaşanan “petrol gelişmeleri” sonucunda Bakü Rusya İmparatorluğu`nun Güneydeki en büyük sanayi şehrine dönüşmüştür. Bu dönemde Azerbaycan`ın çeşitli bölgelerinden Dağ Yahudileri Bakü`ye akın ederek Bakü`nün milli-etnik yapısını zenginleştirmiştir. Sovyet döneminde de Yahudiler zorluklarla da olsa kendi dinlerini ve geleneklerini korumayı başarmışlardır. Bağımsızlıktan sonra tüm azınlıklar gibi, devlet tarafından onların kültürleri, dinlerinin yanı sıra hak ve özgürlüklerinin korunması yolunda adımlar atılmış, kültürlerini yaşatma ve geliştirebilmeleri için devlet tarafından yardımlar yapılmıştır. Günümüzde Bakü`de, Guba ve Oğuz illerinde 6 sinagog, Gence ve Sumgayıt şehirlerinde Yahudi dini cemiyetlerine ait ibadethaneler faaliyette bulunmaktalar. Kırmızı Kasabada Dağ Yahudilerine ait 200 yıllık sinagog restore edildikten sonra, 2010 Ekim ayında ibadet için açılmıştır. 2010 Ekim ayının 27`sinde Cumhurbaşkanı İ. Aliyev`in teşebbüs ve desteğiyle, Bakü`de devlet bütçesinden finanse edilen sinagogun inşasına başlanmış, 5 Nisan 2011 tarihinde de açılışı gerçekleştirilmiştir.

Dağ Yahudilerinden sonra Azerbaycan'a göç eden en eski Yahudi Cemiyeti Gürcistan Yahudileridirler. Onlar eski zamanlardan Gürcistan'da yaşayan Gürcüce konuşan Yahudi cemiyetleridirler. Bazı kaynaklara göre, Yahudilerin Kartli ve İberyâ`da yerleşmeleri M. Ö. 8. Yüzyıl'ın sonlarına, yani Birinci Mabedin dağıtıldığı bir hayli Yahudinin esir alınarak Yeni Babil Haldey çarlığına götürüldüğü döneme tesadüf etmektedir.

1899 yılında Rusya İmparatorluğu İçişleri Bakanlığı Yahudilere İcma vergisi olarak yılda 25 rubley ödemeleri şartıyla Bakü`de sinagog inşa etmelerine izin vermiştir. Sinagog'un inşasına Bakü'deki Yahudi icmasına bu paranın toplanması için Derbent, Guba, Şamahı, Şeki, Gence şehirlerindeki yahudiler yardım etmişlerdir. Maddi yardımların toparlanmasında Azerbaycanlı petrol sanayicileri ve hayırseverlerin de katkıları olmuştur. 1995 yılından günümüze ülkede yaşayan Yahudiler her yıl kendi yılbaşları olan- Roş ha-Şana bayramını kutlamaktalar ve her yıl Cumhurbaşkanı icmalara bayram mesajı yollamaktadır.

Azerbaycan'daki Yahudi cemiyetlerinden bir diğeri Avrupa Yahudileridir. (Aşkenaziler) Aşkenazi terimi orta asırlarda Yahudilerin Avrupa topraklarına, daha net söylenecek olursa, günümüzde Almanya'ya verdikleri isimden gelmektedir. Şöyle ki, Yahudi geleneğinde Yasef'in (Nuh Peygamber'in oğlu) torunu efsanevi Aşkenaz'ın sülalesi Almanya topraklarında yerleştiğinden Yahudiler bu bölgeye bu ismi vermişlerdir. Zaman ilerledikçe bu ad subetnik kavram olarak sadece o bölgedeki (Almanya) Yahudileri için değil, onların soyundan olanlara ve diğer Avrupa topraklarına göç eden Yahudiler için de kullanılmıştır.

Kendilerine özgü özellikleriyle Yahudilerden farklı olan Avrupa Yahudilerinin teşekkül tarihi de birçok araştırmaya konu olmuştur. Bilim insanları linguistik, genetik, antropoloji ve tarihi araştırmalara dayanarak, Aşkenazilerin çokasırlık süreçte çeşitli Yahudi asıllı ahalinin karışık göçü sonucunda Polonya arazisinde, daha net, Visla nehrinin yukarı bölgelerinde, yaklaşık 700-800 yıl öncesinde şekillendiğini söylemektedirler (Ehrlich, 2009).

Azerbaycan`da Avrupa Yahudilerinin yerleşmesi 19. Yüzyıl'a tesadüf etmektedir. 1826-1828 yıllarını kapsayan II. Rusya-İran savaşının Türkmençay anlaşmasıyla bitmesi sonucunda Çar Hükümetinin Kafkasya'da güçlenmesi Aşkenazilerin Azerbaycan'da yerleşmesine sebep olmuş, bu süreç 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında daha da ivme kazanmıştır.

1897 yılında Bakü`de yaklaşık 2500'e yakın Yahudi yaşıyordu ve onların çoğu Avrupa Yahudisiydi. 1913 yılındaysa bu sayı 10 000'e ulaşmaktaydı. Diğer Yahudi cemiyetlerinin yaşadığı bölgelerde olduğu gibi, 1910 yılında Bakü'de sinagog inşa edilmiş ve burası Avrupa Yahudileri için sadece ibadet yeri olmamış, aynı zamanda eğitim aldıkları bir yere çevrilmiştir.

20. Yüzyıl'ın başlarında Bakü`de Avrupa Yahudileri siyasal ortama da aktif şekilde katılım sağlamış, siyasi partiler kurmuşlardır. Örneğin Rus İmparatorluğu'nun Batı Guberniyalarından, özellikle Yahudilere karşı kısımlar düzenlenen yerlerden gelen Aşkenazlar o dönem şartlarına uygun olarak Azerbaycan'da "Poaley Sion" (Sion İşçileri) isimli siyasi partiyi kurmuşlardır (Ehrlich, 2009). Bu parti etrafına, işçileri aydınları, zanaatkarları ve küçük burjuvazinin temsilcilerini toplamıştı. Sovyetler döneminde Bakü`de Avrupa Yahudileri dini cemiyeti ve sinagogu olsa da, cemiyetin kısıtlı sayıda üyesi olmuştur. 2002 Bakü'de Aşkenaziler için büyük ve ihtişamlı sinagog inşa edilmiştir. Bu sinagog Doğu Avrupa'daki en büyük Yahudi mabetlerindedir.

Tahmini rakamlara göre, Azerbaycan'da 16.000 Yahudi yaşamaktadır. Azerbaycan'da Azerbaycan- İsrail Dostluk Merkezi, Sohknut Yahudi Ajansı, "Coynt" ve "Vaad-L-Khartzola" isimli Yahudi geleneklerinin korunması ve muhafazasıyla ilgilenen komiteler, dini okullar, Yahudi cemiyetlerinin kültür merkezleri, "Yeva Kadın Cemiyeti" ve diğer sivil toplum kurumları, faaliyette bulunmaktadır. Aynı zamanda Bakü Devlet Üniversitesi'nin Oryantalizm Fakültesinde İbranice öğretilmektedir. Üstelik, Bakü'de yaşayan Yahudi çocukları için H. Aliyev Fon'u ve "Or-Avner Uluslararası Fonu" tarafından "Toleransın adresi- Azerbaycan" projesi kapsamında "Khabad Or-Avner Eğitim Merkezi" inşa edilmiştir ("Khabad -Or-Avner" Education Centre, 2010). 4 Ekim 2010 tarihinde

Cumhurbaşkanı İ. Aliyev ve Başkan yardımcısı M. Aliyeva okulun açılışına katılmışlardır.

Azerbaycan`da yaygın dinlerden biri de Hristiyanlıktır. Ülkede hali-hazırda Hristiyanlığın her kolu temsil edilmektedir: Protestant, Provaslav ve Katolik Azerbaycan`da Hristiyanlıktan söz ederken Kafkas Alban kilisesi ve onun tarihine gitmek gerekmektedir. Alban kilisesinin sadece Kafkasya`da değil, Hristiyan dünyasında da en eski kiliselerinden olduğu bilinmektedir.

8. Yüzyıl`da yaşayan Alban (eski Albanya devleti şimdiki Azerbaycan Cumhuriyeti) tarihçisi Musa Kalankatlı “Ağvan ülkesinin tarihi” eserinde başkenti önce Gebele, sonralar Partav (günümüzde Berde) şehri olan Kafkas Albanyası Hristiyanlığın yayıldığı ilk ülkelerden biri olduğunu yazmıştır (Kalankatuklu, 1993). Burada 2. Yüzyıl`ından başlayarak ilk Hristiyan cemiyetleri ortaya çıkmıştır. 4. Yüzyıl`ın ilk yarısında (313 senesi) Arşakiler soyundan olan Alban çarı Urnayr Hristiyanlığı devlet dini olarak ilan etmiştir.

8-13. Yüzyıllar`da lokal faaliyetde bulunan Hristiyan mabetleri ülkede bu dini koruyup kollamaya çalışan en önemli dini örgütlere dönüşmüşlerdi. Kafkasya`da faaliyette bulunan Gum (Gakh), Hotaveng (Kelbecer), Genceser (Ağdere) ve başka Alban mabetleri buna örnek olarak verilebilir.

Kafkasya`nın Rus İmparatorluğu tarafından işgalinden sonra Alban kilisesinin kendi bağımsızlığını korumak şansı daha da azalmıştır. Çar Hükümeti Ermeni katolikosluğuna bir takım öncelikler tanıyarak onun Alban kilisesinin ve patriarlığının bağımsızlığını iptal ederek Ermeni kilisesinin yönetimi altına verilmesi talebini kabul etmiştir. Sonuç olarak, 1836 yılında “Rusya Kutsal Sinodu”nun özel fermanı ve imparator I.Nikolay`ın tebliğiyle ayrıca nizamnamesi, mahsusi ayinleri olan Alban Hristiyan kilisesi iptal edilerek, onun arşiv evrakları da dahil olmakla tüm malvarlığı Ermeni-Grigoryan kilisesine verilmiştir (Orucov, 2012).

Zaman içerisinde Alban ahali de dini-etnik asimilasyona uğramıştır. Düzlük arazilerde yerleşmiş ahali İslamı kabul ederek Müslümanlaşmış, Küçük Kafkas`ın güney-batısında yaşayan Alban ahaliyse monofizit Ermeni-Grigoryan dininin

etkisi altında kalarak Ermenileşmiştir. Küçük Kafkasya'nın kuzey doğu bölgesinde yaşayan ahaliye diofizit Gürcü- provaslav kilisesinin etkisiyle Gürcüleşmiştir.

Pravoslavluk (Ortodoksluk) Azerbaycan'da 19. Yüzyıl'ın başlarında, çarlık Rusyası'nın göç politikası sonucunda yayılmıştır. Bakü'de ilk Provaslav kilisesi 1815 yılında açılmıştır. Bu karar Şamahı eyaletinde Rus birlikleri başkomutanı N. F. Rtişşev'in kararnamesiyle hukuken onaylandıktan sonra Rus birlikleri için para toplanmıştır. Ancak yapım süreci uzun zaman alacağı için dindarların geçici ibadet yerine ihtiyaç duyulduğundan o dönemler, Kız Kulesi (Qız Qalası) yakınlarında erzak dükkanı olarak kullanılan eski cami binası "Kutsal Nikolay" ismiyle provaslav kilisesine çevrilmiş, Tiflis'ten davet olunan David İvanov isimli papaz burada dini ayinleri yönetmiştir. Daha sonra bu kilisenin yerini 1850-1858 yıllarında inşa edilen yeni "Kutsal Nikolay" kilisesi almıştır (Orucov, 2012). Eski kilise kullanılamaz hale geldiğinden önce kapatılmış, daha sonra 1892 yılından sonra tamir edilerek küçük kiliseye çevrilmiştir. Bunlarla birlikte bu dönemde Bakü'de Bayıl donanma ve askeri daire kiliseleri de faaliyet göstermiştir.

19. Yüzyıl'ın 2. yarısında ülkede yaşanan petrol zenginliğinden sonra Rusya İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde uzman ve amale iş gücünün akın etmesiyle Azerbaycan'da Rus Provaslav Hristiyanlığı'na ibadet eden ahalinin sayısı çoğalmıştır. Doğal olarak mevcut durumda daha büyük kiliselerin inşası zaruri olmaya başlamıştır.

1888-1889 yıllarında Bakü'de Aleksandr Nevski kilisesi yapılmıştır. Bu kilise 19. Yüzyıl'da Güney Kafkasya bölgesinde en büyük Provaslav kilisesiydi. Sovyetler kurulduktan sonra diğer dini mabetler gibi Rus Provaslav kiliselerin de sayısı azalmış, dindarlar takiplere maruz bırakılmıştır.

Bağımsızlık kazanıldıktan sonar vicdan özgürlüğünün beyanı üzerine, farklı dinlere bağımsız faaliyetleri için izin verilmiştir. Moskov ve Ümumrusya Patriarkı II. Aleksin ve Rus Pravoslav Kilisesi'nin Kutsal Sinodu'nun 28 Aralık 1998 tarihli kararıyla Bakü ve Hazar Havzası Yeparkhı yeniden oluşturuldu ve başına Aleksandr İşein yepiskop tayin edildi.

2001 yılı mayıs ayında II. Aleksî Azerbaycan'ı ziyaret etti, Bakü ve Hazar havzasını dolaştı ve 2005 yılında ise ikinci bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu sefer çerçevesinde II. Aleksî Cumhurbaşkanı İ. Aliyev tarafından Rus ve Azerbaycan halkları arasındaki ilişkilere verdiği katkıdan dolayı "Şöhret" madalyası ile ödüllendirilmiştir. Patriark da Aliyev'i Rus Pravoslav Kilisesi'nin en yüksek ödülü olan kutsal Sergiy Radonejski ödülüyle onurlandırmıştır.

2011 yılında Bakü ve Hazar havzası yeparkiyasının ismi Rus Pravoslav Kilisesinin Kutsal Sinodunun kararıyla değiştirilerek Bakü ve Azerbaycan Yeparkhiyası olarak adlandırılmıştır. Günümüzde bu Yeparkhiyanın serencamında 5 kilise ve 1 ibadet evi bulunmaktadır. Aynı zamanda Cumhurbaşkanı İ. Aliyev'in gösterişleriyle inşa edilmiş ve 5 kasım 2013 yılında açılış töreni yapılan Pravoslav Dini Kültür Merkezi de faaliyette bulunmaktadır.

Azerbaycan'da Hristiyanlığın diğer büyük kolu olan- Katoliklik 14. Yüzyıl'ın başlarında yayılmaya başlamıştır. 1320 yılında Fransız rahip Jurden de Severak Bakü'de ve diğer Azerbaycan'ın şehirlerinde bulunmuştur. Araştırmacılar aynı dönemde Katolik kilisesine mensup Fransiskan ordeni rahibi Oderik de Pardenonun da Azerbaycan'da olduğunu söylemiştir. Tüm bunlara rağmen, Azerbaycan'da katolik cemiyetlerinin gelişim dönemi 18. Yüzyıl'a tesadüf ediyor. Bu dönemde Roma - Katolik Kilisesine mensup Karmetiler (12. Yüzyıl'da ortaya çıkmış Katolik rahip ordeni), Dominikanlar (13. Yüzyıl), Avgustiniler (13.Yüzyıl), Kapusinler (16.Yüzyıl) ve Yezuitler (16.Yüzyıl) ordeninin mensupları Bakü, Şamahı, Gence, Nahçıvan, Tebriz ve başka şehirlerde kiliseler ve eğitim yerleri kurmuşlardır.

Rus İmparatorluğu'nun işgalinden sonra tüm katolik gruplar faaliyetlerini durdurmuş, ancak 19. Yüzyıl'ın 2. yarısı- 20. Yüzyıl'ın başlarına kadarki zaman diliminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Çünkü bu dönemde Azerbaycan'da katolik dinine ve Batı kiliselerine mensup yabancıların sayısı hızla artmaktaydı.

Bunun sebebiyse, Bakü'deki "Petrol zenginliği", Polonya isyanı katılımcılarının ve Rus İmparatorluğu'nun tüm bölgelerinden olan katoliklerin Kafkasya'ya sürgün

edilmesi idi. Bakü'deki ilk katolik prihodu (kilise) 1850'li yıllarda Rus birlikleri tarafından katolik subayların Kafkasya'ya sürgün edilmesiyle oluşturulmuştur.

19. Yüzyıl'ın 80'li yıllarında Bakü'de katoliklerin sayısı 1.000 kişiyi aşmıştı. Bakü prihodu bu dönemde bağımsızlaşmıştı. Daha sonra Kutsal Meryem'in Bakire Hamileliği şerefine kilise (1895) inşa edilmiş ve onun faaliyeti 1900 yılında Çar fermanıyla resmileştirilmiştir. Bu kilise Sovyetler döneminde 1931 veya 1934 yılında dağıtılmıştır, Papaz Stefan Demirov'sa gizlice dini ritüeller yaptığı için haps edilerek kurşuna dizilmiştir.

Sovyetler dağıldıktan sonra, 1992 yılında Azerbaycan'da katolik cemiyeti faaliyetini sürdürmüştür. Bu konuda bir grup katolik Vatikan'a mektup yazarak ibadetleri için papaz talebinde bulunmuştur. 1996-1997 yıllarında Vatikan'ın Tiflis'deki elçiliğinin müsteşarı Timon Kmeleski meseleyle ilgili olarak Bakü'ye gelmiş ve ilgili kişilerle görüşmüştür. Nihayet, 2 Nisan 1999 Azerbaycan'da katolik cemiyeti resmi kayıtlara geçmiştir.

23 Mayıs 2002 tarihinde dönemin dini lideri Papa II. Yohann Pavel Azerbaycan'daki Katolik Kilisesini ziyarete gelmiştir. Bu sefer sonrasında dönemin Cumhurbaşkanı H. Aliyev'in talimatlarıyla katoliklerin kilise inşası için toprak belirlenmiş, 2004 yılında Azerbaycan'a gelen Vatikan temsilcisi Cardinal Toran katolik kilisesinin geleneklerine uygun olarak bu araziye kutsamıştır. Bir yıl sonra ülkeye ziyarette bulunan katolik kilisesinin temsilcisi Cardinal Kresçensio Sepe Cumhurbaşkanı İ. Aliyev tarafından ağırlandı.

Kutsal Meryem'in Bakire Hamileliği anısına inşa edilen kilisenin inşası 2007 yılının şubat ayında bitmiştir. Aynı yılın nisan ayında katolik kilisesinin Güney Kafkas sorumlusu Havarî Nunsisi arkyepiskop Klaudio Gudjerotti yeni kiliseyi onaylamış ve ilk ayini yapmıştır. Resmi açılışta, Vatikan devlet resmisi Cardinal Tarçizio Bertone'nin Mart 2008'deki ziyareti sırasında gerçekleşmiştir.

Kilise 2009 yılından günümüze H. Aliyev Fonu'yla işbirliği yapmaktadır. Hristiyanlığın 3.cü büyük kolu- Protestanlığın Azerbaycan'da yayılması 19. Yüzyıl'ın ilk yarısına tekabül etmektedir. O dönemde Lüteran Almanların Çarlık Rusyası'na özellikle, Güney Kafkasya'ya yerleştirilmesine başlanılmış,

günümüzde Göygöl (Yelenandorf) ve Şemkir`de (Annenfeld) Alman kolonileri kurulmuştur. Bu şehirlerdeki Lüteran kiliseler günümüzde de korunmaktadır.

19. Yüzyıl`ın sonu- 20. Yüzyıl`ın başlarında Alman sanayicilerinin Azerbaycan`a gelmesiyle Gedebe ve Bakü`de Lüteran kiliseleri inşa edilmiştir (Абдуллаев, 1992). 1899 yılında Bakü`de inşa edilen Lüteran kilisesi 2010 yılında Cumhurbaşkanı İ. Aliyev`in kararnamesiyle restore edilmiştir. Günümüzde Azerbaycan`da Protestanlığı temsil eden “Kurtarıcı Yevangelik Lüteran”, “Yeni Hayat”, “Hayat Sözü”, “Yahova`nın Şahitleri” ve başka dini cemiyetler faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Aynı zamanda 19. Yüzyıl`ın 30`lu yıllarından başlayarak Rusya İmparatorluğu`nun merkez bölgelerinden slavdilli ahalinin Güney Kafkasya`ya yerleştirilmesi sonucunda Azerbaycan`da yerleştirilmiş Molokanlar da günümüzde faaliyetlerine devam etmektedirler. Molokanlar, genellikle Şamahı, İsmayılı, Göygöl, Gedebe, Guba, Celilabat, Lenkeran, Masallı ve diğer bölgelere yerleşmişlerdir. Günümüzde Bakü ve Sumgayıt şehirlerinde, ayrıca Gobustan`da ve Hilmilli köyünde, İsmayılı ilinin İvanovka kasabasında resmi Molokan dini cemiyetleri faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Bağımsızlıktan sonra Bahai dini cemiyeti yeniden yapılanarak, devlette kayıtlara geçmiş, aynı zamanda Krişna şüuru dini cemiyeti yaratılmıştır. Günümüzde ülkede her iki cemiyetin üyeleri bulunmaktadır.

İslam Azerbaycan coğrafyasında, tarihinde, kültüründe, maneviyatında derin izler bırakmış dinlerdendir. Azerbaycan tarihinin 14 Yüzyıllık dönemi İslam diniyle ilişkilidir. Azerbaycan`ın İslamla ilgili önemli noktalarından biri de, bu dinin Kafkasya`da Azerbaycan aracılığıyla yayılması gerçeğidir. Azerbaycan`da İslamın yayılması 7. Yüzyıl`da (639) başlamıştır. Tarihçiler bu dönemi de birkaç aşamaya ayırmaktadırlar. Birinci aşama 7. Yüzyıl`ın ortalarından 8. Yüzyıl`a kadar olan İslam fütuhatları dönemidir. Savaşta mağlup olan Azerbaycan`ın Marzban`ı İsfendiyar ibn Ferrukhzat Araplarla barış anlaşması imzalamıştır. Bu dönem Araplar Erdebil, Tebriz, Nahçıvan, Beylegan, Berde, Şirvan, Muğan ve Aran`ı feth ederek, Hazar boyunca Derbend`e kadar ilerlemişlerdir. Bazı tarihi

kaynaklara göre halife Ali'nin döneminde artık Azerbaycan'ın büyük bir kısmı İslamı kabul etmiştir (Bünyadov, 2007). Fetihler döneminde İslam birçok yerde barışçıl yollarla, bazı yerlerde de silah gücüyle yayılmaktaydı. Araplar feth ettikleri arazilerde ahaliye vergi koyar, barış anlaşmaları imzalayıp feth'e devam ederlerdi. Ahali vergi vermekten vazgeçtiklerindeyse, yeniden geri döner, ahalinin İslamı gönüllü kabul etmek isteyen kısmına dokunmazlar, diğer dinden olanlardan cizye vergisi alır, vergi vermeyip İslamı kabul etmek istemeyenlerle ise savaşırldı. Bu aşamanın sonuna doğru 705 yılında Alban devleti çöktü ve Alban kilisesi bağımsızlığını kaybetti.

II. aşama 8. Yüzyıl'ın başlarından Batı İran ve Irak'ta Büveyhilerin iktidara gelmesine kadarki dönemi kapsamaktadır. Abbasiler İmparatorluğu'nun parçalandığı dönemde Azerbaycan'da bir sıra bağımsız feodal devletler oluştu ve onlar hilafete itaat etmek istemediler. Bu devletler Şirvanşahlar, Şeddadiler, Saciler ve Revvadiler devletleriydi. Bu aşamada Azerbaycan topraklarında putperestlik, zerdüştlük önemini kaybetti, Yahudilik mevcudiyetini korumayı başardı. Alban kilisesi bağımsızlığını geri kazandı, ama eski nüfuzunu kaybettiği için ayinler Ermenice yürütölmükteydi (Bünyadov, 2007).

III. aşama Büveyhilerin iktidarı dönemini (935-1055) kapsamaktadır. Bu dönemde mutedil şiiilik Azerbaycan'da yayılmaya başlayarak Derbent'e kadar ilerlemiştir. Sunni hanefi ve şii imamı mezhepleri önde gelen mezhepler olmuş ve sufilik kendine bir hayli mürit bulmuş, Azerbaycan'da sufi yapıtlar ortaya çıkmıştır.

IV. aşama Selçuklar dönemini kapsamaktadır (11-13. Yüzyıllar). 11. Yüzyıl'ın ortalarında Azerbaycan'da ortaya çıkan yeni devletlerarası çekişmeler yaşanmaktaydı ve bu durum onları dış tehditlere karşı savunmasız kılıyordu. Bu dönemde Selçuklular İmparatorluğu kuruldu ve Azerbaycan da dahil olmak üzere birçok bölgeler onun etki alanına dahil oldu. Bu aşamada sunnilik bölgede güçlendi, şiiiliğin ağırlığı zayıfladı, şafilik önde gelen mezhepe dönüştü ve sufilik daha geniş bölgelere yayıldı.

V. aşama Moğol istilaları dönemi (13-15. Yüzyıllar) ile bağlantılıdır. Bu dönemde Azerbaycan'ın bir sıra şehirleri, Gence ve Şemkir tamamilen darmadağın edildi.

Bakü, Tovuz ve diğer şehirler Moğolların işğali altına geçti. Bu dönemde Azerbaycan`da sufilik yayıldı ve güçlendi. Bu aşamada Abdülhasan Aliyyül-Ala, Nesimi ve Sufi Halvetiye tarikatının II. Piri Seyyit Yahya Şirvani Bakuvi Halveti meşhurlaştırmıştır. Sonralar, birçok sufi tarikatı, aynı zamanda Nakşibendiye Azerbaycan ve Azerbaycan aracılığıyla Kuzey Kafkas`a yayılmıştır. VI. aşama Safevilerin ve 16. Yüzyıl`dan başlayarak Osmanlıların iktidar dönemlerine denk gelmektedir.

3.3.2. Çokkültürcülüğün Anayasal Hukuki Temelleri

Çokkültürcülük, kendi teorik zeminini oluşturan liberalizm felsefesinden farklı olarak, yalnızca bireylerin değil, toplumdaki grupların da mevcut haklarını korumaya yönelik bir politikadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 5.ci maddesi, 18.ci (Din ve Devlet), 21.ci (Devlet dili), 25. (Eşitlik Hukuku), 45.(Ana dilini kullanma hukuku) ve 48.(Vicdan özgürlüğü hukuku) maddeleri toplumda mevcut olan etno kültürel, linguistik ve dini çeşitliliğin göstergesidir. Anayasada insan hak ve özgürlüklerinin korunmasına devletin garantör olarak belirtilmesi (26. madde) ülkede çokkültürcü güvenliğin temininin hukuki teminatı olarak düşünülebilir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995).

Anayasa`nın 18.ci maddesi devletin dine karşı ilişkisini ortaya koymaktadır. Azerbaycan`da din devletten ayrıdır ve hiçbir din resmi devlet dini olarak kabul edilmemiştir. Her ne kadar anayasal olarak ülkede dini özgürlükler belirlenmiş olsa da insanı küçük düşüren ve hümanizme zıt olan dini cereyanların yayılması yasaktır. Eğitim sistemiyse dünyevidir/ laikdir.

Azerbaycan`da tüm dini kurumlar devlette kayıtlı oldukları için tüzel kişi olarak faaliyette bulunabilirler. Herkesin vicdan özgürlüğü hukuku Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk kanunlarında tesbit edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cezaların İcrası Mevzuatının 13.cü maddesine göre, "Mahkumların, askeri hizmet yapanların statüsü hakkında" 25 Aralık 1991 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti kanununun 7.ci maddesine göre, askeri görev yapanların hahishane ve

askeri birliklerde vicdan özgürlüğünün temini, ait oldukları kurumlara bir görev olarak verilmiştir.

Anayasada tüm milli ve etnik azınlıklara, bir-birleriyle ve kurucu unsurla ilişkilerde eşitlik hukuku verilmiş olmakla birlikte, Ana Yasa'nın 44.cü maddesinde herkesin milli mensubiyetini korumak hukuku da tesbit edilmiştir. Buna göre, hiçkimse milli mensubiyetini değiştirmeye zorlanamaz, herkes kendi mensubiyetini seçmekte özgürdür ve devlet kurumları bir şekilde özgürlüğü kısıtlayamazlar.

Milli mensubiyetin özgürce seçilmesinden başka, devlet aynı zamanda herbir şahsın kültürel özgünlüğü (orjinalliği) hukukuna da teminat altına alınmıştır. "Kültür hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasasının 8.ci maddesinde herkesin kendi milli kültürel orjinalliğini koruma, manevi, estetik ve diğer deyerleri özgürce seçmek hukuku vurgu yapılmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 109. (Takip), 111.(Irkçılık, apartehid), 283 (milli, ırksal, sosyal veya dini nefret ve düşmanlığın beslenmesi) maddeleri de Azerbaycan'da hoşgörü ortamında ortak yaşamın oluşturulmasının hukuki temellerini oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın devlet politikası olarak çokkültürcülüğün önemli göstergelerinden biri de toplumda linguistik çeşitliliğin mevcut olması ve devletin bu çeşitliliğin korunmasına yönelik politikalarıdır. Milli ve etnik azınlıklara ana dillerini kullanma hukuku, dileyen herkesin istediği dilde eğitim alma, yaratıcılıkla uğraşmak hakkı vardır. Hiçkimse ana dilini kullanma hakkından mahrum bırakılamaz.

Bununla birlikte, kültür konusu ile ilgili olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kanunlarında herkesin kendi yetenek ve ilgi alanlarına uygun olarak istediği faaliyeti seçme hakkı ile birlikte bireyin ve şahsın kültür veya akademik yayınlarda kullanacağı dili özgürce seçme hakkı da vardır.

3.3.3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dil Konusunda Çokkültürcülük

Azerbaycan'da farklı diller bulunmaktadır. Türk dilleri ailesini temsil eden ve devletin resmi dili olan Azerbaycan dilinden başka, farklı dönemlerde ülkeye göç

etmiş çeşitli halkların (Ruslar, Ukraynalılar, Tatarlar, Gürcüler, Mehseti Türkleri, Avrupa Yahudileri) kullandıkları diller istisna edilirse, Azerbaycan'da Hint-Avrupa dil ailesini temsil eden 6 dil (Kürt dili, Dağ Yahudilerinin dili, Tat dili, Taliş dili, Khalac dili, Ermeni dili), Kuzey Kafkas dil grubuna ait 8 dil (Avar dili, Budukh dili, Kınalık dili, Grız dili, Lezgi dili, Rutul dili, Sakhur dili, Udi dili) ile Kwartel dillerine ait bir dil (İngiloy dili) mevcuttur. Ethnologue sitesinde Azerbaycan'daki dillerle ilgili olarak Ek1' de sunulan harita verilmiştir.

Tüm milli azınlıkları dahil edecek olursak, Azerbaycan'da Hint-Avrupa, Sami-Hami, Türk ve Kafkas ailelerini temsil eden farklı dillerin mevcut olduğunu ve bu veya farklı düzeylerde kullanıldığı söylenebilir. 2009 nüfus sayımına göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki ahalinin % 8.4'ünü azınlıklar oluşturmaktadır.

Diller yapısının karmaşıklığı, aynı zamanda etnik azınlıkların daha çok olduğu sınır bölgelerinde gözlemlenmektedir. Sosyolinguistik araştırmalarda bu bölgelerin potansiel ayrılıkçı eğilimler açısından hassas bölgeler olduğu vurgulanmaktadır ve özellikle de post-emperyal devletlerde milli azınlıklarla ilgili çok "tedbirli" siyaset yürütülmesinin (örn. milli azınlıkların dillerinin yaygın alanlarda kullanılmasına izin verilmemesi) nedenleri bununla ilişkilendirilmektedir. Özellikle, S. Mey milli çatışmaların genellikle ilk aşamada dil hakları meselesiyle ilgili taleplerin üstünün örtüldüğünü vurgulamaktadır (May, 2003).

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ister yerli, isterse de yabancı araştırmacıların katılımıyla ülkede mevcut olan dillerin öğrenilmesi, yazıya alınması, alfabelerin oluşturulması, bu dillerin öğrenilmesi için ders kitaplarının yazılması gibi çalışmalara yer verilmiştir. Örneğin ABD'nin Yaz Dil Okulu'nun (SIL) teşebbüsüyle, Azerbaycan'da olan dillerin araştırılması başlatılmış ve araştırmacının sonuçları 2002 yılında Con Klifton'un redaktörlüğüyle, 2 ciltte yayımlanmıştır. Almanya'nın Volkswagen Fonu'nun ve ABD'nin Milli Bilim Fonu'nun (NSF) desteğiyle birkaç yıldır araştırmacılar tarafından Kınalık dilinin yazıya alınması ve resmileştirilmesi de yürütülmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 19 Aralık 2007 Kararıyla Kınalık köyü yasak bölge ilan edilmiş ve onun kültürü ve dili milli-kültürel değer olarak koruma altına alınmıştır.

Azerbaycan`daki etnik gruplarla ilgili araştırmaların önemli bulgularından biri de bu grupların dahilinde çift dilliğin uzun süre korunmasıdır (Garibova Jala and Asgarova Matanat, 2009). Malum olduğu üzere, eski SSCB topraklarında daha az yaygın olan dillerin büyük bir kısmı Sovyetler Birliği parçalandıktan sonra tehlikede olan diller listesine dahil edilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, SSCB zamanı Rusçanın “Sovyetleştirme” politikasının gerçekleştirilmesinde bir araç olarak kullanılması olmuştur. İttifakın oluştuğu ilk yıllarda yerli dillerin kullanımı desteklense de, sonraki dönemlerde Rusça ve Rusça araçlığıyla Sovyet ideolojisinin yayılması ve bir dile, bir kültüre sahip Sovyet insanının oluşturulması teşebbüsleri bu dillerinin kullanımlarını kısıtlamaktaydı. Aslında bu siyaset sadece azınlık halkların dillerini değil, egemen cumhuriyetlerin kurucu unsurların dillerini de tehlikeye sokuyordu. Bunun içindir ki, Sovyetler dağıldıktan sonra bu dillerin büyük bir kısmı “tehlikede olan diller” olarak belirlenmiş ve UNESCO`nun Kırmızı Kitabı`na dahil edilmiştir. Yine de vurgulamak gerekir ki, diğer post-sovyet hatta, post- emperyalist devletlere kıyasla Azerbaycan`da azınlık halkların kendi dillerini daha iyi korunduğu gözükmetedir. Ayrıca birçok araştırmada UNESCO`nun Azerbaycan`da “tehlikede olan diller” veya “ciddi tehlikede olan diller” kategorilerine ait ettiği bir sıra dillerin aslında durumlarının daha iyi ve kümелendiđi gruplardakilerden daha az tehlikede olduğu belirtilmiştir. Bu da bir kaç nedenle ilişkilidir. Sovyet döneminde Azerbaycan SSC dil konusunu kanunlarına dahil ettiren 3 egemen devletten biri olmuştur (Diğer iki devlet – Gürcüstan SSC ve Ermenistan SSC).

1921 ve 1937 Anayasalarında dille ilgili hiçbir meseleye dokunulmasa da, 1956 yılında Anayasada yapılan değişiklikte Azerbaycan SSC`de Azerbaycan dilinin devlet dili olması ibaresi değişikliğin temel sebebi olmuştur. 1978 ve 1995 Anayasalarında devlet dili, onun korunması geliştirilmesi hakkında ibareler yer almıştır.

Azerbaycan dilinin durumu SSCB döneminde diğer Sovyet cumhuriyetleri, özellikle Orta Asya cumhuriyeteri ve Baltik kıyıları cumhuriyetlerinden farklı olmuştur. Azerbaycan dili aktif kullanılan dil olmuştur ve özellikle periferikler Rusçanın etkisi altına girmemiştir. Sovyet döneminde azınlıkların dilleri

projelerde resmi ortamlarda, eğitimde kullanılmasa da bu dillerin formal olmayan kullanımları yasaklanmamıştır.

Sovyetler dağıldıktan sonra bir sıra post-sovyet cumhuriyetlerin “millileşme” eğilimleri güçlendi ve kurucu unsurun dillerinin statüsünün geri kazanılması devlet politikasının en önemli konusu haline gelmeye başladı. Bazı ülkeler bu konuda radikal geçişler yaptılar. Azerbaycan`da bu süreç daha ılımlı olmuştur. Şöyle ki, Sovyet döneminde Rusca eğitim veren okullarda Azerbaycan dili bölümleri açılmış, bu okulların hiç biri kapatılmamıştır. Yerli dillerin konuşulduğu bölgelerdeyse bu diller için müfredatlar hazırlanmış, ders kitapları basılmıştır. Bu konulardaki önemli adımlardan biri de, yerli cemiyetleri temsil eden insanların bu sürece davet edilmesidir. Örneğin, Azerbaycan`da yaşayan Tat asıllı Ağacamal Soltanov, Memmethan Soltanov`la birlikte Tatca-Azerbaycanca sözlük hazırlamışlardır. Azerbaycan`ın ünlü Talış kökenli bilim insanı ve araştırmacıları, örneğin Nevruz Mammedov, Evez Sadıgov ve başkaları Talış diliyle ilgili bir sıra kitaplar, sözlükler yayımlanmışlar, Azerbaycan`da azınlık halkların dil ve kültürlerini temsil eden birçok merkezler, örneğin “Ronai Kürt Kültür Merkezi”, “Tugan-Tel” ve “Yaşlıg Tatar Kültür Cemiyetleri”, Ahıska Türklerinin temsil edildiği “Vatan Cemiyeti”, “Orain Udin Kültür Merkezi”, “Avesta Talış Birliği”, “Budug Kültür Merkezi”, İngiloy Cemiyeti faaliyette bulunmaktadır. Gakh`da Gürcü, Gusar`da Lezgi Devlet Tiyatroları mevcuttur. Azınlık halkların dillerinde gazete ve dergiler yayımlanmaktadır. (Örn. “Samur” “Dengi Kürt” “Sokhnut” gazeteleri) günlük radyo ve televizyon programları yayımlanmaktadır ve tüm bunlar devlet bütçesi tarafından desteklenmektedir.

Azerbaycan 2000 yılında Avrupa Komisyonu Milli Azınlıkların Korunması hakkında Çerçeve Konvansiyonu`nu izmalyarak onaylamıştır. 2001 yılında Azerbaycan Avrupa`da Avrupa Şartnamesi`ni imzalamıştır.

Azerbaycan`da mevcut olan azınlık halkların konuştuğu dillerin büyük bir kısmı UNESCO`nun “Kırmızı Kitabı`na dahil edilmiştir ve bunun temel nedenleri bu dilleri ana dilleri olarak konuşan ahalinin sayı itibariyle az olması ve dillerin yok oluşuna sebep olan global gerçeklerin (göçler, küresel entegrasyon, sosyal ağlar) Azerbaycan`ı da etkilemiştir. Ancak bunu da vurgulamak gerekir ki, Azerbaycanla

ilgili araştırmalarda bu dillerin diğer b6lgelere oranla daha iyi korunduğunu ve onların aile d6zeyinde aktif şekilde kullanıldığı belirtilmiştir. Uluslarası çaplı araştırmalarda, hatta bir kaç kuşak boyunca etnik dillerden resmi devlet diline geçidi m6mk6n kılan şartlar dahilinde bile, insanların yerel dillerin uzun s6re koruduklarını ve aktif bir şekilde kullandıkları g6r6lm6řt6r. Klifton'un araştırmalarında, Budugların, Grızların ve Kınalıkların d6ř6ncelerini hem kendi dillerinde, hem de Azerbaycan dilinde ifade edişlerinin temiz ve kusursuzluğu, onların hangi dilde daha iyi konuştuğunu anlamayı zorlaştırmaktadır. Klifton sonraki araştırmalarda azınlık halkların Azerbaycan`da çok rahat, hatta ana dili d6zeyinde konuşmalarına rağmen, yerli dillerden resmi devlet diline geçişin d6n6ř6n olmadığını, bunun yerine çift dilliliğin tercih edildiğini yazmıştır (Clifton, 2013). Azerbaycan`da azınlıklar arasında g6r6nen bu çift dillilik subtraktif değil, aditif bilinguizm modelidir. Subtraktif bilinguizmden farklı olarak, aditif bilinguizmde dil grubunun repertuarına dahil olan ikincil dil birinciyi sıkıştırmıyor ve dillerin her biri ayrı işlevsel g6revler taşıyorlar. Bu durumda temel şart resmi dilin gayri-dillerin kullanıldığı alanlara m6dahale etmemesidir. Albert Bastardas Boada'ya g6reyse k66k çaplı diller hiç bir zaman geniş çaplı dillerle rekabete girmezler. Bu bir taraftan resmi olmayan dillerin korunmasını sağlar diğer taraftan bu diller arasındaki gereksiz rekabeti aradan kaldırır (Bastardas-Boada, 2004) D. Kristal resmi devlet dili olmayan dillerin korunmasını sağlayan en 6nemli şartlardan biri olarak onların dini merasimler, yerli k6lt6rel etkinlikler, aynı zamanda cemiyet dahili iletişimin yer aldığı diğer şekillerde kullanışı ve gelişiminin 6nemini vurgular (Crystal, 2000).

Kanunlarca milli azınlıkların dillerinin onların yoğun yaşadığı b6lgelerde resmi durumlarda (mahkeme, polis ve diğer kamusal kurumlarda) devlet diliyle birlikte kullanımı, orta okullarda 6đretilmesi ve basında kullanılması temin edilmektedir. Devlet dili formel olmayan ve gayri-resmi alanlarda diğer dillerle ilişkide her hangi bir 6st6nl6đe sahip değildir. Dil konusu, Azerbaycan Meclisinde yeni bir mesele değildir. Sovyet d6neminde Azerbaycan SSC 1937 Anayasasında 1956 yılında yapılan değişiklik, devlet diliyle birlikte diğer dilleri de kapsayan birkaç değişiklik haricinde 1936 Anayasasının hemen hemen aynısıdır (Aliyeva, 2005).

Azerbaycan SSC`nin devlet dili Azerbaycan dilidir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaşayan etnik azınlıklar, kendi kültürel ve devlet kurumlarında kullanma ve geliştirme haklarına sahiptirler.

1978 Anayasasında diğer resmi devlet dili olmayan dillerin kullanımı ve gelişimine imkan verilmiştir. Azerbaycan SSC, Ruscanın aynı zamanda diğer azınlıkların dillerinin serbest kullanılması ve gelişimini temin etmiştir. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra 1995 Anayasasıyla azınlık halkların dillerinin koruması garanti altına alınmıştır. Bu konudaki Anayasanın 21. Maddesi şu şekildedir: Azerbaycan Cumhuriyeti, ahalinin konuştuğu tüm diğer dillerin özgürce kullanılmasına ve gelişimine teminat vermektedir.

1992 yılında Anayasada tesbit edilene kadar Azerbaycan post-sovyet ülkeleri içersinde Cumhurbaşkanı düzeyinde “Ülkede yaşayan milli azınlıklar ve etnik grupların hukuk ve özgürlüklerinin korunması, ayrıca dilinin ve kültürünün gelişimine devlet desteği hakkında ferman” imzalayarak en yüksek düzeyde yaklaşan ilk ülke olmuştur.

2002 yılında kabul edilen Devlet Dili hakkında Kanun Azerbaycan dilini devlet dili olarak ilan etse de, 1992 Dil Kanununda devlet dili olarak Azerbaycan dilini ülke genelinde yaşayan tüm halklar için ortak iletişim dili olarak tanımlamamıştır (1992 senesinde Dil Kanununda devlet dili isim olarak Azerbaycan dili değil, Türk dili olarak kabul edilmiştir).

Dil hakkındaki Kanunda azınlık hakları bazı kurumlarda (mahkeme, noter, belediye vs.) kendi ana dillerinde özgürce kullanma hakları sağlanmıştır. Örneğin, Kanunun 11.3 maddesinde şöyle yazılmıştır: “Noter hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti kanununa uygun olarak noter hareketleri için başvuru yapan şahıs devlet dilini bilmiyorsa veya noter işlerinin herhangi bir başka dilde yürütülmesini rica ediyorsa, noter eldeki imkanlar dahilinde resmileştirilen evrakların metinlerini istenilen dilde hazırlamalı veya metin çevirmen tarafından kişiye çevrilmelidir”.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ceza, Ceza Usül ve Medeni Usül kanunlarında azınlık halkların kendi dillerini kullanma hakları garanti altına alınmıştır. Her 3 mevzuatta halkların kendi dillerini kullanmasının ihlal edilmesi durumunda,

Mevzuatların uygun bentlerince ceza uygulanmaktadır. Böyle bir hukuk ihlalinin tesbiti durumunda mahkeme kararı temyiz mahkemesi tarafından iptal edilmektedir.

Aynı şekilde Azerbaycan Cumhuriyeti Mülkü-Prosesual Mevzuatında, aşağıdaki fıkraları görmek mümkündür: Madde 11. Mahkeme icraatının yürütülüşü dil; 11.1. Mülkü işler ve ekonomik ilişkiler üzere mahkeme icraatı Azerbaycan Cumhuriyeti`nin devlet dilinde-Azerbaycan dilinde veya bazı bölgelerde ahalinin çoğunluğunun konuştuğı dilde yürütölür. 11.2. Mahkeme`de davalı veya davacı olan kiş i mahkeme icraatının dilini bilmiyorsa, davanın tüm evraklarına aşına olmak, dilekçe, ifade ve rey vermek, talep oluşturmak, iddiada bulunmak, ana dilinde şikayette bulunmak, aynı zamanda bu mevzuata uygun olarak parasız çevirmen hizmetinden yararlanmak hukuku hakkında bilgilendirilir ve bu hizmetle temin edilir". Görüldüğü üzere, ahali istediğı takdirde resmi işlemlerini kendi dili ile yürütebilmektedir ve bu hak kanunen hüküm altına alınmıştır.

3.3.4. Çokkültürcülük ve Azerbaycan`da Milli Diasporaların Faaliyetleri

Diasporalaşma sürecini de Azerbaycan tarihi ve bu tarihin oluşturduğu siyasi konjüktürden bağımsız okumak doğru olmaz. Her bir diaspora hareketinin, Azerbaycan tarihinde bir süreç veya döneme götüreceğ farklı nedenleri ve kökenleri vardır. Diasporalardan bahsederken bu süreçlere de tekrardan değinmek ve günümüzdeki faaliyetleri hakkında bilgilere yer vermek, Azerbaycan'ın çokkültürcülük politikalarına ışık tutacaktır.

1828 yılında Türkmençay anlaşması imzalandıktan sonra, Rusya İmparatorluğu Azerbaycan topraklarında kendi iktidarını güçlendirmek ve bölgelerde Hristiyanlığı yaygınlaştırmak için göç politikası uygulamıştır (Вердиева X. , 2016). Bu amaç doğrultusunda Almanlar, Ermeniler, Ruslar Azerbaycan`a yerleştirilmiş, daha sonra Polonyalılar, Yunanlar, İsveçliler ve başka gruplar, ülkenin sosyo-demografik yapısına eklenmişlerdir.

19.Yüzyıl'ın 2.ci yarısı ve 20. Yüzyıl'ın başlarında yaşanan "Petrol gelişmeleri", petrol sanayisinin hızlı yükselişi bu göçleri hızlandırmıştır. Süreç aynı zamanda kapitalist Bakü'süne yönelik göç dalgasına Avrupa ahalisini eklemiş, yeni cemiyetlerin oluşumunu hızlandırmıştır. Bu cemiyetlerden en büyükleri Rus, Polonya, Yahudi, Yunan ve Alman cemiyetleriydi.

3.3.5.1. Rus Diasporası

Azerbaycan'ın Doğu Slavyanlarıyla ilgili ilişkileri hakkında en eski bilgiler orta çağlara kadar gitmektedir. Kaynaklarda görüldüğü üzere, Aşağı Volga'da yerleşen, Hazar hakanlığının İtil şehrindeki Rus tüccarların kasabası 5.Yüzyıl'da Kafkas ülkeleriyle ticaret ilişkileri yürütmekteydi. 19. Yüzyıl'da Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'yı işgal etmesiyle bölgede demografik değişiklikler yaşandı. Ruslar kendilerinin siyasi iktidarlarını sağlamlaştırmak amacıyla planlı bir şekilde Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikası yürüttüler. İmparatorluğun verimli olmayan topraklarında yaşayan Rusları, Azerbaycan topraklarına yerleştiriyordu. 1914 yılında Ruslar yalnız Bakü ve Yelizavetpol guberniyalarının bütün kazalarında değil, aynı zamanda bu guberniyalarla sınırda yerleşen İrevan guberniyasında, özellikle, en büyük gruplar Göyçay, Şamahı ve Lenkeran kazalarına yerleştirilmişlerdir.

Sovyetler döneminde Azerbaycan SSC'de Rusların sayısı yükselmiştir. Bu yükselişin en büyük nedeni ise Bakü ve etraf bölgelerde artan petrol hasılatı ve petrol sanayisinin gelişimi olmuştur. Çünkü, bu sektöre, müttefik cumhuriyetlerden ve ilk başta Rusya Federasyonundan uzmanlar davet edilmiştir. Bununla birlikte Volga nehri kıyısında yaşanan açlık, SSCB'nin sanayileşmesi göç sürecini etkilemiş ve demografik değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Rusların göç dalgaları Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) yıllarında da devam etmiştir. Ukrayna, Belarus ve bir sıra diğer bölgelerden insanlar faşizmden kaçarak daha güvenli yerlere, Azerbaycan'a sığınmışlardır. Rusların Azerbaycan'a en son toplu göçü Sumgayıt şehrinin kurulması sırasında yaşanmıştır. 1960'lı yıllarda Azerbaycan SSC'de Rusların sayısı yaklaşık 1 mln.

kişiyə ulaşmışdır ki, bu da o zamanki nüfusun 12%`ne tekabül etməktəydi. (Əhali/ Əhalinin milli tərkibi, ana dili və sərbəst danışdığı dillərə görə bölgüsü., 2009)

1970`lerden başlayaraq Rusların Azərbaycan SSC`de sayı azalmağa başlamışdır. 1989 yılında SSCB`de nüfus sayımı rəqəmləri Rusların yerli əhalinin % 6`ni (392.3 bin kişi) oluşturduğunu göstərməkdədir. Bağımsızlıq kazanıldıktan sonra milli diasporaların gelişimə önəm verilmiş, 1990`ların başlarından itibaren Rusların çıkarlarını korumak amaçlı ilk təşkilat- Cumhuriyet gönüllüləri- Azərbaycan`da Yaşayan Həlkəların Birliğı Cemiyeti kurulmuşdur (Савченко, 2002). Halihazırda Azərbaycan Cumhuriyeti`ndə cemiyetin 28 şubəsi fəaliyyətdədir. Bunların 10`u Bakü`də bulunmaktədir. 1994 yılında Azərbaycan`da yaşayan Kazakların⁹ kardeşliğı adına 2000 yılında “Milli Azınlıkların Kaynak Merkezi” kurulmuşdur. Aynı zamanda Bakü`də “Dom Russkoy Knigi” (Rus Kitap Evi) zincirleri də fəaliyyətə geçmişdir.

Azərbaycan`da 340 orta okulda 90.000 öğrenci Rusca eğitim almaktədir. 18 Üniversite və 38 yüksek okulda Rusca eğitim verilməkdədir (Abdulla, K., Nəcəfov, E., Məmmədov, A., İmanov, K., Nağısoylu, M., Məmmədzadə, İ. və başqaları, 2017) . 2000 yılında kurulmuş olan Bakü Slavyan Universiteti`ndə Rus Dilli Eğitim Kuruluşları Derneğı fəaliyyətlərini sürdrməkdədir. 2008 yılında L. M. Lomonosov Moskov Devlet Üniversitesi`nin, 2015 yılında Seçenov Birinci Moskov Devlet Tıp Üniversitesi`nin Bakü şubəsi açılmışdır.

Azərbaycan Cumhuriyeti media kuruluşlarında Rusca yayımlar önəmli yere sahibtirler. Şöyle ki, ülkede Rusca 30`dan fazla gazete və dergi yayımlanmaktədir. Bunlardan “Zerkalo”, “Exo”, “Vışka”, “Novoe Vremya” gazetələrini və “Baku” dergisi örnek olarak verilebilir. Paralel olarak Rus Dilli Yazarlar Derneğı ve Rus Drama Tiyatrosu da hizmet verməkdədir. 2009 kasım ayında Bakü`de Rus cemiyetinin 3. kurultayı düzenlenmişdir. (1. kurultay 1998`de, 2. kurultay 2004`te düzenlenmişdir) Ülkedeki Rus əhali Hristiyanlığın Pravoslav kanadına inanmaktədirler. Azərbaycan`da Rus Pravoslav Kilisesi`nin

⁹ Burada Kazakistan`ın köklü halkı olan Kazaklardan bahsedilmiyor.

Bakü ve Hazar etrafı bölgeler Yeparkhiyasının tabiyetinde olan 5 kilise bulunmaktadır ki, bunlardan 3`ü Bakü`de, 1`i Gence`de, 1`i Khaçmaz`dadır.

3.3.5.2. Tatarlar

19.Yüzyıl`ın sonlarında Bakü guberniyasının merkezi olan Bakü`ye Rus imparatorluğu tarafından yerleştirilen halklar arasında Tatarlar da vardı. Bakü`ye yerleşen Tatarlar için petrol sanayisinde iş yerlerinin olması, iklim, gıda sanayisinin gelişimi, aynı zamanda din ve dil yakınlığı ve toplumun hoşgörülü olması Azerbaycan`ı cazip kılan nedenler arasındaydı. Devrime kadarki dönemde Bakü`de Tatarların büyük bir aydın kesimi bulunmaktaydı. Burada Tatarca gazeteler basılır, kitaplar hazırlanır, milli tefekkür geliştirilirdi.

Sovyetler döneminde Volga nehri kıyısından açlıktan kaçanların ve petrol sanayisinde çalışmak için gelen uzmanlar hesabına Azerbaycan sanayisi de gelişmekteydi. Sovyetler döneminde Azerbaycan –Tataristan petrol ve petrol-kimya sanayisi birbirleriyle işbirliği içerisindeydi. Tatarlar ve Azerbaycanlılar arasında işbirliği tıp, eczacılık, gıda ve tütün sanayilerinde de devam etmekteydi.

Halihazırda Azerbaycan`da yaşayan Tatarların sayısı 25.900 kişidir (Əhali/ Əhalinin milli tərkibi, ana dili və sərbəst danışdığı dillərə görə bölgüsü., 2009). Volga kıyısından gelen Tatarların sayısıysa 15.000 kişidir. Onların büyük bir kısmı Bakü`de yaşamaktalar. Tataristan Cumhuriyeti`nin Azerbaycan`daki daimi temsilciliği Tukay Kültür Merkezi ve “Tugan-Tel Tatar Kültür Cemiyeti”, Tatar şarkıları yarışmasını düzenlemektedirler. 1996 yılında Tatar cemiyetinin 1. Toplantısı Bakü`de gerçekleştirilmiştir.

3.3.5.3. Ukraynalılar

19. Yüzyıl`ın sonlarında Rusya İmparatorluğu`nda sanayinin gelişimi ve yeni toprakların işğali sürecinde Azerbaycan da dahil olmakla Kafkas`larda ahalinin göç hareketliliği yaşandı. Bu göçmenlerin bir kısmı Ukrayna`dandı.

20. Yüzyıl'ın başlarında Ukraynalıların Azerbaycan`da cemiyetleri oluşturulmuş ve bu diasporalaşmaya kadar ilerlemiştir. 4 Haziran 1907 yılında Bakü`de Ukrayna aydınlarının (V.T. Golovnya, L.M. Gobulyanskiy, S.M.Remennikov, K.A.Melnikov, V.M.Mişon, İ.İ.Lizogub, V.K. Seredin) teşebbüsüyle, T.G. Şevçenko “Прогвіта” (Prosvita) cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet o dönemde Bakü`deki en önemli cemiyetlerdendi. 1920-30`lu yıllarda Ukrayna ve Rusya`da yaşanan sosyal-siyasal olaylar, iç savaşlar, kolektivleştirme, sürgünler Ukraynalıların birçok ülkenin yanı sıra, Azerbaycan`a da göç etmesine sebep olmuştur.

Bunlar Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan`da yaşayan Slav halkların temsilcileri olarak kendilerini Rus olarak tanımlıyorlardı. Ancak 1989 nüfus sayımında artık Ukrayna kimliğini sahiplenmeye başlamışlardı. Bunun da siyasi önemi vardı.

1989 nüfus sayımına göre, Azerbaycan`da 32.300 Ukraynalı yaşıyordu, 2009 nüfus sayımındaysa onlar 21.500 olarak gözükmetedirler. (Əhali/ Əhəlinin milli tərkibi, ana dili və sərbəst danışdığı dillərə görə bölgüsü., 2009)

Azerbaycan`dan Ukraynalıların birlik oluşturması 90`ların ortalarına tesadüf etmektedir. 1992 yılında Azerbaycan`da Yaşayan Halkların Birliği Cumhuriyet Cemiyeti (“Содружество”- Sodrujestvo) kuruldu. Bu teşkilat çeşitli milli teşkilat ve cemiyetleri kendinde birleştirdi. (Rus ve Tatar Cemiyeti, Yahudi Kültür Merkezi, Lezgi Cemiyeti) 1992 yılında Sumgayıt`ta “Ukrainka” Ukrayna Kültür Merkezi kuruldu. 1994 `te “Azerbaycan`da Yaşayan Halkların Birliği Cemiyeti”nin Ukrayna bölümü açıldı. Onun temelleri üstünde 1 kasım 1997 yılında Ukrayna Diaspora Aktivistleri ve Ukrayna Elçiliği yardımlarıyla T. G. Şevçenko Ukrayna Cemiyeti kuruldu (Алиев, 2004).

1998 yılından Slavyan Üniversitesinde Ukraynca öğretilmektedir. Bu kurumda 17 Ekim 2001 yılında Ukrayna Eğitim Kültür Merkezi açılmıştır. Burada Azerbaycan Eğitim Bakanlığı, Ukrayna Elçiliği, Ukrayna Cemiyeti ve Slavyan Üniversitesi'nin işbirliğiyle 2 Mart 2001 yılında “Ukrayna Pazar Günü Okulu” açılmıştır. Merkez,

Ukrayna Elçiliği, Ukrayna diasporası ve Ukrayna Üniversiteleriyle işbirliği içerisinde.

Bakü'deki Hatayi ilçesindeki 245 numaralı okul Dağlık Karabağ savaşı sırasında şehit olan Ukraynalı Ruslan Çerneg'in ismini taşımaktadır. Başka bir Ukraynalı askeri pilot V. Sereg'e, ölümünden sonra "Azerbaycan Milli Kahramanı" ünvanı verilmiştir.

Azerbaycan'daki Ukrayna diasporası Pravoslavdır ve Azerbaycan'da Moskov patriarlığının Pravoslav Yeparkhiyası ve 5 Pravoslav kilisesi faaliyet göstermektedir.

3.3.5.4. Yahudiler

Diğer gelme etnoslardan farklı olarak Yahudilerin bu topraklara gelmesi daha eskilere, 2500 yıl öncesine gitmektedir. Yahudi halklarının Merkezi Asya arazilerinde yayılması M. Ö. 586 yılında İsrail topraklarının Babil tarafından işgalinden sonra başlamıştır. Yahudilerin Babil'e yerleştirilmesinin temellerini Yeni Babil hükümdarı II. Navukhudansor atmıştır. Eski Yahudi devleti işgal edildiği zaman (M. Ö. 597-586) zanaatçılar ve zengin kesimden olan binlerce Yahudi zorla Kudüs'ten Babil'e göç etmiştir. 539 yılında Babil Ehemeniler tarafından işgal edilir ve bu topraklarda yaşayan Yahudileri de Ehemenilerin yönetmenliği altına girerler.

Günümüzde Azerbaycan'da 3 Yahudi cemiyeti vardır. Toplamda Azerbaycan'daki Yahudi sayısı 16.000 kişidir (Abdulla, K., Nəcəfov, E., Məmmədov, A., İmanov, K., Nağısoylu, M., Məmmədzadə, İ. və başqaları, 2017). Bunların 11.000'ni Dağ Yahudileridir ki, onların 6.000'i Bakü'de , 4.000'i Guba, 1.000'i ise başka bölgelerde yaşamaktadırlar. Aşkenaziler 4.300 kişidirler. Onlar da Bakü ve Sumgayıt'ta yaşamaktadırlar. Gürcistan Yahudileri ise 700 kişi dolayındadır.

Yahudi cemiyetleri, Azerbaycan'daki en aktif cemiyetlerdendir. 2003 yılında yeni Aşkenaz sinagogu açılmıştır. Aynı zamanda, Bakü'de 2, Guba'da 3, Oğuz'da 2

sinagog vardır. 1990 yılında “Azerbaycan- İsrail” kültürel ilişkiler cemiyeti kurulmuştur ve bu cemiyet, “Az- İZ” isimli gazete çıkarmıştır. Ülkede Azerbaycan İsrail dostluk merkezi, “Sokhnut” Yahudi Ajansı faaliyette bulunmaktadır. Azerbaycan İsrail’le 1992 yılında diplomatik ilişkiler kurmuştur ve her geçen yıl bu ilişkiler daha da gelişmektedir.

3.3.5.5. Polonyalılar

Azerbaycan ve Polonya arasındaki ilişkilerin kökleri eskiye dayanmaktadır. Bu ilişkiler hem ticari, hem de diplomatik düzeylerde yürütülmüştür. Azerbaycan ve Polonya’yı Karadeniz`den geçen eski ticaret yolları bağlamaktaydı, buradan da ticari ilişkilerin 10. Yüzyıl’a kadar uzadığını söylemek mümkündür.

15. Yüzyıl’ın ikinci yarısından başlayarak Azerbaycan`da Polonyalı Katolik misyonerler çoğalmış, 19. Yüzyıl’ın ilk yarısında Polonyalılar Azerbaycan`a memur veya asker olarak gelmişlerdir. Ayrıca “Petrol gelişmesi” yaşanan yıllarda da bir ara uzman petrol mühendisler akın etmişlerdir ki, onlara Pavel Pototski ve Vital Zglinitski’yi örnek olarak verebiliriz. Bu uzmanların projeleri doğrultusunda Bibiheybet`te petrol hasılatı amacıyla kazma işleri yürütülmüştür. Bu dönemde ayrıca, Polonya’ya petrol, ziraat ürünleri götürülmekte, Polonya`dan Azerbaycan’a şeker, tezgahlar, arabalar, kumaş ve hırdavat getirilmekteydi.

Azerbaycan’a aynı zamanda Polonya aydınları da akın etmişlerdir (Mimarlar, hukukçular, doktorlar, öğretmenler). Önceki paragraflarda da bahsedildiği gibi, Bakü`nün mimari yapısında Polonyalı mimarların izleri sıkça görülmektedir. Polonyalı mimarların projeleri doğrultusunda Azerbaycan`da 500`e yakın bina inşa edilmiştir ki, bu sayı bile kendi başına dönemin yapısını göstermektedir.

1897 yılında Azerbaycan`da yaşayan 2.193 Polonyalıdan 519`u Azerbaycan`da doğmuştu ve toplamda burada dünyaya gelen Polonyalı çocuklar sayı olarak Ruslardan sonra ikinci sıradaydı. 1909 yılında “Bakü Polonya Evi” cemiyeti kayıt altına alınmıştır, cemiyetin temel gayesi buarada yaşayan Polonyalıların kültürel kimliklerini koruyabilmektir.

I. Dünya Savaşı yıllarında “Polonya`nın Bakü`deki Polonya Çarının savaştan yoksullaşmış tebaasına yardım komitesi” kurulmuştur. Ayrıca burada “Maarif ve Açık Ev” cemiyeti faaliyette bulunuyordu. Polonyalıların buradaki tüm kurumları, “Bakü Polonya Teşkilatları Konseyi”nde birleşiyordu.

I. Dünya Savaşı sonucunda Bakü`de Polonyalı sığınmacıların sayısı çoğalmıştı. Bu dönemde Bakü Emniyet Müdürlüğü'nün rakamlarına göre, 31 Aralık 1916 yılında Bakü`de 2568 mülteci yaşamaktaydı ki, bunların 84`ü Polonyalıydı, 1917 yılına geldiğindeyse 1949 sığınmacıdan 155`i Polonyalıydı (Бадалбейли, 1985). Azerbaycan`da yeni demokratik cumhuriyetin kurulmasında Polonyalı aydınların da rolü olmuş, mühendisler, hukukçular sürece önemli katkılarda bulunmuşlardır. Polonya asıllı vekil Vonsoviç 1918`de kurulan Azerbaycan Parlamentosu`nda bulunmuştur. O dönemde Azerbaycan ordusunun kuruculuğunda Polonyalı erlerin, subayların katkıları olmuştur. 1920 Nisan darbesinden sonra birçok Polonyalı takipten kurtulmak için ülkelerine geri dönmüşlerdir. Bakü ve Gence`deki cemiyet ve derneklerin faaliyetleri yasaklanmıştır.

1990 nüfus sayımında Azerbaycan`da 900 Polonya asıllı Azerbaycanlının yaşadığı kayıtlara geçmiştir. 2001 yılından “Polonya Azerbaycan” isimli cemiyetin kurulması için süreç başlatılmış, cemiyet 2002`de kayıt altına alınmıştır. 2012 yılında Bakü`deki Polonyalılar “Polonya Kültür Merkezi”ni hizmete açmışlardır. 2009 nüfus sayımında Polonyalılar da bir sıra başka gruplar gibi diğer halklar başlığı altında kayıtlara geçirilmişlerdir.

3.3.5.6. Yunanlar

1828-1829 Rus-Osmanlı savaşı sonrasında Güney Kafkasya`da Yunanların ilk göç dalgası görünmeye başlamıştır. Azerbaycan`da ilk Yunanlar, Garabağ`ın Mehman köyüne yerleşmişlerdir. Yunan göçü az olduğu için ülke ahalisinin etnik yapısında pek önem arz etmemişlerdir. Şöyle ki, 1897 nüfus sayımına göre Bakü Guberniyasında 278, Yelizavetpol`da 658 Yunan yaşamaktaydı. Demografik “patlama” yaşayan Bakü`de 20. Yüzyıl`ın başlarında Yunanların sayısı artmış, 1907 yılında Bakü`de Asya`nı terk etmiş 800 Yunan bulunmaktaydı. I. Dünya

Savaşı yıllarında Azerbaycan`a yerleşen Yunanların Filontropik cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin amacı, fakir Yunanlara yardımda bulunmak olmuştur. Yunan Filontropik Cemiyetinin çabaları sonucunda Bakü`de bu dönemde Yunan merkezi ve 4 yıllık ana okul “Embrov” futbol klübü da faaliyete başlamıştır ki, burada da 89 öğrenci öğrenim görmüştür.

Şubat burjuva devrimine kadar Bakü ve Yelizavetpol Guberniyalarının 8 ilinde 261 Yunan yaşamaktaydı. Sovyetler döneminde 1923 istatistiklerine göre Yunanların şehir ahalisi içerisindeki sayısı 1168`di ve onlar Gence, Sabirabad, Nahçıvan ve diğer bölgelerde yaşamaktaydılar. Mehman köyünde ise bu dönemde 58 Yunan yaşıyordu (Итоги Всесоюзной городской переписи 1923, 1927).

1930`lu yıllarda yaşanan siyasi takipler ve hapisler Yunanları da etkilemiştir. Bakü`de yaşayan 904 Yunandan 35`i hapse atılmış, Pontiya kültür merkezi kapatılmıştır. Büyük Vatan Savaşı (1941-1945) yıllarında da Yunanlar tehire maruz kalmışlardır. 1942-1943 yıllarında Azerbaycan SSC`de yaşayan Yunanlar SSCB`nin diğer bölgelerinde yaşayan Yunanlarla birlikte Kuzey Kazakistan ve Sibirya`ya sürgün edilmişlerdir. Yunanların techiri savaştan sonra da devam etmiştir. 1949 mayıs ayında Sovyet Hükümetinin kararına göre, SSCB`nin Güney sınırlarında “Beşinci Kolon”un oluşmasını önlemek için Kafkasya`dan aynı zamanda Azerbaycan`dan Yunanlar Güney Kazakistan`a sürgün edilmişlerdir. Techire tabi tutulmuş Yunanlar kendi yeni vatanları ve malvarlıklarını kaybetmişlerdir. Sürgün edilenlerin özel yaşam bölgelerinde yerleştirilmesi 1956 yılına kadar devam etmiş ve ancak üzerlerindeki yasak kaldırıldıktan sonra Bakü`ye dönebilmişlerdir. Buradan gidenlerin bir kısmıysa SSCB`nin farklı şehirlerine yerleşmişlerdir.

Bağımsızlık kazanıldıktan sonra iki halkın ilişkilerinde birçok ilerleme kaydedilmiştir. 1994 yılında Elçi P. Karakasisis`in teşebbüsüyle Yunanistan Kültür Merkezi açılmış, bu da birkaç 10 yıl sonra Azerbaycan`daki Yunanları yeniden birleştiren bir örgüt olmuştur. 1997 yılında Azerbaycan`da “Argo” Yunan cemiyeti faaliyete başlamıştır. Cemiyet elçilikle birlikte, Yunanistan`ın milli ve dini bayramlarını kutlamaya başlamıştır ve bu teşebbüs 60 yıllık bir aradan sonra

yeniden hayata geçirilmiştir (Sarıyeva, 2016). Günümüzde Yunanlar Bakü`de, Sumgayıt`ta, Khaçmaz`da, Guba`da, Gakh`da ve Gence`de yaşamaktadırlar.

3.3.5.7. Almanlar

1819 yılında Güney Kafkasya`ya 486 Alman ailesi yerleşmiş ve burada 8 Alman kolonisi kurulmuştur. Bu göç dalgasında Azerbaycan`da Yelenendorf ve Annenfeld isimli 2 koloni kurulmuştur. Daha sonra Azerbaycan`da Almanların sayısını artırmak amacıyla “yavru” koloniler kurulmuştur ki, 20. Yüzyıl`ın başları için Azerbaycan`nın Yelizavetpol guberniyasının Göygöl, Şemkir, Gazakh, Tovuz, Akstafa bölgelerinde Georgsfeld, Alekseyevka, Grünfeld, Eygenfeld, Traubenfeld, Yelizavetinka kolonileri de kayıt altına alınmıştır. Rusya İmparatorluğu tarafından Alman kolonistlere büyük yardımlar yapılmış, her bir Alman ailesine 25 desyatin (1 desyatin= 1.09 Ha) kadar toprak verilmesi hakkında karar alınmıştır. Daha da önemlisi hazine her aile reisine ev yapmak ve hayvan beslemek için 3.000 rubley borç ayırmıştı (Ахундова, 1999). Almanlar farklı ziraat alanlarında çalışsalar da onların en verimli oldukları alanlar üzümçülük ve şarapçılıktı. 20. Yüzyıl`ın başlarında Alman kolonilerinde büyük şarap şirketleri - Forer kardeşleri ve Gummel kardeşlerinin şirketleri faaliyette bulunmaktaydı.

Almanlar Yelizavetpol vilayetinde ilk tıp merkezini, eczahane, okul, kulüp açmış; 1912 yılında Azerbaycan`da ilk olarak Yelenendorf guberniyasında, Genceçayın üzerinde enerji santrali yaparak, Zurnabat köyü yakınlarında enerji santralini inşa etmişlerdir.

Azerbaycan`daki Almanlar din olarak Lüterandırlar. Onlar dini ibadet konusunda hiçbir zaman kısıtlanmamışlardır. 1857 yılında Yelenendorf, 1868 yılında Gedebeı, 1899 yılında Bakü ve 1911 yılında Annenfeld`te kikhalar - Lüteran kiliseleri inşa edilmiştir.

II. Dünya Savaşı başladıktan sonra 1941 ekiminde Alman cemiyeti Azerbaycan SSC`den Kazakistan`a sürgün edilmiştir. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan-Almanya ilişkileri daha da gelişmiştir. Cumhurbaşkanı İ. Aliyev 30 Ağustos 2016 tarihli Güney Kafkasya`da Alman kolonilerinin kurulmasının 200. yıldönümü

hakkında” Emir imzalamıştır (Cənubi Qafqaz regionunda alman məskənlərinin salınmasının 200 illiyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı., 2017).

Almanlar günümüzde en çok Bakü`de ikamet etmektedirler. Onların sayısı birkaç yüz kişiye ulaşmaktadır. Almanların ülkede “İntibah” kültür-tarih cemiyeti, Yevangeliya Lüteran cemiyeti halen faaliyette bulunmaktadır.

3.4. ÇOKKÜLTÜRCÜLÜĞÜN AZERBAJCAN'IN DIŞ SİYASETİNDEKİ YERİ

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çokkültürcülük politikasından konuştuğumuz önceki bölümlerde de bu politikanın gerçekleşmesi için kurulmuş veya yeniden yapılanmaya gitmiş bazı kurum ve kuruluşlardan bahsedilmişti. Bu kurumlardan en önemlisi, 15 Mayıs 2014 yılında kurulan Bakü Uluslararası Çokkültürcülük Merkezi'dir. Çokkültürcülük Merkezi iç politikanın oluşmasında verdiği hizmetlerin yanı sıra, dış politika ve tanıtım misyonunu da üstlenerek bir takım projeler yürütmektedir. Buna örnek olarak yurtdışındaki üniversitelerde seçmeli ders olarak verilen “Azerbaycan çokkültürcülüğü” dersini göstermek mümkündür. Bu proje kapsamında İtalya'nın Sapienza Üniversitesi, Bulgaristan'ın Kutsal Kliment Orklidski Sofya Üniversitesi, Rusya'nın Boris Yeltsin Ural Federatif Üniversitesi, Çek Cumhuriyeti'nin Prag Karl Üniversitesi, Litvanya'nın Letvanya Pedogoji Üniversitesi, İsviçre'nin Frayburg Üniversitesi, Ukrayna'nın Poltava Ekonomi ve Ticaret Üniversitesi, Türkiye'nin Eciyes Üniversitesi, Portekiz'in Lusofona Sosyal Bilimler ve Teknoloji Üniveritesi, Almanya'nın Augsburg Üniversitesi, Gürcistan'ın Tiflis Devlet Üniversitesi, Beyaz Rusya'nın Bela Devlet Üniversitesi, Endonezya'nın Godcah Mada Üniversitesi, Japonya'nın Hokkaydo Üniversitesi ve en son olarak Romanya'nın Aleksandru İohan Kuza Üniversitesi “Azerbaycan çokkültürcülüğü” dersini seçmeli ders olarak programlarına dahil etmişlerdir (Azərbaycan Multikulturalizmi Rumıniyada Tədris Olunacaq, 2019). Bu ülkelerde aynı zamanda çokkültürcülük merkezinin şubeleri bulunmaktadır ki, burada da bu konuyla ilgili araştırmalar yürüten yerli ve yabancı araştırmacılar çalışmaktadırlar. Çokkültürcülük merkezi bu proje kapsamında bir haftalık yaz ve

kış okulları düzenlemektedir ki, bu okullarda “Azerbaycan çokkültürcülüğü” dersi alan üniversite öğrencileri Azerbaycan`ın etnik azınlıklar yaşayan bölgelerine götürülür, buradaki kilise, cami, sinagog gibi yapıtları ziyaret ederler. 2015 yılının yazından başlayan bu proje günümüzde de devam etmektedir.

Çokkültürcülük merkezinin faaliyeti bununla da bitmiyor. Aynı zamanda merkez kendisi ve diğer devlet kurumlarıyla birlikte çokkültürcülük, terörizmle mücadele, hoşgörü temalı konferanslar, seminerler, eğitim programları ve yuvarlak masa toplantıları düzenlemektedir. Merkez 2011 yılından 2 Mayıs 2019 yılına kadar düzenlenen V. Dünya Milletlerarası Diyalog Forumu`nun gerçekleştirilmesinde de büyük katkılarda bulunmuştur. Forum UNESCO, BM Uygarlıklar Alyansı, Dünya Turizm Örgütü, Avrupa Konseyi ve ISESCO`nun işbirliğiyle düzenlenmektedir. Bu Forum 2008 yılında Cumhurbaşkanı İ. Aliyev tarafından başlatılan “Bakü Süreci”nin bir parçasıdır (Bakıda V Ümumdünya Medeniyyetlerarası Dialoq Forumu işə başlayıb, 2019).

Çokkültürcülüğün Azerbaycan`ın dış politikasının oluşturulmasında H.Aliyev Fonu`nun da büyük katkıları vardır. 2004 yılında kurulan Fon, faaliyetlerinde çeşitli etnik ve dini gruplar arasındaki birlik ve tolerans gibi beşeri değerlerin gelişimine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda “Hoşgörünün adresi- Azerbaycan” projesi önem arz etmektedir. Proje çerçevesinde bir takım işler yürütülmüştür. Bunlardan en önemlilerin şu şekilde verilebilir:

- 1) 2005 yılında 7. Yüzyıl`da Gence şehrinde, kendi hayırseverliğiyle bilinen Cömert Kasab`ın mezarı ve mezarüstü türbesi onarılmıştır.
- 2) Pir Hasan`ın ve 7. İmam, İmam Hüseyin Kazım`ın kızı Hatice hanımın mezarlarının olduğu Pir Hasan Ziyaret yerinde restorasyon ve onarım işleri yapılmıştır. Buradaki yapıt yeniden inşa edilmiş, ibadet yerleri milli ve dini desenlerle işlenilmiş, mimarlık yapıtı etrafında park yapılmıştır.
- 3) 2006 yılında 19.Yüzyıl`ın başlarında yerli maden sahiplerinin parasıyla inşa edilen Bine kasabasındaki Möhsün Selim camisinde onarım işleri yapılmıştır. Cami bahçesinde 100 kişilik salon, kadın ve erkekler için ayrı bölümler yapılmıştır. Aynı zamanda cami devlet tarafından korunan tarihi anıtlar litesine de eklenmiştir.

- 4) 2007 yılında Bakü`deki Provaslav kilisesi onarılmış, kilisenin tavanları camlarla işlenilmiş, dış cebhesi değiştirilmiştir.
- 5) 2008 yılında H. Aliyev Fonu ve Roma Katolik Dini Cemiyeti arasında anlaşma protokolü imzalanmıştır. Bu anlaşmada belirtile alanlarda yenileme projeleri, sosyal ve dini yapıtların onarımına yardımla birlikte, Azerbaycan'daki halkların etno-kültürel gelişimini destekleyen etkinliklerin yapılması planlanmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Bakü`deki Kutsal Meryem kilisesinin asma tavanı dini konulu klasik viraj tekniğiyle yapılmış camlarla değiştirilmiştir.
- 6) Hazar ilçesinin Buzovna kasabesindeki Cuma camisi restore edilmiştir. Bu caminin inşasına 1896 yılında başlanmış, 1900 yılında inşaat işleri yarım kalmıştır. Sovyet döneminde bina ambar ve dükkan olarak kullanılmıştır. 2006 yılında H. Aliyev Fonu`nun teşebbüsüyle 700.000 Man. değerinde proje hazıranmıştır. 2007 yılında inşaat işleri başlamış, 19 Aralık 2009 yılında Cumhurbaşkanı İ. Aliyev ve eşi M. Aliyeva açılış törenine katılmıştır. Camide aynı anda 500 kişi namaz kılabilir. Camide aynı anda 500 kişi namaz kılabilir.
- 7) 2010-2013 yıllarında H. Aliyev Fonu`nun siparişiyle Gebele şehrinde yeni cami inşa edilmiştir. Caminin duvarlarına Kuran`dan sueler yazılmış, dini semboller işlenmiştir. Camide ahunt, ders odaları, kütüphane, abtest odaları vardır. 28 Şubat 2013 yılında açılışına İ. Aliyev`in katıldığı camide aynı zamanda 600 kişi namaz kılabilir.
- 8) 2010 yılının mart ayından başlayarak Şamahı Cuma camisi onarıma girmiştir. Yüksekliği 36 m. olan cami minareleri yeniden onarılmış, 17 Mayıs 2013 tarihinde Cumhurbaşkanı İ. Aliyev`in katıldığı açılış töreniyle 1500 kişilik cami dindarların hizmetine sunulmuştur.
- 9) 2012 yılında Bakü`nün Merdekan kasabesindeki Haydar Cuma camisi de Fon`un destekleriyle onarılan yapıtlardan bir başkasıdır. 31 Aralık 2013 yılında H. Aliyev Fonu`nun Başkan Yardımcısı L. Aliyeva`nın katılımlarıyla cami hizmete açılmıştır.
- 10) "Hoşgörünün adresi-Azerbaycan" projesi kapsamında H. Aliyev Fonu` ve "Or Avner Uluslararası Fon"u tarafından Bakü`de Yahudi asıllı çocuklar için "Khabad-Or Avner Eğitim Merkezi" yapılmıştır. 31 Mayıs

2007 tarihinde merkezin temelleri atılmış, 4 Ekim 2010 yılındaysa Cumhurbaşkanı İ. Aliyev, eşi M. Aliyeva ve BDT Yahudi Cemiyetleri Federasyonu Başkanı Lev Levayev Eğitim Merkezi'nin açılış törenine katılmışlardır.

- 11) H. Aliyev Fonu sadece yurtiçinde değil, aynı zamanda yurtdışında da projeler yürütmektedir. Bu faaliyetler arasında Strasburg Kafedral Kilisesinin 14. Yüzyıl'a ait olan vitrajlarının onarımı gösterilebilir. 1320-1340 yıllarında yapılmış vitraj camların üzerinde Kutsal Meryem ve İsa Peygamber'in hayatı resmedilmiş ve bu yapıtın onarımı için 2009 yılında H. Aliyev Fonu tarafından kiliseye para yardımı yapılmıştır (Strasburq Kafedral kilsəsi, 2009).
- 12) 2013 yılında Fon Fransa'nın Orn departmanının Santiyi, Fresnay o Sovaj, San-İler la Jerar, Tanvil, Kurjust, Revoyon ve Mal kasabalarında 10-12. Yüzyıl'a ait 7 kilisenin onarımı için mali yardımda bulunmuştur.
- 13) 2007 yılında Fon Paris`de bulunan ve 1979 yılından itibaren Dünya Kültürel Listesine alınan Versal Sarayı'nın parkındaki zaman ve iklimin etkisiyle aşınan eski yapıtlar olan- "Amazonka" (1685-1693, mimar Jak Buirret) ve "Kulpları favn kafalarıyla süslenmiş vazo"nun (1687-1705, mimar Klod Berten) onarım işlerini üstlenmiş, 2008 yılında Luvr müzesinin onarımında katkılarda bulunmuştur.
- 14) 26 Ekim 2013 yılında Fon'un desteğiyle tamir edilmiş Roma'nın Kapitolini Müzesi'nin "Filozoflar Salonu" nun açılışı gerçekleştirilmiştir.
- 15) 2012 yılında Fon'un teşebbüsüyle Paris'in Luvr Müzesi'nde İslam kültürüne ait yeni salonlar açılmıştır.
- 16) 2 Haziran 2014 yılında H. Aliyev Fonu ve Vatikan Havari Kütüphanesi arasında 2015-2016 yıllarında yeni yazıtların onarılması ve onların dijitalleştirilmesine dair anlaşmaya varılmıştır. Anlaşma aynı zamanda eski yazıtların da onarımı ve dijitalleştirilmesini, Vatikan müzelerindeki bazı anıtların onarımını da kapsamaktaydı.
- 17) Fon, Bulgaristan`ın Veliko Tırnov şehrine yerleşen "Trapezista" Mimari Müze korusunun onarımına da katkıda bulunmuştur. 22 Eylül 2016 yılında M. Aliyeva ve L. Aliyeva açılış törenine katılmışlardır. Bu

restorasyon çerçevesinde koruyla birlikte, burada bulunan 3 kilise de onarılmıştır.

- 18) Bu proje kapsamında Rusya Federasyonu Heşterhan şehrinde kutsal Vladimir kilisesi önündeki meydana Knyaz Vladimir`in anıtı dikilmiştir. Heykelin kompozisyonu Azerbaycanlı ressam, Rusya Ressamlık Akademisinin fahri üyesi Natig Aliyev`e aittir, heykelin mimarlarıysa Aleksandr Federçenko ve Rusyanın Halk Ressamı Andrey Kovalçuk`tur. Vurgulamak gerekir ki, bu anıt Rusya`da Hristiyanlığın kabulünün 1025. yıldönümü şerefine dikilmiştir.
- 19) “Hoşgörünün adresi - Azerbaycan” projesi kapsamında Fon ve Kutsal Taht temsilcileri arasında 22 Haziran 2012 yılında “Roma katakombalarının onarılmasına dair 2 taraflı anlaşma” imzalanmıştır. 23 Şubat 2016 tarihinde M. Aliyeva kutsal Marçellinio ve Pietro katakombalarının açılışına katılmıştır.

Son olarak söylemek gerekirse proje kapsamında yurt dışında pek çok sergilerin organize edilmiştir. 27 Eylül 2013 yılında BM`in New York`taki Karagahında H. Aliyev Fonu, BM Uygarlıklar Alyansı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi`nin birlikte düzenlediği “Azerbaycan-hoşgörünün mekanı” isimli foto-sergi açılmıştır. Sergi Azerbaycan`da bir kaç kere bulunan meşhur fotoğrafçı Reza Degati`nin Azerbaycan`daki dini müsama geleneğini yansıtan fotoğraflarından oluşmuştur. 22 Ekim 2013`te aynı sergi Paris`te, UNESCO`nun karargahında, 22 Kasım 2013 tarihindeyse Fransa`daki Azerbaycan Kültür Merkezi`nde düzenlenmiştir.

SONUÇ

Çokkültürcülük tartışmaları 1970'li yıllarda ortaya çıksa da 2000'li yıllarda yaşanan bir takım olaylar, kişiler, kavram ve içeriği farklı boyutlar sebebiyle yeniden tartışılmaya başlanmıştır. 11 Eylül 2001, Londra'da 7 Temmuz 2005 günü gerçekleştirilen bombalama olayları ile yine Londra'da 21 Temmuz 2005 günü gerçekleştirilen başarısız bombalama girişimleri, Paris'te Charlie Hebdo Dergisi'ne düzenlenen saldırı ve bunun gibi günümüze kadar uzanan terör saldırıları, çokkültürcülük savunucuları ve eleştirmenlerinin kesin olarak kutuplaşmasına neden olmuştur denebilir. Bazı politikacılar resmi olarak çokkültürcülüğün ülkelerinde iflas ettiğini savundular. Buna karşın, bir takım akademisyenler, araştırmacılar da o coğrafyalarda ezelden beri çokkültürcülük yerine asimilasyon, başarısız entegrasyon gibi politikaların uygulandığını, bunun için de aslında olmayan bir çokkültürcülüğün de başarısız olamayacağını savunmuşlardır (Modood, 2014). Daha anlaşılır olan bu yaklaşım, Avrupa bazındaki göçmen sorunun çokkültürcülük aracılığıyla çözümlenebileceğine inanmaktadır. Bu sırada yine genellemeden kaçınılmak gerektiğinin, farklı toplumlar için farklı çokkültürcülük modelleri ve çözüm formülleri olabileceği gerçeğinin altını bir daha çizmekte fayda vardır. Bu bağlamda her hangi bir devletin bir "model/formül" olarak çokkültürcülüğü dünyaya sunması gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Azerbaycan çokkültürcülüğü Batı'daki çokkültürcülük anlayışından ayrılmaktadır. Şöyle ki, Azerbaycan'daki hoşgörü ortamının objektif ve subjektif sebepleri vardır. İlk önce Azerbaycan'daki çokkültürcü ortam, Avrupa'dan farklı olarak çok eski tarihlerde yapılanmaya başlamıştır. Buradaki etnik ve dini farklılıklar avtokhton ve allaokhton (yani yerli ve gelme unsurlar) olarak ikiye ayrılabilir. Gelme unsurlara olan hoşgörünün daha çok, tarihi konjüktüre göre okunması gerekmektedir. Şöyle ki, bahsedilen dönemlerde Azerbaycan genellikle büyük imparatorlukların dahili eyaletine çevrildiği için uygulanan göç politikalarının da yukarıdan aşağıya, direktif olarak işlediği söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çokkültürcülüğe birçok açıdan benzese de aradaki en temel ve belirgin fark, Azerbaycan'ın göç politikalarının uygulandığı dönemde Rus

İmparatorluğu'nun tabiyetindeki bir bölge olmasıdır. Bu durumda mevcut iktidara karşı bir itiraz hakkı tanınmamaktaydı. Mamafih, diğer bilgilere bakıldığında kurucu unsurun, zaman-zaman kırmızı çizgiler ihlal edildiğinde isyan edebildiğini, bazen de göç eden etnosların yardımına koştuğunu, onları savunduğunu görmek olanaklıdır.

Uzun süren imparatorlukların işgal ve eyalet dönemi bittikten ve ilk bağımsızlık kazanıldıktan sonra da hoşgörü geleneği bu sefer farklı şekillerde dışa vurulmuştur. 1918 yılında atalarımız tarafından kurulan doğudaki ilk demokratik cumhuriyet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC), her türlü insan hak ve özgürlüklerini tanımakla birlikte, bu özgürlükler için faaliyet alanları da açmaktaydı. Parlamentonun oluşturulması sırasında temsili olarak farklı halkların temsilcilerinin yasama organına dahil edilmesi, bu konuda atılmış en somut adımlardandır. Rusya İmparatorluğu'nun din ve mezhep üzerinden halkı bölme politikası nihayet kendiliğinden sonlanmış, Şeyhülislamlik ve Müftülük kurumları dini liderlerin kendi rızalarıyla birleştirilmiştir. Bu da dönem şartları göz önünde bulundurulduğunda ileriye dönük atılmış en önemli adımlardan biri sayılmalıdır. 1920 yılında Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgali ve AHC'in düşmesi sonucunda Azerbaycan'da Sovyet iktidarı kurulmuştur ki, Sovyet rejiminin ülkeye getirdiği yeniliklerle birlikte, Cumhuriyet'in kazandırdığı birçok değerden de uzaklaşmıştır. Sovyetler Birliği eşitlik retoriğini kullanarak tüm halkların kardeş ve eşit olduğunu vurgulamıştır. Ama zaman –zaman eşitlikler çıkarlar yararına çığnenilmiş, birlik farklı dönemler ve farklı ülkelerde dökülen kanlar üzerinde konulanmıştır. 70 yıllık Sovyet hegemonyası bittikten ve bağımsızlık kazanıldıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varisi olduğunu ilan etmiş ve onun bıraktığı yerden aynı çağdaş değerlere sahip çıkacağını beyan etmiştir.

Araştırmanın temel amacı, eski dönemlerden başlayarak günümüze kadar uzanan tarihi süreçte Azerbaycan'daki kurucu unsur ve hükümetlerin farklı millet ve din taşıyıcılarına karşı tutumunu belirlemek olmuştur. İleride bu çalışmanın devamı olarak yapılacak saha araştırmalarının Azerbaycan çokkültürçülüğü ve çokkültürlü ortamı hakkında daha kesin, objektif bilgiler ve bulgular üretebileceği

düşünülmektedir. Çalışma, nitel çalışma olup, literatüre dayalı yapıldığı için ağırlıklı olarak resmi devlet söylemleri, kurumlardan verilen rakamlar ve istatistikler kullanılmıştır. Ama belirtmek gerekir ki, her zaman söylemler ve rakamlar gerçek durumu göstermiyor olabilir. Bunun içindir ki, bu gibi durumlarda ülkenin uluslararası düzeydeki objektif endekslerini ve durumunu gösterecek verileri incelemek gerekmiştir.

Tezin sınırlılığı kapsamına bu ölçekler dahil olmadığı için bu endekslerin çoğu kullanılmamıştır. Çalışma için kullanılan birçok devlet sitesindeki bilgilerin yetersizliği ve eksikliği araştırmacıyı zor durumda bırakmıştır. Bu gibi durumlarda devletin resmi görüşünü yansıttığı için çoğunlukla Uluslararası Çokkültürcülük Merkezi'nin verdiği rakamlar ve bilgiler kullanılmıştır. Kurumun devletin resmi kurumu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, verilen rakamlar ve bilgiler de ilgili kurum ve kuruluşlardaki istatistikleri yansıtmaktadır.

Araştırmanın bir diğer zayıf kaldığı nokta ise kullanılan nüfus istatistiğinin güncel rakamları yansıtmamasıdır. Şöyle ki, ülke bazında yapılan nüfus sayımının kapsamlı araştırma gerektiren zor ve de maddi olarak bütçe gerektiren bir iş olması nedeniyle belirli aralıklarla yapılmaktadır. Azerbaycan'da en son nüfus sayımı 2009 yılında gerçekleşmiştir. 16 Aralık 2016 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Kararnamesiyle 2019 yılında yapılacak ve yıl sonunda kamuyla paylaşılacak olan nüfus sayımı için görülecek işler belirlenmiştir. Önem arz eden başka bir husus da araştırmada kullanılan nüfus sayımı istatistiklerindeki etnik kimliğin belirlenmesidir. İstatistik kurumunun verilerinde belirtildiği üzere etnik kimlik, kişinin beyanına göre kayıtlara geçirilmiştir.

Çokkültürcülük idealist çağırışlarına rağmen pratikte uygulanabilmesi için real değerlendirme gerektiren bir politikadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'deki çokkültürcülük politikasının uygulanabilirliğinin temel sebebi, Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı Enstitüsü'nün ağırlığının daha fazla olmasıdır denebilir. Şöyle ki, bu enstitünün reel gücü çok olduğundan bütçeden cumhurbaşkanının yönettiği kalemler fazla sorgulanmamaktadır. Aynı zamanda günümüz parlamentosunun hesap verici fonksiyonu belirgin bir şekilde hissedilmemektedir. Çokkültürcülüğün dış siyasette uygulanmasında önemli yere sahip olan en bilindik kurum Haydar

Aliyev Fonu`dur. Fon yurtdışında ve yurtiçinde humanist misyon üstlenerek bir takım projeler yürütmekte ve Azerbaycan`ı temsil etmektedir. Fonun yürüttüğü projelerin bütçelenmesi konusunda resmi kaynak gösterilmemektedir.

Azerbaycan çokkültürcülüğünün farklı şekilde ilerleyişinin bir diğer temel nedeni de gelme azınlıkların en az 100 yıl önce göç ettiği gerçeğidir. Üstelik bunun yanı sıra, tarihi koşullar, dönem konjüktürü göz ardı edilemez. 1990`lardan sonra yaşanan hızlı küreselleşme, bilgi kirliliği gibi kavramların hayatlarımıza girmesi, bazen toplumların algılarıyla oynamaya hizmet etmektedir. Bunun içindir ki, model karşılaştırmaları simetrik değildir. Aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çokkültürcü siyaseti, kültür ekseninde konumlandığı için LGTB gibi bileşenleri de içermemektedir.

Devletin çokkültürcülük konusundaki ilgi ve dikkatinin bir diğer sebebi, Dağlık Karabağ çatışmasının hangi yolla çözülmesi farketmeksizin Azerbaycan halkının bu topraklarda eski komşularıyla birlikte yaşayabilme potansiyeli ve hoşgörüsüne sahip olduğunu vurgulamaktır. Dolayısıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin her şeye karşın "çokkültürcülüğü" bir devlet politikası olarak ele aldığı ve uyguladığını söylemek olanaklıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulla, K., Nəcəfov, E., Məmmədov, A., İmanov, K., Nağısoylu, M., Məmmədzadə, İ. və başqaları. (2017). *Azərbaycan Multikulturalizmi*. Bakı: BBMM.
- Aliyeva, G. (2005). SSCB DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'DA DİL PLÂNLAMASI. *Doktora Tezi*, 107.
- Araslı, H. (1956). *XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*. Bakı,.
- Arzumanlı, V; Mustafa, N. (1998). *TARİXİN QARA SƏHİFƏLƏRİ. Deportasiya. Soyqırım. Qaçqınlıq*. Bakı: "Qartal".
- Aşırılı, A. (2009). *Azərbaycan mətbuatı tarixi: (1875-1920)*. Bakı:: Elm və Təhsil,.
- Axundzadə, M. (2005). *Puşkinin ölümünə Şərq poeması*. (Cild Əsərləri 3 cildə). (A. d. Müşfiq., Tərc.) Bakı:: Şərq-Qərb,.
- AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ RUMİNİYADA TƏDRİS OLUNACAQ.** (2019, May 05). May 26, 2019 tarixində Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi: <http://multikulturalizm.gov.az/post/921/azerbaycan-multikulturalizmi-ruminiyada-tedris-olunacaq.html>
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası*. (1995). Bakı,: Qanun.
- Bakıda Heydər məscidinin açılışında İlham Əliyevin nitqi*. (2014, Dekabr 26). <https://president.az/articles/13981>
- Bakıda V Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu işə başlayıb*. (2019, May 02). May 26, 2019 tarixində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi: <http://mct.gov.az/az/umumi-xeberler/forum-acilis>
- Bakıxanov, A. A. (2005). *Seçilmiş əsərləri*,. Bakı,: “Avrasiya-Press”, .
- Bastardas-Boada, A. ((2004).). *Linguistic Sustainability for a Multilingual Humanity. . Text based on the plenary speech for the X Linguapax Congress on Forum. . Barcelona: ‘Linguistic diversity, sustainability and peace’ .*
- Bünyadov, Z. (2007.). *Azərbaycan VII-IX əsrlərdə*,. Bakı,: CBS Polygraphic production, .
- Bünyadov, Z; Yusifov, Y. (1994). *Azərbaycan Tarixi.(Ən qədim zamanlardan XX əsrədək)* (CC. I cild,). Bakı: "Azərneşr".
- Cavadov, Q; Hüseyinov, R. (1999). *Udilər*. Bakı: Elm Nəşriyatı.
- Cavid, H. (2005). *ƏSƏRLƏRİ* (Cild III CİLD). Bakı: “LİDER NƏŞRİYYAT”.

- (2017). *Cənubi Qafqaz regionunda alman məskənlərinin salınmasının 200 illiyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı*. Bakı: C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanası.
- Clifton, J. (2013). Colonialism, nationalism and language vitality in Azerbaijan. . Mənbə: B. P.-D. (Elena Mihos, *Responses to Language Endangerment* .
- Crystal, D. ((2000).). *Language Death*. Cambridge University Press .
- Dadaşov, A. (2015). *Azərbaycan kinosu: Struktur, Üslub, Janr*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Dadaşov, A. (2016). *Dünya kinosu. Örnəklər kontekstində*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Dini sahə ilə bağlı statistik rəqəmlər*. (2018). Azərbaycan Respublikası Dini qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi: http://www.dqdk.gov.az/az/view/pages/306?menu_id=83
- Dirke, S. v. (1994). Multikulti: The German Debate on Multiculturalism. *German Studies Review*, 513-536.
- Əbdülrəhimov R.H., Abdullayeva, N.D. (2013). *Azərbaycan memarlığı tarixi. Erkən kapitalizm dövrünün memarlığı (XIX–XX əsrin əvvəli)*, (CC. IV cild ,). Bakı,: “Şərq-Qərb”.
- Əhali/ Əhəlinin milli tərkibi, ana dili və sərbəst danışdığı dillərə görə bölgüsü*. (2009, aprel 22). fevral 22, 2019 tarixində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi : https://www.stat.gov.az/source/demography/az/001_11-12.xls
- Əhali/ Əhəlinin milli tərkibi, ana dili və sərbəst danışdığı dillərə görə bölgüsü*. (2009, aprel 22). fevral 22, 2019 tarixində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi : : https://www.stat.gov.az/source/demography/az/001_11-12.xls
- Əhədov, A. (1991). *Azərbaycanda din və dini təsisatlar*. Bakı:: Azərənəşr,.
- Əhmədli, R. (2005). *Seyid Əzim Şirvaninin fəlsəfi görüşləri*. Bakı:: Elm,.
- Ehrlich, M. A. (2009). *Encyclopedia of the Jewish Diaspora: Origins, Experiences, and Culture*. ABC-CLIO.
- Əliyev, E. (2002). *Azərbaycanda Zərdüştilik*. Bakı: Çəşoğlu.
- Əliyev, İ. (2016). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin İran İslam Respublikasının Radio-Televiziya Şirkətinə müsahibəsi. *Azərbaycan qəzeti*.
- Frayser, N. (1998). From Redistribution to recognition? Dilemmas of Justice in a “Post-Socialist” Age. Mənbə: C. Willett, *Theorizing Multiculturalism: A Guide to the Current Debate* (ss. 19-50). Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.
- Fredette, J. (2014). *Constructing Muslims in France*. Philadelphia: Temple University Press.

- Füzuli, M. (2005). *Əsərləri. VI. cildə. (Cild VI.cild)*. Bakı,: Şərq-Qərb.
- Garibova Jala and Asgarova Matanat . ((2009).). *Language policy and legislation in post-Soviet Azerbaijan. Language Policy and Language Planning* .
- Gəncəvi, N. (2004). *İskəndərnamə.İqbalnamə. (M. Rzaquluzadə, Tərc.)* Bakı: Lider nəşriyyatı.
- Gəncəvi, N. (2004). *İskəndərnamə.Şərəfnamə. (A. Şaiq, Tərc.)* Bakı: Lider nəşriyyatı.
- Ğayıbov, H. ə. (1912, mart, 24). Zaqafqaz müftisi Hüseyn əfəndi Ğayıbov həzrətlərinin “İşiq” a hədiyyəsi. . “İşiq” qəz., . Bakı.
- Hacıbəyli, C. (2006). *Seçilmiş əsərləri (mühacirət dövrü)*. Bakı:: Elm,.
- Hacı, İ. (2010, İyul 30). Milli kinomuzun tarixindən. s.10. Bakı: Mədəniyyət qəzeti.
- İlham Əliyev: “Multikulturalizm Azərbaycanda həm dövlət siyasətidir, həm də həyat tərzidir”*. (2018, oktyabr 25). Modern.az: <https://modern.az/az/news/181503>
- İsmayılov, G. (2016). *Azərbaycanda dini məsələ: təhdidlər və hədəflər ideoloji, milli, ictimai təhlükəsizlik müstəvisində* . Bakı, : “Nəşriyyat XXI” MMC,.
- Kalankatuklu, M. (1993.). *Albaniya tarixi*, . Bakı, : Elm, .
- Keçaari, G. (2003). *Udilərde ənənəvi toy mərasimləri*. Gəncə,: Agah,.
- Keçaari, G. (2004). *Udilərde ənənəvi yas mərasimləri*. Gəncə,: Agah,.
- “Khabad -Or-Avner” Education Centre. (2010, Oktyabr 5). Heydər Əliyev Fondu: <https://heydar-aliyev-foundation.org/en/content/view/139/2245/%E2%80%9CKhabad--Or-Avner%E2%80%9D-Education-Centre>
- Kolektif. (2004). *Türk dünyası edebiyat tarixi. (Cild VI. cilt)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı,.
- Kukathas, C. (1995). Are There any Cultural Rights? W. Kymlica, *The Rights of Minority Cultures* (ss. 228-256). New York : Oxford University Press.
- Kymlica, W. (2007). *Multicultural Odysseys: Navigating the New International*. New York: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2016). *Çağdaş Siyasət Felsefesinə Giriş. (E. Kılıç, Çev.)* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mahmudov, Y; Ağayev, İ və başqaları. (2004). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası (Cild I. cild)*. Bakı: Lider nəşriyyatı.
- Mahmudov, Y. (Red.). (2004). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. (Cild I cild.)*. Bakı,: Şərq-Qərb,.

- Malik, K. (2015, 03-04). *The Failure of Multiculturalism/ Community Versus Society in Europe*. Retrieved from Foreign Affairs: <https://www.foreignaffairs.com/articles/western-europe/failure-multiculturalism>
- Martin, B. (1998). Multiculturalism: Consumerist or Transformational? C. Willett, *Theorizing Multiculturalism: A Guide to the Current Debate* (ss. 121-151). Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.
- Matustik, J. B. (1998). Ludic, Corporate and Imperial Multiculturalism: Imposters of Democracy and Cartographers of the New World Order. C. Willett, *Theorizing Multiculturalism: A Guide to the Current Debate* (ss. 100-119). Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.
- May, S. ((2003).). Misconceiving Minority Language Rights: Implications for Liberal Political Theory. Mənbə: (. K. ed.), *In Language Rights and Political Theory*. (ss. pp. 123-152.). Oxford University Press .
- Məmmədli, H. (2005). *Qafqazda islam və şeyxülislamlar*. Bakı: "MBM",.
- Məmmədov, C. (2007). *Azərbaycan publisistikası antologiyası*. Bakı: Şərq-Qərb,.
- Məmmədova G.H., S.X.Hacıyeva. (2013). *Azərbaycan memarlığı tarixi. Qədim və erkən orta əsrlər dövründə Azərbaycan memarlığı*, (Cild 1 cild). Bakı: "Şərq-Qərb".
- Məmmədova, G. (2004). *Qafqaz Albaniyasının memarlığı*. Bakı: Çapaşoğlu,.
- Modood, T. (2014). *Çokkültürlük. Bir Yurttaşlık Tasarımı*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Multiculturalism*. (2016, Aug 12). Bu Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism/> mənbədən tapılıb
- Murugkar, L. (1994). Beurs and Beurettes of France: Crisis of Identity. *Economic and Political Weekly*, pp. 2476-2478.
- Nadiroğlu, E. (2011). *Həyatımızda Simens İzləri*. Bakı: Ozan.
- Nəsimi, İ. (2004). *Seçilmiş əsərləri: I cild*, (Cild II cild.). Bakı: "Lider".
- O'Brien, M. (2004). Uzeir Hajibeyov and his role in the development of musical life in Azerbaijan. Mənbə: N. Edmunds, *Soviet Music and Society under Lenin and Stalin: The Baton and Sickle* (s. 120). Taylor & Francis,.
- Orucov, H. (2012.). *Azərbaycanda din: ən qədim dövrdən bu günədək*,. Bakı, : CBS Polygraphic production.
- Parekh, B. (2006). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. New York:: Palgrave Macmillan.
- POEZIYA / Qız məktəbində | Hüseyn Cavid. (2013, Dekabr 17). KAYZEN: <https://kayzen.az/blog/poeziya/14093/q%C4%B1z-m%C9%99kt%C9%99bind%C9%99-%7C-h%C3%BCseyn-cavid.html>

- Qaffarov, T. (2008). *Azərbaycan Tarixi. (1941-2002-ci illər)* (Cild VII. cild). Bakı: Elm.
- Qasımova, A. (2010). *XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycan mətbuatında qadın problemləri*. Bakı: Adiloğlu,.
- Quliyeva, S. (2012). *Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların adət və ənənələrinin təbliğində kitabxanaların rolu: metodik vəsait*. Bakı: M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.
- Quluzadə, M. (2002). *Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri (İslam dininin təmsalında 1920-2000-ci illər)*,. Bakı, : Açıq dünya,.
- Qusar *Dövlət Ləzgi Dram Teatri*. (2013, Yanvar 14). Dövlət teatrları: <http://azteatr.musigi-dunya.az/file?id=88&dt=44>
- Roark, L. J. (1998). *The American Promise: A History of the United States*. Boston: Bedford Books.
- Sarıyeva, İ. (2016, Noyabr 16). Azərbaycan yunanları - multikultural etno-sosial mühitin daha bir incisi... *Bakı Xəbər*(№207), 15 s.
- Strasburq Kafedral kilsəsi*. (2009, May). May 26, 2019 Heydər Əliyev Fondu: <https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/139/806/Strasburq-Kafedral-kils%C9%99si>
- Şirinbəy, H. (2007). *Şimal-Qərbi Azərbaycan: İngiloylar*. Bakı: "Təhsil".
- Şirvani, S. (2005). *Seçilmiş əsərləri* (Cild I. Cild). Bakı: Avrasiya Press.
- Şirvani, X. (2004). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı,: "Lider nəşriyyat",.
- Tarverdiyeva, K. (1985). *Azərbaycan mədəniyyəti erməni dövrü mətbuatında (1850-1920)*. Bakı,: Yazıçı,.
- Taylor, C. (2012). Interculturalism or Multiculturalism? *Philosophy and Social Criticism*, s. 413- 423.
- Useynov M., Bretanitski L., Salamzadə Ə. (1963). *"Azərbaycan memarlığı tarixi"*. Moskva: Tikinti, memarlıq və tikinti materialları üzrə ədəbiyyatın dövlət nəşriyyatı.
- Williams, R. (1961). *The Long Revolution*. London: Chatto and Windus.
- Yaqubqızı, M. (2014). *Azsaylı xalqların folkloru*. (CC. 1-ci kitab.). Bakı,: Elm və təhsil,.
- Yaqubqızı, M. (2016). *Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm*. Bakı,: Elm və təhsil,.
- Young, İ. M. (1997). A Multicultural Continuum: A Critique of Will Kymlicka's thnic- Nation Dichotomy. *Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory*, 45-53.

- Zərdüşt. (1995). *"Avesta" Parçalar.* (L. q. Fars dilindən tərcümə: İsmayıl Şəms, Tərc.) Bakı: Milli Virtual-Elektron Kitabxananın e-nəşri.
- Zeynalova, T. (2004). *Azərbaycanda milli dövlət quruculuğu tarixindən (1920 -30-cu illər).* Bakı,.
- Zizek, S. (1997). Multiculturalism or the Cultural Logic of Global Capitalism. *New Left Review*, 28-51.

Rusça Kaynaklar

- Абдуллаев, Ч. (1992). *Немцы в Азербайджане.* Баку.
- Алиев, Т. (2004). *Азербайджанско-Украинское сотрудничество: современный этап развития.* Баку.
- Ахундова, Т. (1999). *Немцы колонисты Азербайджана XIX – начале XXв.* Баку: Изд. «Шуша».
- Бадалбейли, Р. (1985). *Поляки в Азербайджане XIX – начало XX века, диссертация.*
- Беккер, М. (2000). *Евреи Азербайджана: история и современность.* Баку,: Озан,.
- Вердиева, Х. (2009). *Немцы в Северном Азербайджане.* Баку,.
- Вердиева, Х. (2013). *Приказ №001487: последний аккорд в немецких страницах истории Азербайджана.* Баку.
- Вердиева, Х. (2016). *Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане, .* Баку, : Алтай.
- Вердиева, Х. Ю. (2016). *Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане (II издание, с изменени-ями, дополнениями).* Баку,.
- Вердиева, Хаджар; Гусейн-заде, Рауф. (2013). *“Родословная” армян и их миграция на Кавказ с Балкан.Издание второе, исправленное.* Баку,.
- Габиев Н., Д. (1969). *Микаил Абдуллаев.* Москва,.
- Зейдлиц, Н. (1871). *Этнографический очерк Бакинской губернии.* Тифлис,: Кавказский календарь .
- Зейналова, С. (2002). *Немецкие колонии в Азербайджане (1819-1941 годы).* Баку,.
- Итоги Всесоюзной городской переписи 1923.* (СС. ч.4,). (1927). Москва.
- Казем-Бек, М. (1985). *Избранные произведения.* Баку: Элм.

Мирза Г., А. (2016). Художник и время: Таир Салахов. *Проблемы искусства и культуры*, (№ 2.).

Мирза, Г. (2004). *Творческий процесс и индивидуальный стиль художника в азербайджанской станковой живописи последней трети 20 века.* – Баку,: Автореферат диссертации доктора философии.

Рзаев, А. К. (1989). *Мухаммед Али М.Казем-Бек*,. Москва:: «Наука»,.

Савченко, О. (2002). *Русская диаспора в Азербайджане: проблемы этнокультурного развития*,. Москва.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SBKY ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 22/07/2019.....

Tez Başlığı : AZERBAIJAN' DA DEVLET SİYASETİ OLARAK ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 109 sayfalık kısmına ilişkin, 22/7/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2,14.

Uygulanan filtrelemeler:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

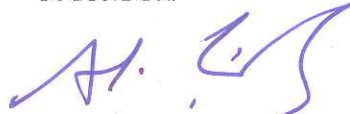
Gereğini saygılarımla arz ederim.

22.7.2019
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Malak NASİBLİ
Öğrenci No: N16129867
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Siyaset Bilimi

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. ALİ ÇAGAR
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT

Date: 22/07/2019

Thesis Title : MULTICULTURALISM AS A STATE POLICY IN AZERBAIJAN

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 22/07/2019 for the total of 109 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 2%.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

22.7.2019
Date and Signature

Name Surname: Malak NASIBLI
Student No: N16129867
Department: Political Science and Public Administration
Program: Political Science

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Ali GAJAR
(Title, Name Surname, Signature)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SBKY ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:22/07/2019

Tez Başlığı: AZERBAJCAN'DA DEVLET SİYASETİ OLARAK ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

22/07/2019

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Malak NASİBLİ
Öğrenci No: N16129867
Anabilim Dalı: SBKY
Programı: Siyaset Bilimi
Statüsü: X Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT

Date: 22/07/2019

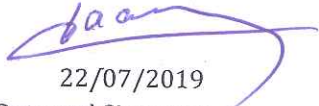
Thesis Title MULTICULTURALISM AS A STATE POLICY IN AZERBAIJAN

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

22/07/2019
Date and Signature

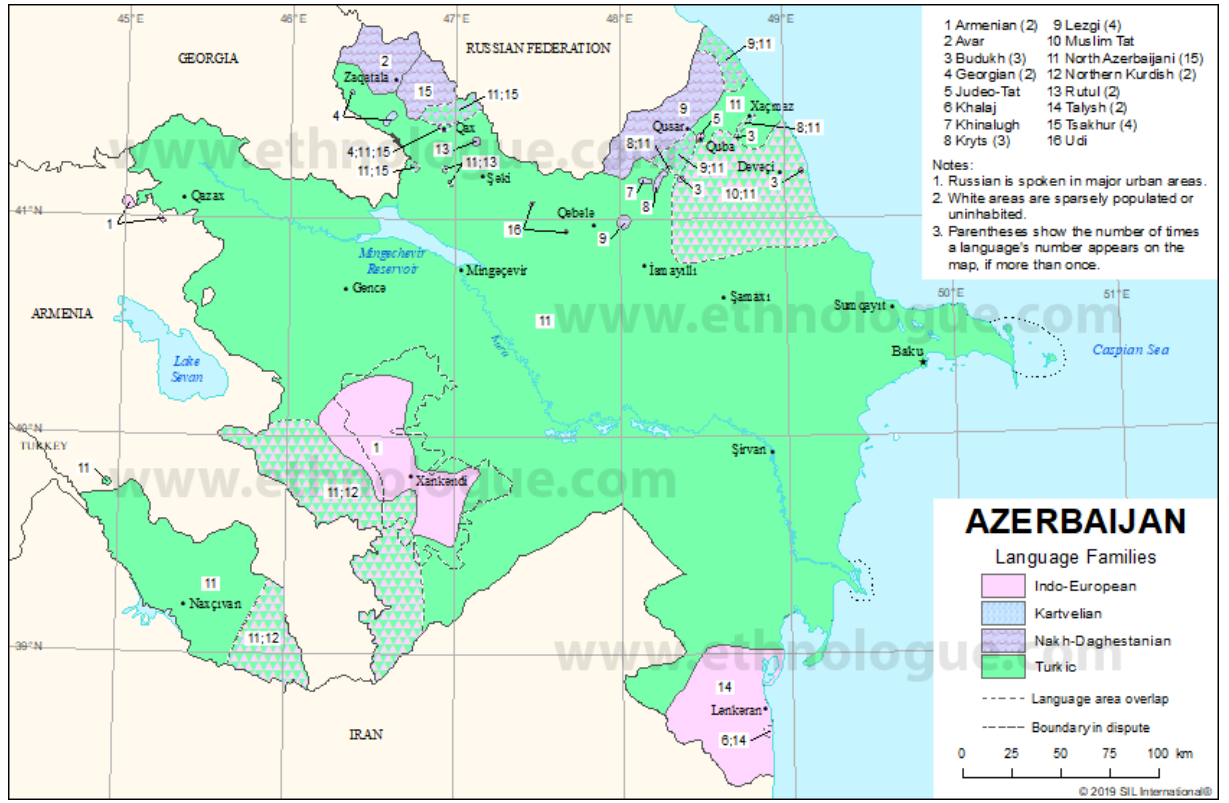
Name Surname: Malak NASİBLİ
Student No: N16129867
Department: Political Science and Public Administration
Program: Political Science
Status: X MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR
(Title, Name Surname, Signature)

EK 3. AZERBAIJAN'IN DİL GRUPLARI HARİTASI

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Malak Nasibli
Doğum Yeri ve Tarihi : Azerbaycan 03/01/1994

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : The Academy of Public Administration
under the President of the Republic of
Azerbaijan
Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller : Fransızca- Orta, Rusça-orta, İngilizce-
zayıf
Bilimsel Faaliyetleri : 3.Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler
Kongresi / İstanbul Medeniyet Üniversitesi/
İstanbul, Türkiye / Batı Avrupa ülkelerinde
çokkültürcülüğün çöküşü. (Bildiri,Sunum,
Makale) 1-3 aralık 2017
The Second Annual Meeting and
International Conference of the CRIPT/
Hacettepe Üniversitesi/ Ankara, Türkiye/
Discourse of Technics in Westworld
(Bildiri) 16-20 Temmuz 2018

İş Deneyimi

Stajlar : Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi /
Sosyal Mevzuat Komitesi'nde zorunlu
lisans stajı (2014)

Azerbaycan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde zorunlu
lisans stajı (2015)

Azerbaycan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanlığı yanında Stratejik
Araştırmalar Merkezi'nde 3 aylık bahar
dönemi stajı (2016)

OIC Intern Uluslararası Staj Programı
kapsamında "ULUSLARARASI BİLGİ VE
GÖRGÜ ARTIRMAYA YÖNELİK
UYGULAMALI EĞİTİM PROGRAMI "
dahilinde Türk Hava Yolları"na 30 işgünü
kapsamında gönüllü staj (2018)

Projeler

: 1.Genç Liderler için Kış Üniversitesi-
Bakü 05-08 şubat 2014

2. Çatışma Yönetimi konusunda Tiyatro
konseptli çalışma-Bakü 13-16 mart 2015

3.YTB ofisinde düzenlenen Karakalem
Atölye Çalışması- Ankara, Mart- Mayıs
2017

4. YTB ofisinde düzenlenen Ebru Atölye
Çalışması— Ankara, Mart- Mayıs 2017

5. YTB ofisinde düzenlenen Fransızca
Çeviri Atölyesi- Ankara, Ekim- Aralık 2016

6. YTB ofisinde düzenlenen Sulu Boya
Atölye Çalışması- Ankara, Mart- Mayıs
2017

7. Uluslararası Çokkültürcülük Kış Okulu-
Azerbaycan/ Bakü, Guba, Gusar, Haçmaz-
8-15 Şubat 2016

8. Uluslararası Çokkültürcülük Merkezi /
Azerbaycan Çokkültürcülüğü/
Üniversitelerde "Azerbaycan
Çokkültürcülüğü" dersi verebilmek için
sertifikalı eğitim programı/ Bakü, 23 Mart-
Mayıs 2015

9. ORSAM Ortadoğu Yaz Okulu Semineri /
Eskişehir, 17-21 Eylül 2018

10. Cumhuriyetin 100`cü Yılı" Diaspor
Gençlerinin I. Yaz Kampı / Şeki,
Azerbaycan 17-22 Ağustos 2018

11. Diplomasi Akademisi. YTB ve Dışişleri
Bakanlığının ortak projesi / 17-22 Şubat
2019

12. DMEED Annual Charity Bazaar /
Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı/
Ankara`daki Azerbaycan Büyükelçiliği / 25
Kasım 2018

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi : malak.nasibli@gmail.com

Tarih **27/06/2019** : Jüri Tarihi